

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 11 / Sayı:32
ISSN: 2667-4866

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2667-4866

MAYIS 2024

Cilt:11 Sayı:32

KURUCU FOUNDER

Prof. Dr. Mehmet Naci BOSTANCI

EDİTÖR EDITOR

Doç. Dr. Cihat ERBİL

ALAN EDİTÖRLERİ FIELD EDITORS

İLETİŞİM VE MEDYA COMMUNICATION AND MEDIA

Prof. Dr. Sibel Serpil AYDOS

Prof. Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

KAMU VE ÖZEL HUKUK PUBLIC AND PRIVATE LAW

Prof. Dr. Mehmet ÖZDAMAR

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

İKTİSADİ, İDARİ VE SİYASİ BİLİMLER ECONOMIC, ADMINISTRATIVE AND POLITICAL SCIENCES

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL

Prof. Dr. Nazlı YÜCEL BATMAZ

İLAHİYAT DIVINITY

Prof. Dr. Abdurrahman CANDAN

Doç. Dr. Hilmi KARAAĞAÇ

TİCARET VE TURİZM COMMERCE AND TOURISM

Prof. Dr. Fügen ÖZKAYA

Prof. Dr. Ramazan Pars ŞAHBAZ

DİL, EDEBİYAT VE SOSYAL BİLİMLER LANGUAGE, LITERATURE AND SOCIAL SCIENCES

Prof. Dr. Erdal AKSOY

Doç. Dr. Mustafa BOSTANCI

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRÜ ENGLISH LANGUAGE EDITOR

Prof. Dr. Aslı Özlem TARAKÇIOĞLU

EDİTÖR YARDIMCILARI EDITOR ASSISTANTS

Dr. Fatih ÇELİK

Arş. Gör. Dr. Kadirhan ÖZDEMİR

Arş. Gör. Gülşah ALTUĞ

DİZGİ TYPOGRAPHIC/LAYOUT

Arş. Gör. Dr. Kadirhan ÖZDEMİR

İDARE MERKEZİ YAZIŞMA VE HABERLEŞME

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Emniyet Mahallesi, Abant Sokak No: 10/2 E Blok Kat:7 Yenimahalle/Ankara

Tel: (0312) 202 8303

asbider@hbv.edu.tr

İNDEKS BİLGİSİ

Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (ASBİDER)

EBSCO ve SOBIAD tarafından taranmaktadır.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

DANIŞMA KURULU INFORMATION BOARD

Prof. Dr. Ali DUYMAZ	Balıkesir Üniversitesi Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayla Sevim EROL	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Fatma EROL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal AKSOY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Hafez ABDO	Sheffield Hallam University
Prof. Dr. Halil Rahman ACAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit COŞKUN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ÖZYILDIRIM	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Efe EFEOĞLU	Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet VURAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin ACAR	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat TOSUN	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Özden YALÇIN KAYA ALKAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tülen SANER	Yakın Doğu Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet BARBAK	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Hulusi AKKAŞ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Elif YILMAZ FURTUNA	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Ioannis KARRAS	Ionian University
Doç. Dr. İbrahim AKKUTAY	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Nevfel BOZ	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebru AK	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel KAYNAKCI	Akdeniz Üniversitesi

İÇİNDEKİLER CONTENTS

MAKALELER ARTICLES

Armend MEHMETI

91-100

THE RIVALRY BETWEEN GREAT BRITAIN AND ITALY ABOUT THE OIL CONCESSIONS IN ALBANIA (1925)

Büyük Britanya ile İtalya Arasında Arnavutluk'taki Petrol İmtiyazları Konusunda Rekabet (1925)

Aykut ÇALIŞKAN

101-112

GÖÇÜN SUÇA ETKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ: TÜRKİYE'DE GÖÇLER VE SUÇ ARAŞTIRMALARI

An Overview of the Impact of Migration on Crime: Migration and Criminal Investigation in Türkiye

Nida SARIŞAN AKBABA

113-123

“BLACK MIRROR: BANDERSNATCH” FİLMİNİN PARADOKSAL EVRENİ: İNTERAKTİVİTENİN YARATTIĞI GERİLİM VE ÖZGÜRLÜK ALANININ YOL AÇTIĞI SINIR VE SINIRSIZLIKLAR

The Paradoxal Universe of the Movie “Black Mirror: Bandersnatch”: The Tension of Interactivity and the Limits and Unlimitations Caused by the Field of Freedom

Halis AYDIN

124-143

KLASİK TÜRK EDEBİYATI MENSUR HİKÂYE GELENEĞİNDE TASVİRLERİN YÖNÜ ÜZERİNE

Classical Turkish Literature in the Prose Story Tradition on The Direction of the Depictions

THE RIVALRY BETWEEN GREAT BRITAIN AND ITALY ABOUT THE OIL CONCESSIONS IN ALBANIA (1925)*

Büyük Britanya ile İtalya Arasında Arnavutluk'taki Petrol İmtiyazları Konusunda Rekabet (1925)

Armend MEHMETI¹

ABSTRACT

This article elaborates on the importance of oil in geopolitical issues, with a specific focus on interwar Albania. Since it proved to be a better solution than coal for transport and military purposes, oil became an issue of fierce competition between powers. The countries that lacked technology to process oil hoped to benefit politically and economically from oil concessions. It happened so with Albania. Devastated by World War I and trying to maintain the country's independence and territorial integrity, the Albanian government welcomed the British proposal to grant oil concessions to British companies. However, the granting of concessions met with the opposition of Italy, which aimed at economic penetration into Albania. Thus, Britain and Italy developed a fierce diplomatic rivalry that ended in 1925 with a political compromise. Using primarily the British perspective, this paper examines the origin, development and outcome of the conflict between Britain and Italy over Albanian oil; it examines how oil affected foreign policy of both states towards Albania and how these clashes affected Albania's internal political environment. The basic course of this article is a descriptive historical narrative methodology. The paper is structured in three thematic-chronological themes, besides the introduction. This approach combines historical and archival sources with contemporary literature to provide a fair interpretation of historical developments. As a result of the arguments presented in this paper, we have concluded that regional developments during the interwar period were only one segment of the global policies of the Great Powers

Keywords: Albania, League of Nations, Great Britain, Oil Concessions, Anglo-Persian Company.

ÖZ

Bu makale, iki dünya savaşı arasındaki Arnavutluk'a özel olarak odaklanan, petrolün jeopolitik ilişkilerdeki önemini açıklıyor. Ulaşım ve askeri amaçlar için, kömürden daha iyi bir çözüm olduğunu kanıtlanan petrol, güçler arasında şiddetli bir rekabet konusu haline gelmiştir. Petrol çıkarma ve işleme teknolojilerinden yoksun olan devletler, tavizlerden siyasi ve ekonomik olarak fayda sağlamayı umuyorlardı. Arnavutluk ile de aynı olay oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın tahrip ettiği, ülkesinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Arnavutluk hükümeti, İngiliz şirketlerine petrol imtiyazı verilmesi yönündeki İngiliz hükümetinin önerisini memnuniyetle karşıladı. Ancak verilen bu imtiyaz, Arnavutluk'a ekonomik nüfuz etmeyi amaçlayan İtalya'nın muhalefetiyle karşılaştı. Böylece İngiltere ve İtalya arasında aşırı bir diplomatik rekabet gelişti ve bu rekabet 1925'te siyasi uzlaşmayla sona erdi. Araştırma, öncelikle Britanya'nın bakış açısını kullanarak, Britanya ile İtalya arasında Arnavutluk petrolü konusundaki anlaşmazlığın kökeni, gelişimi ve sonuçları incelenmiş ayrıca petrolün her iki devletin Arnavutluk'un dış politikasını nasıl etkilediğini ve bu rekabette Arnavutluk'taki iç siyasi ortamın nasıl etkilendiği incelenmiştir. Bu yazıda kullanılan metodoloji, teorik ve tarihsel, aynı anda tanımlayıcı bir yaklaşımdır. Makale, giriş kısmı ile ek olarak tematik ve kronolojik gelişimle, üç bölüm halinde yapılandırılmıştır. Bu makalede, karşılaştırmalı ve kronolojik bir metodoloji kullanılmıştır. Bu yaklaşım, arşiv ve tarihsel belgelerin çağdaş edebiyatla birleşerek, tarihsel gelişmelerin adil bir şekilde yorumlanmasını sağlamaktadır. Bu makalede elde edilen bulgular sonucunda; iki savaş arası dönemdeki bölgesel gelişmelerin Büyük Güçlerin küresel politikalarının yalnızca bir bölümünü oluşturduğu sonucu ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Milletler Cemiyeti, Büyük Britanya, Petrol imtiyazları, İngiliz-Pers Şirketi.

1. ORCID: 0000-0002-9904-0963

1. Research Associate, The Institute of History, Pristina, Kosovo,
armend.mehmeti@gmail.com

* MEHMETI, A. (2024). "The Rivalry Between Great Britain and Italy About the Oil Concessions in Albania" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.32, s.91-100.

Makale Geliş Tarihi: 30 Eylül 2023 Kabul Tarihi: 29 Ocak 2024

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, petrol esas olarak aydınlatma amacıyla kullanılıyordu. 1897 yılında içten yanmalı motorun keşfi, petrolü stratejik öneme sahip bir kaynak haline getirdi. Enerji kaynaklarına erişim, endüstriyel gelişimle bağlantılıydı ve bu durum zenginlikte, nüfuzda ve jeopolitik güçte artışa neden oldu. Özellikle ulaşım ve askeri endüstrilerin gelişimi, petrolün etkisiyle hızlandı. Petrol çıkarları, milliyetçi iddialarla birleşerek Büyük Savaş'a yol açtı. Petrolün savaş gelişmelerinde kilit bir faktör olduğu anlaşıldıktan sonra, kazanan devletler petrol sahalarının güvenliğini sağlamaya odaklandı. Bu kaynaklar üzerine şiddetli bir rekabet gelişti; büyük güçler arasında ve aynı zamanda küçük devletlere uygulanan baskılar arasında. Bu küçük devletler, teknoloji, uzmanlık ve mali olanak eksikliği nedeniyle petrol çıkaramıyordu. Ancak petrol imtiyazlarından yararlanmayı umuyorlardı. Arnavutluk'ta da durum böyleydi. Bu makale, iki dünya savaşı arasındaki dönemde Arnavutluk'ta petrolün jeopolitik ilişkilerdeki önemini açıklamaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda harap olan Arnavutluk'un bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, Paris Barış Konferansı'nda (1919-1920) tartışıldı. Güçler, Balkan müttefiklerinin Arnavut topraklarıyla ilgili iddialarını karşılama eğilimindeydi. Arnavutluk'un bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün tehdit altında olduğu bir dönemde, petrol kaynaklarının keşfi durumu değiştirdi. İngiltere de bu kaynaklara ilgi gösterdi. Arnavutluk hükümeti, İngiliz şirketlerine petrol imtiyazı verme önerisini memnuniyetle karşıladı. Karşılığında İngiltere, Arnavutluk'un Milletler Cemiyeti'ne kabulünü kolaylaştıracaktı, bu da Arnavutluk'un bağımsızlığının tanınması anlamına geliyordu. Ancak bu imtiyaz, Arnavutluk'a ekonomik nüfuz etmeyi amaçlayan İtalya'nın muhalefetiyle karşılaştı. Büyük Britanya ile İtalya arasındaki rekabetin kökeni, Arnavut petrolü hakkında çeşitli faktörlere bağlıydı: Arnavutluk hükümetinin ülkenin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma çabaları ile Büyük Güçlerin siyasi ve ekonomik çıkarları. Bu mücadelede Arnavut siyasi seçkinleri de yer aldı. Arnavut hükümeti tavizleri desteklerken, muhalefet buna karşı çıktı. Büyük Britanya, İtalya ve diğer ülkeler, Arnavutluk siyaseti üzerinde nüfuzlarını kullanarak iç siyasi istikrarsızlığı artırdı. Araştırma, Britanya'nın bakış açısını kullanarak, Britanya ile İtalya arasında Arnavutluk petrolü konusundaki anlaşmazlığın kökeni, gelişimi ve sonuçlarını inceler. Ayrıca, petrolün her iki devletin Arnavutluk'un dış politikasını nasıl etkilediği ve bu rekabette Arnavutluk'taki iç siyasi ortamın nasıl etkilendiği ele alınmıştır. Büyük Britanya ve İtalya, 1925'te siyasi bir uzlaşmayla sona eren şiddetli bir diplomatik rekabet yaşadılar. Daha geniş jeopolitik ve ticari çıkarlar nedeniyle, İngiltere, İtalya'nın Arnavutluk'taki petrol imtiyazlarına dahil olmasına izin vererek bu ülkenin ekonomik nüfuzunu kolaylaştırmayı kabul etti. Bu makale, petrolün jeopolitik konulardaki önemini ve Arnavutluk'u hedef alan gelişmeleri açıklamak amacıyla yapılandırılmıştır. Giriş bölümünde petrol meselesinin teorik ve tarihsel gelişimi ile jeopolitik ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisi genel bir bakışla sunulur. İlk bölümde, petrolün stratejik önemi ve yükselişine yol açan koşullar ele alınır. İkinci bölümde, Arnavutluk petrolü konusunda güçler arasındaki çatışmaların kökenleri ve sonuçları analiz edilir. Son bölümde, petrol imtiyazları, jeopolitik, ulusal çıkarlar ve devletler arasındaki uluslararası ilişkilerde rekabetin doruk noktası ele alınır. Bu bölümler, konu ve boyut açısından belirli literatüre dayanarak hazırlanmıştır. Arşiv ve tarihsel belgeler, çağdaş edebiyatla birleştirilerek tarihsel gelişmelerin adil bir şekilde yorumlanmasını sağlamaktadır. Makalenin bulgularına göre, iki savaş arası dönemdeki bölgesel gelişmeler, Büyük Güçlerin küresel politikalarının bir parçasıdır. Petrol imtiyazları için verilen mücadele, petrolün uluslararası ilişkilerde ve jeopolitik gelişmelerde stratejik bir faktör olduğunu göstermektedir.

INTRODUCTION

Throughout history, the nations with access to the predominant energy source of the moment have been able to increase their absolute and relative wealth and influence, shaping the geopolitical map. Wood, charcoal, and animal power were supplanted by coal in the 19th century. At the beginning of the 20th century, oil (and a little later, gas) became increasingly important, first for military applications and eventually for the broader global economy ("The Geopolitics of Oil and Gas," 4).

Before the World War I the use of oil was limited with the main use of being kerosene lighting. The discovery of internal combustion engine in 1897 (Dietsche, 2014), turned oil into a resource of strategic importance. This discovery spurred the development of the transport industry. Vehicles, ships, means of transport for heavy loads, and even aeroplanes were produced later. In this way, oil concessions became a matter of international rivalry (Delaisi,

1922: 3), particularly when Churchill had decided that warships, then operating on coal, should change fuel and operate on oil (Maurer, 2005: 11).

Since oil had become a vital component of the military apparatus, this led strategists to perceive oil as a key asset, so the Great Powers rushed to look everywhere for oil wells. During the energy era, starting from the period just before World War I, reserves of oil gave certain countries the potential to build significant wealth and geopolitical power. This influenced the shift in geopolitical interests, involving later nationalist ambitions (Çinkara, 2023: 551). In this way, a diplomatic revolution prevailed during the years 1904–1907 through the division of power into two rival blocs: the Entente (Britain, France, and Russia) and the Central Bloc (Austria-Hungary, Germany, and Italy), which was accompanied by the unusual growth of the armies of Germany and France and of military equipment to make these powers more efficient (Anderson and Amos, 1918: 470).

The origin of such rivalry derives from the endangerment of British economic and strategic interests by German industrial projects. Germany claimed to obtain the raw materials for its industrial projects in territories that were under the administration of the Ottoman Empire. But the Ottoman Empire also needed to rely on a new power, which would be a rival of the traditional European powers, in order to achieve a counterbalance to the influence that these powers exerted against the Ottoman Empire (Shaw and Shaw Ezel, 2006: 282).

The rapprochement between Germany and the Ottoman Empire was followed by a concession that the Ottoman government granted to German companies for the construction of the Konia-Baghdad-Persian Gulf railway in 1903 (Karkazis, et.al., 2019: 210), line which would connect Berlin with Baghdad, including the right to search for underground minerals (oil) along 20 km on both sides of the projected railway line (Engdahl, 2007).

The German railway to Baghdad and the Persian Gulf, which was also capable of transporting troops and ammunition, was a strategic threat to British oil resources in Persia, which was the primary source of supply for the British navy and also for other British colonies in the Far East. Great Britain reacted by instigating a series of intrigues in the Balkans and Ottoman Empire, which were intended to create a barrier to the German railway project. Apart from allowing various nationalist groups to operate in London (Bulgarians, Greeks, Macedonians, Serbs, even Albanians), British services were involved in the Young Turk Revolution in 1908–1909. Most of the members of the Committee for Union and Progress were educated in Western European universities, mainly in Paris, becoming ardent admirers of English and French institutions (Engdahl F. William, 2007).

On the other hand, Great Britain and France demonstrated an understanding about Russian interests (Murray, 1915: 78), so they allowed her cultural and political penetration to Slavic people of Balkans (Serbs, Bulgarians and Montenegrins). Russian influence facilitated the promotion of nationalists and territorial claims of those nations, and an alliance between them (the Balkan Alliance) was reached in 1912, which resulted in the Balkan wars (Bicaj, 2003: 136; Dushku, 2010: 215; Shehu, 1996: 79).

As you can see, the relationship between geopolitics and nationalism is multifaceted and interconnected. Both disciplines focus on the state as the primary actor in international relations and emphasise the importance of territorial control and national interests. Geopolitical thought and nationalist ideologies mutually influence each other, shaping state behaviour and the global political landscape (Çinkara, 2023: 554). The strategic importance presented by oil was accompanied by the transformation of geopolitical interests and, thus, the change of the political map of Europe.

To elaborate on the importance of oil in geopolitical issues, the paper is structured into three thematic-chronological themes, besides the introduction. Since the introduction provides an overview of the theoretical-historical development of the oil issue and its impact on geopolitics and international relations, the theme “The Origin of Clashes over Albanian Oil” elaborates on the circumstances leading to the importance that oil gained and its relation to international and geopolitical impacts. The second theme, “Early Italian-British clashes over Albanian oil,” analyses the origin of clashes between the powers over Albanian oil and the consequences deriving from them. The theme “Intensification of rivalry” elaborates on the peak of rivalry about oil concessions, geopolitics, national interests, and international relationships between states. The conclusion theme includes key findings deriving from the elaboration and interpretation of relevant literature. All those themes were drafted upon specific literature with respect to the topic and dimension, aiming to provide a fair scientific argument.

THE ORIGIN OF CLASHES OVER ALBANIAN OIL

Great Britain faced a central challenge during World War I as it had limited reserves of oil. During the war, 90% of the oil required by the British as well as the French war effort was supplied by the USA. Great Britain, along with France and Italy, became dependent on the USA to fuel their military efforts during this increasingly oil-intense conflict. These dynamics intensified with the oil crisis of 1917, where, due to the ever-increasing amounts of oil being consumed by militaries in Europe and the disruption of oil supply routes by German submarine attacks, there was a significant risk of oil supply running out. Influenced by these intense pressures, the USA, Great Britain, and other countries, including France and Italy, were drawn closer together by the imperative to maintain a constant supply of oil (Johnstone and McLeish, 2020: 6).

The use of oil derivatives to operate ships, tanks, and even airplanes, as well as carry heavy armaments and other military items during World War I, proved that oil had become a vital component of the military apparatus. This led military strategists to perceive oil as a key asset, so the Great Powers rushed to look everywhere for oil wells. Due to their economic development and security, small or economically weak states were forced to grant concessions to the Great Powers since they lacked the technology, financial resources, and qualified staff to extract and process oil. In this way, oil concessions became a matter of international rivalry.

The rivalry developed in two dimensions: (1) between the Great Powers themselves, and (2) between the Great Powers and the small states. During the years 1914-1918 more than three-quarters of the oil used by Italy, Great Britain and France was supplied by the United States, therefore, to avoid dependence on American oil, because any deterioration in relations with Washington could stop the arrival of oil in Europe, just at the end of the World War I, Great Britain, France and Italy rushed to acquire the unexploited oil fields of the defeated countries (Sette, 2020: 121). In this way, France and Great Britain reached at San Remo, in April 1920, an agreement on the division of the world's oil fields, such as in Romania, Mesopotamia, North Africa, territories of the former Ottoman Empire, etc. (Butler & Bury, 1958: 144), for which they had previously ensured the approval of the mandates by the League of Nations (Porte, 2021: 443).

Italy expressed its dissatisfaction with the San Remo agreement. Beginning in the latter part of 1920, it decided to pursue an independent policy on the oil issue. In order to achieve this goal, Rome decided to gain control over the oil deposits found by Italian geologists in Albania during World War I. However, Italian plans were met with an impregnable obstacle - Great Britain. Britain was also interested in the oil fields in Albania. Albanian oil caused a fierce diplomatic and economic rivalry between Italy and Great Britain, which ended a few years later (Sette, 2020: 122).

The origin of the rivalry between Great Britain and Italy for Albanian oil was related to several factors: the efforts of the Albanian government to preserve the independence and territorial integrity of the country and with the foreign policy - political and commercial interests of the Great Powers.

Although during the World War I Albania was not aligned with any of the warring blocs, its territory became an arena of battle between the warring forces. These operations were accompanied by the destruction, looting and burning of settlements, while around 70,000 people died as a result of war, famine and epidemic diseases (Prifti Kristaq and et.al 2002, III:98). After the war, the Great Powers did not recognize the independence and territorial integrity of Albania, which they had granted in 1913 (Puto, 2012: 284). At the Paris Peace Conference (1919-1920), France and Britain, inclined to fulfil the obligations stemming from the Treaty of London of 1915,¹ used Albania as an object of exchange in reaching peace agreements between the allied forces themselves. To avoid the partition of the country, at the time when the Yugoslav and Greek military troops were still occupying the territories of the Albanian state, the Albanian government committed itself to the admission of Albania to the League of Nations, an institution formed in January 1920 at the Peace Conference in Paris. Membership in the League of Nations, as

¹ Treaty of London, (April 26, 1915) – a secret treaty between neutral Italy and the Allied forces of France, Britain, and Russia to bring Italy into World War I. Provisions about Albania included: Albania will be partitioned, Valona and its surroundings will fall under the full sovereignty of Italy; an autonomous Albanian state will be formed in Central Albania under the protectorate of Italy; Northern Albania will be given to Serbia and Montenegro, while Southern Albania to Greece".... (*Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy*, 1920, pp. 2–8).

Albanian politicians of the time thought, would ensure Albania's independence and integrity. They considered the principles on which this organization was founded, namely President Wilson's 14-point Program, which promoted peace, economic freedom, reduction of armaments, self-determination of peoples and preservation of the independence and territorial integrity of states (Macmillan, 2006: 555–557).

In October 1920, the Albanian government submitted an official request for admission to the League of Nations (Swire, 2005: 273). While Albania's request was being reviewed by the League of Nations, news about the existence of oil resources in Albania was confirmed. Special attention to these resources was demonstrated by the British government. Albanian oil could be sent more easily to the Mediterranean where the British fleet was located than from Iran which was 7,000 miles away (Vllamasi, 2000: 318–320). In this way, as early as March 1920, the British government sent a "special mission" to Albania, headed by Sir Harry Eyres, who would later be appointed British minister in Albania. During the talks he held with Albanian Prime Minister Iliaz Vrioni, Eyres conveyed the message that the British government would ensure Albania's admission to the League of Nations on the condition that the Albanian government grant the Anglo-Persian Company the exclusive right to explore minerals in Albania in an area of 200,000 ha, of which 50,000 ha would be used for oil extraction. In this period, Albania did not have technology or experts for the extraction and processing of oil, therefore it saw the discovery of oil reserves as a great fortune. The Albanian government accepted the British offer and as a result a preliminary agreement was reached (Puto, 2009: 291).

The agreement provided Albania's admission to the League of Nations in December 1920, although it had not preliminarily secured international diplomatic recognition (Destani & Jason, 2020: 382–383). Certainly, British diplomacy played a primary role in this direction, using political influence on the member states of the League of Nations. Albania's admission to the League of Nations was of great importance for the country's political future. The independence and sovereignty of the state was recognized, and moreover, the acceptance into the League of Nations also meant collective recognition of the Albanian government, and this recognition opened the doors for the government to establish diplomatic relations with other countries.

EARLY ITALIAN-BRITISH CLASHES OVER ALBANIAN OIL

In March 1921, the government led by Iliaz Vrioni signed an agreement with D'Arcy Exploration Company Ltd., a subsidiary of the Anglo-Persian Oil Company. The agreement aims to establish a fifty-year monopoly concession for oil exploration, which will become effective only when the Albanian parliament approves it (Pearson, 2004: 160–161). The reactions to the granting of concessions were different. While the ruling party considered the existence of oil a great fortune, perceiving it as an excellent opportunity to ensure the support of one of the most powerful states of the time, but also the economic development of the country, the opposition came out against it as it speculated that the government would be strengthened morally and materially (Vllamasi, 2000: 316). On the other hand, having no knowledge of this branch of industry and a lack of experts, the commercial elite and large landowners hoped to get rich easily through the concession of their lands (Prifti & et.al, 2002: 210–211).

A strong reaction erupted from all parties affected by the oil concessions on the eve of their ratification. US companies were also interested in Albanian oil besides the Anglo-Persian company, Italian and French. Sinclair Exploration had sent a special representative to negotiate with the Albanian government on the issue of the oil concession (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923: 597*). The Anglo-American rivalry for oil resources, both in the world and in Albania, was terrible. The American company organized a strong fight involving lawyers, its own newspaper and the opposition, while the Anglo-Persian Society was with the government and the ruling party (Vllamasi, 2000: 317). Along with the Americans, the Italians also reacted strongly. To stop British interests, the Italian government agreed with the French and American governments and asked the Albanian opposition, led by Fan Noli, who was against any monopolistic solution, to prevent the ratification vote. This request was realized on 25 September 1921, when the Albanian deputies, members of the parliamentary committee, fearing that the agreement with Anglo-Persian could be rejected by the parliament, decided to postpone any decision regarding the matter in question (Pearson, 2004: 160–161).

Italian opposition to Anglo-Persian oil concessions became more assertive after Mussolini became the head of the Italian government in autumn 1922. His program foresaw the restoration of the Roman Empire in the Mediterranean,

while he saw Albania as a standpoint in the Balkans, because the Balkans represented the crossroads for all directions of expansion: towards central Europe, towards the Mediterranean and its eastern and southern shores (Hercigonja, 1987: 27), especially when the Great Powers, through the decision of the Conference of Ambassadors, in November 1921, had recognized Italian strategic interests in Albania (Teli, 2002: 138). Unlike his predecessors, Mussolini promoted an "open door policy" to protect Italian interests in Albania. In January 1923 he made a sudden political move. The increasingly close relations between France and Yugoslavia led Mussolini to believe that France wanted to gain a primary position in Albania through Belgrade. This threat prompted the fascist leader to seek an agreement with London. More specifically, his plan was to persuade Britain to allow Italy control over part of the oil fields given to the Anglo-Persian. In return Italy would not prevent the ratification of the Anglo-Albanian oil agreement. As a result, Mussolini informed the Foreign Office that in exchange for concessions, he would support the claims of the Anglo-Persian Company. At the same time, Mussolini made an effort to establish good relations with Ahmet Zogu, Albanian Prime Minister (Sette, 2020: 126). But Zogu doubted Mussolini's true intentions. Believing that Mussolini had hegemonic interests towards Albania, he was rather oriented by the view that Britain would be the best partner for Albania, as it had no direct interests in Albania. Britain wanted Albania's independence to be preserved to ensure the balance of power in the Balkans and the Mediterranean (Funderburk, 1975: 117).

Italian influence, but also that of other interested parties, caused attempts to ratify the concession agreement with Anglo-Persian to fail in June 1923 (Pearso, 2004: 160–161). Mussolini's efforts to reach an agreement with London also failed. In these circumstances, Italy was oriented towards an alliance with the USA and France. He suggested these powers join Italy in denouncing the British manoeuvres against the Albanian government, which they did. In response, Britain threatened the Albanian government with solving the border demarcation problem in favour of Greece. The connection of the border problem with oil concessions affected the political balance in Albania. The opposition and public opinion were divided about these developments. As a result, a fierce political and public debate took place. The debate was also transferred to parliament. The debate included conditions offered by Anglo-Persian and the promises from other companies. These promises were exploited during internal political rivalry in Albania. In the session of the parliament that was urgently called in August and September 1923, Ahmet Zogu did not have the necessary votes to ratify the concession. At the suggestion of the British minister in Durres, Sir Harry Eyres, Zogu decided to withdraw from the vote on the ratification of the concession in the parliament, in order to prevent the rejection of the parliament once again (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1923*: 393–394).

The bitter opposition of the parties involved in the struggle for concessions caused their approval to be prolonged for a time. In the following year, Albania entered severe political and social instability. Alongside the economic and financial crisis, internal political rivalry led to an anti-government uprising. Ahmet Zogu was overthrown from power and left for Belgrade, while Fan Noli became Albania's leader (Milo, 1992: 293).

During his rule, Noli avoided contacts with the British, whom he considered compromised by Zog's regime. Therefore, he turned towards Italy. Mussolini was promised a leading role in Albania and oil concessions by Noli in exchange for diplomatic support. But Mussolini was reluctant to support an unstable government, especially when it was not recognized de jure nor de facto by the European Powers due to some unconstitutional modalities through which it had come to power. It would be of little legal value to sign any oil concession agreement under these circumstances. Based on these facts, but also on the Pact with Yugoslavia, Mussolini rejected Noli's offer (Sette, 2020: 131–132).

Mussolini abandoned Noli while the Yugoslav government, with British tacit support, organized the intervention and Zog's return to power. Yugoslav interests were based mainly on political arguments such as the proximity of Noli to the Albanian irredentist movement in Yugoslavia (Avramovski, 1969: 128), while British interests were mainly due to oil concessions. In order to secure concessions granted to it since 1921, the Anglo-Persian Company supported with 50,000 pounds Ahmet Zogu's military action to overthrow the government of Fan Noli (Prifti & et.al, 2002: 241).

INTENSIFICATION OF RIVALRY

Ahmet Zogu's return to power and his control over the Albanian government and parliament was accompanied by the resumption of the battle for concessions. Unlike in previous years, the rivalry for concessions focused on the direct clash between British and Italian capitals, thus bringing up the issue of direct diplomatic confrontation between Great Britain and Italy.

During the second half of January 1925, the Anglo-Persian company asked parliament to ratify the 1921 agreement. To avoid Italian pressure, the Albanian government headed by Ahmet Zogu signed with a powerful Italian financial group the convention for the establishment of the "National Bank of Albania", in which not less than 50% of the shares could be held by foreign citizens, mainly Italians (Prifti & et.al, 2002: 258). But this did not affect Mussolini's attitude. Upon hearing about the efforts to ratify the concessions, he declared that Italy would protect its interests in Albania. He accused the Albanian government of being hostile towards Italy (*Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie*, 1960: 441). The Albanian government considered Mussolini's statement as an open threat, especially when Italian foreign policy had already begun to demonstrate its aggressiveness. Under the conditions of the Italian threat, the Albanian government asked for support from the British government. The Foreign Office, being aware that it could not defend Albania militarily from any possible Italian aggression, advised the Albanian government to be moderate in this regard, namely to inform the Italian government that the concessions did not have a monopoly, that such an agreement was drawn up a long time ago and that Albania's sovereignty was being violated (*FO371/656*, 1925, l. *FO371/10656*). At the same time, the British minister in Albania, Harry Eyres, well aware of the circumstances and the matter in question, proposed a partial fulfilment of the Italian demands (*FO371/656*, 1925, l. *FO371/10656*), i.e. the withdrawal of the Anglo-Persian Company from some lands that Italy could target. Such an idea found support in the Foreign Office. This office was aware of the decision of the Conference of Ambassadors of 1921 on Italian interests in Albania, but also of Mussolini's reputation, which had been challenged by the support that Yugoslavia offered Zog to return to power (*FO371/656*, 1925, l. *FO371/10657*).

To avoid conflict with Italy, when the value and quantity of oil that could be extracted in Albania was unknown, and counting on Italy's help in other parts of the world and to prevent a possible Franco-Italian rapprochement, the British government began to test the pulse of the Anglo-Persian Company, in terms of how far they could make concessions to Italian demands. The British diplomats in Rome had come to the conclusion that Mussolini was asking the Albanian government for 40,000 hectares of land for railway concessions, 4,000 hectares of which were within the Anglo-Persian concession (*FO371/656*, 1925, l. *FO371/10657*). On 18 February 1925, an agreement was reached between the British government and the Anglo-Persian Company to give up certain areas (*FO371/656*, 1925, l. *FO371/10657*). Now the British government had a free hand to negotiate with Italy, but a development that occurred the day before again strained relations between Britain and Italy. The Albanian parliament ratified the oil concessions in favour of the Anglo-Persian company, which was given the right to conduct geological research on Albanian land in an area not exceeding 200,000 ha of land, with a term of 60 years (Belegu, 1964: 24).

The news of the granting of this concession caused tension in Rome, whose government engaged in a campaign of diplomatic pressure on Tirana and in a fierce controversy with London. Mussolini and his foreign minister, Contarini, felt deceived. Contarini had stated to British ambassador in Rome, Lord Graham, that "due to Italian interests in Albania and the influence of public opinion" Mussolini would not consider the conflict with Britain closed without securing a concession equivalent to that of Anglo-Persian Company for the Italian company Ferrovie della Stato. To avoid further aggravation of relations with Italy and due to his personal friendship with Mussolini, British Prime Minister Chamberlain managed to convince the Anglo-Persian Company to renew talks with the Italian government regarding Albanian oil (Sette, 2020: 136). Undoubtedly, during the negotiations with Anglo-Persian, Chamberlain could not completely ignore the interests of the company, since it had invested high financial sums for Zog's return to power (Fischer, 2004: 101).

The compromise between the British and Anglo-Persian governments had the effect of softening Mussolini's stance. To justify himself, Mussolini blamed his ambassador in London for "misunderstanding" a correspondence with the British government (Belegu, 1964: 27). After the easing of tensions under Contarini's leadership, talks between Anglo-Persian Company and Ferrovie della Stato began in the Chigi palace. As a result of intense negotiations an agreement that satisfied Italy's economic and political interests was reached on 20 March 1925 (Sette, 2020: 137).

But, in economic terms, even though it released some Albanian territories for the Italian company "Italian State Railway", it seems that Anglo-Persian came out extremely satisfied with this agreement. It provided the option of 45% participation in any Italian company that was formed for the purpose of distributing Albanian oil in Italy (FO371/656, 1925, I. FO371/10657). Nor should we overlook the fact that Anglo-Persian limited the area to 36,000 ha and the company pledged to accept the participation of Italian capital. The issue did not lie in the amount of land that the Anglo-Persian company received, but in the fact that it was the first to receive the concession with the right to choose (Belegu, 1964: 28).

Although Italy had political and economic interests, Britain's interests in this agreement were political in nature. During the World War I Britain had made many gains and now needed calm to preserve those gains in peace; any breach of the peace risked drawing Britain into war. Therefore, it maintained permanent friendship with France, while at the same time in the spirit of "balance of power", through the moderate renewal of Germany and with the tacit support of Italian aspirations in the Mediterranean, as a complementary factor in the balance of power against French domination, in the circumstances created in Europe in 1919, Great Britain continued to use the conflicts of the great powers to achieve the balance and maintain the peace it needed (Vinaver, 1966: 74).

The Anglo-Italian compromise of 1925 was of decisive importance to pave the way for Italy's economic penetration and influence in Albania. Zogu, who had previously expressed his willingness to approach Italy and was convinced that the latter would help him financially and with other means, did not delay in entering into talks with the Italian government on the issue of a foreigner, bank and other related issues (Fishta, 1979: 25).

CONCLUSION

Before World War I, the use of oil was limited, with the main use being kerosene lighting. The discovery of the internal combustion engine in 1897 turned oil into a resource of strategic importance, particularly for the military and transportation industries. The competition for oil resources led to World War I and a shift in geopolitical interests. After the war, powerful industrial states continued to look for oil fields. The discovery of oil in Albania shed some light on the perspective of future Albania. In turn, through oil concessions, Great Britain facilitated the admission of Albania to the League of Nations, thus leading to the international recognition of sovereign Albania. In the domestic plan, oil concessions were seen as a hope for economic development. But the oil concessions caused a strong reaction among the affected parties. Interested parties, like Italian and US companies, who were backed by their governments, paid efforts to prevent the ratification of concessions by the Albanian parliament and were therefore directly or indirectly involved in internal political developments. The political and social instability, along with the financial crisis, led to an uprising and the overthrow of the Albanian government, which was led by Ahmet Zogu's party. The government that emerged from the rebellion was unable to maintain its rule. Political circumstances and economic interests led to the organisation of an armed intervention against the government in December 1924. Ahmet Zogu came back to power. A new era in relationships between Albania and other states started with oil concessions.

Starting in 1925, Great Britain insisted on the ratification of oil concessions. This claim faced a harsh reaction from Italy. Italy considered Albania as its sphere of influence and as a standpoint for her hegemonistic claims. Avoiding confrontation with Italy at a time when the quality and quantity of oil were unknown and preventing one-sided Mussolini's action in Albania, the British government advised the Albanian prime minister to take a moderate stance towards Italy and at the same time persuaded the Anglo-Persian Company, the winner of oil concessions in Albania, to release Italy as a designated territory for oil exploration. At the end of March 1925, an agreement was reached between the Italian government and the Anglo-Persian Company. Besides economic features, the political ones relied on securing British interests in the Mediterranean region. By allowing Italian economic penetration in Albania, the British government secured Italy's support for a balance of power in Europe. In regards to Albania, this agreement encouraged the further economic penetration of Italy into Albania. The confrontation between Italy and Britain was also reflected in the attitude that these powers held towards the Albanian state. They both recognised the sovereignty of the Albanian state. While Britain had mainly political interests, Italy had economic ones as well as political ones. However, this confrontation also affected the internal Albanian political scene, being part of the fierce political debate between the position and the opposition.

The struggle over oil concessions demonstrates the importance of oil as a strategic element in international relations and geopolitical developments in general.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- Agreement between France, Russia, Great Britain and Italy.* (1920). His Majesty Stationery Office.
- ANDERSON, M. F. & AMOS, H. S. (1918). *Handbook for the diplomatic history of Europe, Asia, and Africa 1870-1914.* Washington: Government Printing House.
- AVRAMOVSKI, Z. (1969). Kontribut studimit të historisë së Shqipërisë në periodën midis dy luftërave botërore. *Gjurmime Albanologjike, Seria e Shkencave Historike, II.*
- BELEGU, M. (1964). Politika zogiste e dyerve të hapura më 1925-1926. *Studime Historike, No. 3.*
- BICAJ, I. (2003). *Marrëdhëniet shqiptaro-malazeze 1881-1914.* Prishtinë: Instituti i Historisë.
- BUTLER, R. & BURY, J.P.T. (1958). *Documents on British Foreign Policy 1919-1939.* London: Her Majesty's Stationery Office.
- ÇINKARA, G. (2023). Türkiye'de politik elitlerin dönüşümünde milliyetçiliğin jeopolitik çerçevesi: Hafıza, kimlik ve mekan. *Akademik Hassasiyetler, 10* (21).
- DELAISI, F. (1922). *Oil Its Influence on Politics.* London: The Labour Publishing Company Limited.
- DESTANI, B. & JASON, T. (2020). *Miku më i madh i shqiptarëve: Aubrey Herbert dhe krijimi i Shqipërisë së sotme: Ditarë dhe letra 1904-1923.* Prishtinë: Artini.
- DIETSCHE, KH. (2014). History of the diesel engine. In *Fundamentals of Automotive and Engine Technology.* Wiesbaden: Bosch Professional Automotive Information.
- Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie.* (1960). Roma: La Libreria della stato.
- DUSHKU, L. (2010). Kryengritja shqiptare e vitit 1912: Qëndrimi i Greqisë dhe Komiteti Ballkanik i Londrës. *Kosova, 33-34.*
- ENGDAHL, F. W. (2007). *Oil and the origins of the 'War to make the world safe for Democracy.'* Retrieved from http://www.engdahl.oilgeopolitics.net/History/Oil_and_the_Origins_of_World_W/oil_and_the_origins_of_world_w.HTM
- FISCHER, J. B. (2004). *Mbreti Zog dhe përprjekjet për stabilitet në Shqipëri.* Tiranë: Çabej.
- FISHTA, I. (1979). *Ndërhyrja e kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavëruese për Shqipërinë (1925-1931).* Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSH.
- FUNDERBURK, B. D. (1975). Anglo-Albanian Relations 1920-1939. *Revue Des Etudes Sud-Est Europeennes, XIII.*
- HERCIGONJA, D. (1987). *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929-1933.* Beograd: Institut za Savremenu Istoriju.
- JOHNSTONE, P. & CAITRIONA, M. (2020). World wars and age of oil: Exploring directionality in deep energy. *Research & Social Science, 69.*

- KARKAZIS, J., et al. (2019). Geo-economics vs Geo-politics: The Baghdad Railway Project and the Spoils of a Perpetual Economic War around Middle East. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 8(2).
- MACMILLAN, M. (2006). *Gjashtë muaj që ndryshuan botën*. Tiranë: Plejad.
- MAURER, H. J. (2005). The Ever-Present Danger: Winston Churchill's Assessment of the German Naval Challenge before the First World War. In *Churchill and Strategic Dilemmas Before the World Wars*. London: Frank Cass Publishers.
- MILO, P. (1992). *Shqipëria dhe Jugosllavia 1918-1927*. Tiranë: Shtëpia Botuese Enciklopedike.
- MURRAY, G. (1915). *The Foreign Policy of Sir Edward Grey 1906-1915*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Papers relating to the Foreign Relations of the United States*. (1923). Washington: U.S. Government Printing Office.
- PEARSON, O. (2004). *Albania and King Zog: Independence, Republic and Monarchy 1908-1939, A History: 1*. London and New York: The Centre for Albanian Studies.
- PORTE, L. P. (2021). Dissenting voices: The Secretariat of the League of Nations and the Drafting of Mandates, 1919-1923. *Diplomacy & Statecraft*, 32(No. 3).
- PRIFTI, K. & et al. (2002). *Historia e Popullit Shqiptar*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- PUTO, A. (2009). *Shqipëria politike 1912-1939*. Tiranë: Toena.
- PUTO, A. (2012). *Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e Fuqive të Mëdha 1912-1914*. Tiranë: Toena.
- SETTE, A. (2020). Diplomacy and Petroleum: Italy's fights Albanian oilfields, 1920-1925. In *Wars and Betweenness: Big Powers and Middle Europe, 1918-1945*. Budapest-New York: CEU Press.
- SHAW, J. S. & EZEL, S. K. (2006). *Historia e Perandorisë Osmane dhe e Turqisë Moderne*. Tiranë: Jehona Study Center.
- SHEHU, G. (1996). Aspiratat e shteteve ballkanike ndaj territoreve shqiptare 1908-1912. *Shqiptarët Në Rrjedhat Ballkanike*.
- SWIRE, J. (2005). *Shqipëria ngritja e një mbretërie*. Tiranë: Dituria.
- THE GEOPOLITICS OF OIL AND GAS. (n.d.). *KPMG International Limited*. Retrieved from <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/au/pdf/2023/geopolitics-of-oil-and-gas.pdf> (12.05.2024).
- The National Archives (TNA)*. (1925).
- VINAVER, V. (1966). Engleska i Italijansko zaokružavbje Jugoslavije 1926-1928. *Institut Društvenih Nauka, Odeljenje Za Istorijske Nauke*.
- VLLAMASI, S. (2000). *Ballafaqime politike në Shqipëri 1897-1942*. Tiranë: Neraida.

GÖÇÜN SUÇA ETKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ: TÜRKİYE'DE GÖÇLER VE SUÇ ARAŞTIRMALARI*

An Overview of the Impact of Migration on Crime: Migration and Criminal Investigation in Türkiye

Aykut ÇALIŞKAN¹

ÖZ

Lineer bir denklemde yer verilen parametrelerin anlamlılık katsayıları üzerinden geliştirilen modeller pek çok olgusal gerçeklik arasındaki ilişkiyi tespit etmemize ve ortaya çıkarmamıza olanak sağlar. Ancak toplumsal olgular mekânsal izlerinin yanı sıra kesitsel özelliklerinden dolayı da sürekli değişken ve dinamik bir görünüm içerir. Bu yönüyle suç ve göç gibi aynı zamanda toplumsal sorun olarak da kabul edilen iki olgu arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak ve keşfetmek oldukça iddialı bir önerme niteliğine sahiptir. Göçün suç olaylarını etkilediği temellendirmesi ise mantıksal açıdan hipotetik bir özellik sergilemektedir. Bu tespit, suçlu davranış açısından göçmenler ya da göçmenlere karşı diğer bireyler tarafından işlenen suçların oransal dağılımı, nedenleri ya da değişimini incelemekten veya ortaya çıkarmaktan öte, göçe başvuran bireylerin göç sonrasındaki suçla olan ilişkililiğini değerlendirmek açısından kısıtlı görülmektedir. Bu durum suça neden olan sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin göç olgusunun da belirleyicisi olmasından dolayı bir ikileme sahiptir. Bununla birlikte her iki değişim ölçütünün neden sonuç ilişkisine dair yapısal ve dinamik yönleri ile geçmişe dönük konularını belirlemek de çalışmaların bir başka sınırlılığını ortaya koymaktadır. Bu yazı bahse konu temellendirmeden hareketle öncelikle göç ve suç arasındaki ilişkiyi olgusal yönden teorik kısıtlarıyla birlikte ortaya koymakta, genel bir çerçeveye ulaşılmasının ardından Türkiye'deki göçler ve suç araştırmaları arasındaki sosyolojik bağlamın geçmişe dönük bir değerlendirmesini yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Göç, Göçmenler, Suç Araştırmaları, Nedensellik.

ABSTRACT

Models developed on the basis of the significance coefficients of the parameters included in a linear equation allow us to determine the relationship between many social phenomena. However, social phenomena have a constantly changing and dynamic appearance due to their cross-sectional characteristics as well as their spatial traces. In this respect, it is very challenging to understand the relationship between two phenomena that are also considered social problems, such as crime and migration. The justification that migration affects the incidence of crime is logically hypothetical. This assertion does not include the study or disclosure of the proportional distribution, causes or changes in the criminal behaviour committed by immigrants or by others against immigrants. It seems limited in terms of assessing the relationship between individuals applying for migration and crime after the migration process. This situation poses a dilemma because the social, cultural and economic factors that cause crime are also determinants of the phenomenon of migration. In addition, identifying the structural and dynamic aspects of the cause-effect relationship and their retrospective positions on both change criteria reveal another limitation of the studies. This article first presents a factual account of the relationship between migration and crime, together with its theoretical limitations, based on the above-mentioned rationale. After reaching a general framework, it retrospectively evaluates the sociological context between migrations and crime investigation in Türkiye.

Keywords: Sociology, Migration, Immigrants, Crime Investigation, Causality.

1. ORCID: 0000-0002-1886-6991

1. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
aykut629aykut@hotmail.com

* ÇALIŞKAN, A. (2024). "Göçün Suça Etkilerine Genel Bir Bakış: Türkiye'de Göçler ve Suç Araştırmaları" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.32, s.101-112.

Makale Geliş Tarihi: 1 Aralık 2023 Kabul Tarihi: 12 Mart 2024

EXTENDED ABSTRACT

Because of the positivist perspective seeks to explain social events or phenomena through experimentation and observation, many social realities, such as criminal behaviour, have been linked to factors within or outside the individual. This has revealed the effects of factors over which people have little or no control (Burke, 2009: 9). The aim of the present study is to make sense of social reality in terms of the causality of social phenomena that affect individuals, such as crime and migration. However, this perspective has not produced consistent findings in research. On the contrary, the parameters that cause both social phenomena to influence and change each other have widened. This situation poses a dilemma because the social, cultural and economic factors that cause crime are also the determinants of the phenomenon of migration. To this end, this study has compiled the most prominent theoretical approaches to the relationship between migration and crime in the literature and examined their assumptions. There is an important distinction between the sociological and economic aspects of institutional approaches to explaining the relationship between migration and crime. At this point, according to the standard economic crime model, the labour market opportunities offered in the country of migration can be the main determinant of criminal behaviour (Becker, 1968; Ehrlich, 1973 as cited in Bell et al., 2013: 1278). The first criminological theories examined theories of crime based on social structure, based on social disorganization, tensions and culture. In this context, it has been suggested that if the majority of migrants are unskilled and do not have modern working methods, they may turn to crime because the reduction in possible job opportunities exposes them to unemployment, poverty and other social problems (Debnath and Roy, 2013: 205). It has also been found that such a proposition is contradicted by empirical evidence, apart from the studies conducted by Barbagli (2008) and Killias (1997) (Mariani, 2010: 2). Kubrin and Mioduszewski (2018: 66), who state that the proportional distribution of immigrants in criminal behaviour is lower than that of the resident population, summarise the theories on the subject as follows: Self-selection theory, ethnic enclave perspective, immigration revitalisation thesis, and social capital and family structure. In this context, it is important to consider what, how and why information about post-migration social prospects is included in the models under investigation. This requires, on the one hand, taking into account the emergence of social heterogeneity in terms of crime events and, on the other hand, focusing on research questions such as whether changes in migration affect crime rates. At this point, the question of whether immigration is a determinant of crime has influenced many theoretical approaches and perspectives. This situation, developed through a linear equation, has in most studies been compressed into a specific period of time and its relationship with historical conditions and past periods has been ignored. In some studies, although this situation is compiled separately according to time and place information (see Tufail et al., 2023), it can be seen that different results can be obtained. At this point, the information obtained from the literature by country and research content shows that the relationship between migration and crime is weak and inconsistent both with increases in crime and with specific types of crime (Ewing et al., 2015: 4; Ousey and Kubrin, 2018: 64; Amuedo-Dorantes et al., 2018: 135; Huang and Kvasnicka, 2019: 34; McCann and Boateng, 2020: 974; Leiva et al., 2020: 8; Tufail et al., 2023: 1867). On the contrary, some studies find that migration increases crime rates (Kakamu et al., 2008: 276; Bianchi et al., 2012: 1318; Alonso-Borrego et al., 2012: 165; Piopiunik and Ruhose, 2017: 258; Lange and Sommerfeld, 2023: 30). Therefore, it is important to reflect the past situational reality in studies. In this context, considering the impact of factors such as sustained economic growth and changes in the unemployment rate, demographic changes, changes in policing strategies, gun control laws and increasing prison populations and enforcement can provide important information when discussing causality (Thasinul- Abedin et al., 2022: 1380). For this reason, rather than simply discussing whether the migration variable is a determinant of crime, it should be considered that addressing changes in crime trajectories with time and space constraints may also affect methodological discussions. It should be taken into account that this detail can provide important information on the basis of the variable sets mentioned, especially with regard to modelling real crime statistics. The margin of error in crime statistics, as reflected in judicial units, is also an important reality that should be taken into account in research. While the data obtained from studies on the relationship between immigration and crime provide results, they are presented separately in the literature. In this respect, models constructed as parameters of a linear equation have produced results. However, the diversity of theoretical perspectives and their assumptions differentiates the sets of variables to be included in the model depending on the content of the research. Therefore, the need to take into account previous evaluations of the researched data according to the spatio-temporal space makes it difficult to analyse the structural and dynamic dimensions together and can be decisive for the results. It is considered that this determination has a significant impact on the research framework and results.

GİRİŞ

Suç araştırmaları açısından Pozitivist Okul alışmaları suçun belirleyiciliğini irade zgürlüğüne yönelik rasyonel temeller üzerine inşa eden Klasik Okul tartışmalarının sonrasına uzanmaktadır. Pozitivist Okulu oluşturan fikirler Lombroso'nun biyo-fizyolojik çalışmasının dışında Ferri ve Garofalo'nun sosyal yapının suçluluk için belirleyici olduğu iddiasını esas almaktadır (Soyaslan, 2020: 37). Sosyolojik araştırmalarda ise insan unsuru ikinci planda kalırken, insana etki eden toplumsal koşulların önemi insan faktörünü de dikkate alınarak bütüncül açıdan tamamlanmaktadır (Sokullu-Akıncı, 2022: 52). Böylelikle pozitivist okul çerçevesinde suç ve suçluluğa dair araştırmalarda yanıtı aranan sorular “nedenler” üzerine arayış içerisinde olurken (Pak, 2017: 228), suçlu davranış kalıpları, ırk, sosyo-ekonomik statü, cinsiyet ve yaşa göre geçmişten süregelen kanıtları da yeni araştırma tasarımlarının devam eden parametrelerini oluşturmuştur (Günşen-İli, 2019: 97).

Sosyolojik pozitivistler açısından toplumsal olarak inşa edilmiş bir olgu olan suçun deney ve gözlem yoluyla incelenmesi kabul edilmekle birlikte suçun toplumun devamı için gerçek bir tehdit oluşturduğu ve bu nedenle kontrol edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Burke, 2009: 110). Bu çerçevede ilgili önermeler ve modelde yer verilen değişkenlerin önemi ve sonuçları bu durumun bilimsel açıdan geçerliliği üzerine tartışmaları da yapılandırmıştır. Pozitivist Okulun erken dönem çalışmaları suç araştırmaları alanında yapısal özellikler üzerinden araştırmalara konu edilmekle kalmamış özellikle modern dönemin görünümsel yüzü olan kentler üzerinden, *şikago Okulu*, araştırmaların kapsam ve içeriğine de bir uygulama alanı oluşturmuştur (Piroozfar vd., 2019: 2-3).

Pozitivist Okul alışmaları doğa bilimlerinde uygulanan teknik ve ilkeler üzerinden ilerleme gösterirken, deterministik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Pozitivist bakış açısına göre suçlu davranış insanın içinde veya dışında olan faktörlerle açıklanmış, insanların üzerinde çok az kontrole sahip oldukları veya hiç kontrol sahibi olmadıkları faktörlerin etkileri üzerine yapılan araştırmalarla ilerleme göstermiştir (Burke, 2009: 9). Özellikle Sutherland (1947) ile Burgess ve Akers (1966) tarafından geliştirilen mekanizmalar suça karışan bireylerin doğası gereği biyolojik olarak suçtan kaınanlardan farklı olmadığını ortaya çıkarılmış, bu tespitler suçun katı biyolojik determinizmini reddeden genel bir sapma açıklaması olarak kabul edilmiştir (Rowan ve Mcguire, 2023: 223). Dolayısıyla neden ve sonuç ilişkisinin yer verildiği modeller aracılığıyla başta toplumsal faktörler olmak üzere bahse konu içsel ve dışsal faktörlerin anlamlılığı üzerine sürdürülen tartışmalar ve matematiksel açıdan teste tabi tutulabilen önermelerle araştırmalar farklı bir yöne evrilmiştir.

Bu açıklamalardan hareketle söz konusu çalışmayı ilgi çekici ya da farklı kılan husus toplumsal gerçekliği anlamlandırma noktasında suç ve göç gibi birey(ler)e etki eden toplumsal olguları bir arada tartışmaktan ziyade her iki toplumsal olgunun birbirleri üzerindeki etkisine ve değişimine neden olan parametreleri serimlemektir. Üstelik bu belirleyicilerin olası etkilerini de anlamlandırabilmektir. Özellikle suç araştırmaları açısından bu durum ele alındığında göç sonrası toplumsal görünüme ilişkin hangi bilgilerin model içerisinde nasıl/neden yer verildiği, hangi değişkenlerin girdi değişkeni olarak ele alındığı önemli bir tasarım sürecini içermektedir. Bu durum bir yandan toplumsal heterojenliğin suç olayları açısından görünümünü ele almayı gerektirirken, diğer yandan göçte görülen değişimin suç oranlarına etkisinin olup olmadığı gibi araştırma sorularını ilk bakışta ortaya çıkarılmaktadır. Dolayısıyla bu tespitler göç ve suç araştırmaları için bugün de geçerliliğini koruyan bir araştırma alanı olmaya devam etmektedir.

Bu alışma ifade edilen temellendirmeden hareketle kavramsal ve kuramsal düzeyde göçün suça olan etkilerini incelemekte, kapsam olarak bir derleme niteliği taşımaktadır. Ayrıca alan yazında bu alana dönük kuramsal bakış açıları ve kapsamaları tartışılarak söz konusu önerme aımlanmakta, tarihsel süreç içerisinde teorik kısıtlarıyla birlikte ortaya çıkan bulgular irdelenmektedir. Türkiye’de göçün toplumsal gerçekliği esas alınarak göç-suç araştırmalarına yönelik tespitler ve araştırma sonuçları da eklemlenerek çalışma özel bir bağlama indirgenmektedir. Böylelikle alan yazından elde edilen bilgiler esas alınarak tartışmanın derleyici niteliği açığa çıkarılmış, iki olgu arasındaki nedenselliğe dair bir sorgulama yapılmıştır.

1. Toplumsal Ölçekte Göç ve Suç Olguları

İnsan hareketliliği olan göçler, i ve dış göçler olmak üzere iki yönlü gerçekleşmekle birlikte içerisinde sınırları, zamanı, devamlılığı, itici ve çekici faktörleri barındırmaktadır (Erkan ve Erdoğdu, 2006: 81). Dolayısıyla göçlerin yapısal bir modelleme üzerinden incelenmesi oldukça zor görünmektedir. Göçün dinamik ve süregelen boyutu ise

tek değişkenli açıklamaları çözümsüz kılmaktadır. Makro toplumsal değişimler ile göç arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu bağlamda sanayileşme; göç ve suçun hızlandırıcısı olmakla birlikte aile yapısının değişimi, çalışma koşulları ile mesleki norm ve davranış kalıplarının değişimini de beraberinde getirmiştir (Balcıoğlu vd., 2001: 188).

Göç edenlerin gittikleri yerleşim yerlerinde kendilerini korumaları ve çevreye uyum sağlamaları bilindik gelen sosyal ağların dönüştürdüğü yeni toplumsal etkileşim kalıplarıyla sağlanmaktadır. Karpat'a göre göç ulaşılmak istenen yere doğru hareketlilik olarak ifade edilmektedir (Karpat, 2003: 3). Dolayısıyla söz konusu hareketlilik sadece fiziki bir mobilitayı içermeyip, sosyal ağların ve etkileşimin de hareketliliğini göç sürecine dâhil etmektedir. O hâlde göçün kendisi de kültürel bir hadise olmakla kalmayıp göçün belirleyicisi konumunda yer alan etmenlerle birlikte hedef yerleşim yerlerinde değişimi etkilemekte, göç eden bireylerin göç ettikleri yerleşim yerlerinde yaşadıkları sorunların üstesinden gelebilmeleri açısından karşılaştıkları sorunlarla yeniden yüzleşmek durumunda bırakabilmektedir. Bu açıdan yerleşilen toplumda güvenlik, göçmenler için önemli sorunlardan biri olarak kabul edilmektedir. İnankul'un (2016) belirttiği üzere göçmenlerle ilgili kabul edilen güvenlik sorunlarının arkasında göçmenlerin etnik, dini ve kimlikle ilgili talepleri yatmakta, bu taleplere yoksulluk, sosyal dışlanma, farklılık duygusu, suç ve yabancılaşma gibi toplumsal sorunlar da eklenmektedir (İnankul, 2016: 299).

Göç edilen yerleşim yerlerinde yerleşik nüfusun göçmenlere bakışı ve normatif düzenlemelere olan uyum süreci üzerinden yaşanan sorunların göçmenlerle ilişkilendirilmesi durumu ise göçmenler adına sapma davranışı üzerinden suç olgusuyla ilişkilendirilmesini sağlamaktadır (Tekin, 2021: 19). Özellikle göçmenlerin suç işleme oranları üzerindeki etkisi kamuoyundaki yaygın bilinen kanılar ve stereotipler üzerinden şekillendirilmektedir (Kubrin, 2003: 441). Dolayısıyla söz konusu bağlam alan yazında göç ve suç olgusunun birlikteliğinin incelenmesine dair tartışmaları da öne çıkarmaktadır.

Alan yazında erken dönem Chicago sosyolojisi, göçmen deneyimine ve topluluk dinamiklerine önem atfederek ekolojik kriminologlar üzerinden kentsel ortamlarda yerleşik Avrupalı göçmenlere odaklanmıştır (Thomas, 2011: 383). Bu bağlamda XX. yüzyılın başlarındaki suçlu davranışla ilgili sosyolojik teoriler, göç ve suç arasında pozitif bir ilişki olduğunu (Sellin, 1938, Shaw ve McKay, 1942) ve söz konusu ilişkinin göç sürecine eşlik eden sosyal alt üst oluş ve ekonomik yoksunluk tarafından yönlendirildiğini savunmuştur (Shaw ve McKay, 1969 akt. Reid vd., 2005: 759).

İlerleyen süreç, ülkelere ve araştırma içeriklerine göre alan yazından elde edilen bilgilerle göçmenlerin suçla olan ilişkisini hem suçtaki artışlarla hem de belirli suç tipolojileriyle tutarsız bir şekilde ilişkilendirdiğini ve zayıf olduğunu göstermiştir (Ewing vd., 2015: 4; Ousey ve Kubrin, 2018: 64; Amuedo-Dorantes vd., 2018: 135; Huang ve Kvasnicka, 2019: 34; McCann ve Boateng, 2020: 974; Leiva vd., 2020: 8; Tufail vd., 2023: 1867). Aksine bazı araştırmalarda ise göçün suç oranlarını artırdığı ifade edilmektedir (Kakamu vd., 2008: 276; Bianchi vd., 2012: 1318; Alonso-Borrego vd., 2012: 165; Piopiunik ve Ruhose, 2017: 258; Lange ve Sommerfeld, 2023: 30). Bu noktada göç ve suç arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak açısından farklı ülkelerde yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular, nedenselliğe dair sonuçların çeşitlilik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır.

2. Göç ve Suç İlişisine Dair Kuramsal Yaklaşımlar

Göç ve suç ilişkisine dair kuramsal yaklaşımları sosyolojik ve ekonomik bağlamda ele almanın önemli bir ayrımı öne çıkmaktadır. Burada kuramsal bakışı inşa eden temel ayrımın metodolojik olmaktan öte ilk dönem yapılan araştırmalar sonrası göçmenleri suç işleme(/me)ye yönlendiren beklenen fayda prensibinde aramak önemlidir. Bu noktada göç edilen ülkede sunulan işgücü piyasası fırsatları, standart ekonomik suç modelinde suçlu davranışın temel belirleyicisi olabilmektedir (Becker, 1968; Ehrlich, 1973 akt. Bell vd., 2013: 1278). Göçmenlerin suç faaliyetleri sonucunda yasaları ihlal etmesi ise sınır dışı edilmeleri açısından kendilerine yeni sorunlar getirebilmektedir (Tufail vd., 2023: 1869).

Kayaoğlu (2022) göçün suça etkilerine yönelik çeşitli mekanizmalar sunan kuramsal yaklaşımların iki yönlü bakış açılarını derlemiş ve şu şekilde özetlemiştir: Göçmenlerin gittikleri yerlerde daha yüksek suç oranlarına sahip olmalarını etkileyen dört belirleyici; (1) göçün genç erkekler gibi suç işleme potansiyeli daha yüksek olan kişilerin popülasyonunun artmasına yönelik demografik geçiş bilgisi, (2) aile geçimini sağlayan asıl kişilerin sağlık sorunu ya da farklı problemler yaşaması nedeniyle suça yönelme durumu, (3) iş olanakları açısından yoğun rekabetin olduğu

bölgelerde göçün işgücü piyasasındaki sıkışıklığı kötüleştirilmesi durumunda gruplar arası suçta başvurma, (4) göçmenlerin yerleşim yerlerinden ayrı tutulması ya da ev sahibi ülkelerdeki dezavantajlı bölgelere orantısız bir şekilde yer değiştirmeleri sonucu göçmen gençlerin çeteler veya diğer suç ağları tarafından işe alınma sürecine karşın savunmasız bırakılması. Diğer taraftan göçmenlerin suç oranlarına düşmesine neden olabileceğine dair faktörler de yer almaktadır; (1) suç işlemeyen kaynaklı sınır dışı edilmenin göç sürecine yönelik kazanımları kaybetmeye neden olması ve bu durumun göçmenler üzerine oluşturduğu maliyet, (2) göç hareketliliğine bağlı olarak suçla mücadele sürecine verilen önem dahilinde kolluk personelindeki artışa bağlı olarak suç önleme stratejilerin öne çıkarılması, (3) göçmenlerin yerel nüfusa göre sosyo-ekonomik katkıları ya da sadece talep edilmeyen iş ve konut boşluklarını doldurarak yeniden canlandırmaları sonucu ortaya çıkan yeni durumlar (Kayaoğlu, 2022: 2).

Bu değerlendirmelerle birlikte göç ve suç arasındaki ilk dönem kuramsal yaklaşımlarının farklılıklarına işaret etmek için göç gerçekliğinin suç kavramını etkileyen boyutlarının tarihsel süreçteki izleklerini değerlendirmek gerekmektedir. Engbersen ve arkadaşlarına (2007) göre göç kalıplarındaki değişikliğe etki eden göç ve suç araştırmaları iki farklı araştırma alanında ilerlemektedir. 1950'lerin devamında sömürge sonrası misafir işçi göçleri ve ardından gelen aile birleşimlerinin etkisiyle ikinci nesil gençler arasında suç sorunları öne çıkmıştır. Bu süreci takip ederek daha yakın zamanı imleyen 1990'lar ve izleyen yıllarda ise zirve yapan iltica göçü ve düzensiz göçlerle birlikte birinci nesil sığınmacılar ve ikamet statüsü olmayan göçmenler arasında suç sorunları oluşmuştur. Bu grupların önceki göçmen gruplardan daha fazla parçalanması ve toplumsal konumlarının savunmasızlığı ise suç verilerini etkilemiştir (Engbersen vd., 2007: 389).

Bu çerçevede ilk dönem kriminolojik kuramlar ise sosyal düzensizlik, gerilim ve kültür temelli sosyal yapı içerikli suç teorileri üzerinden incelemiştir. Durkheim (1893), toplumsal dayanışma bağına araştırmanın önemine işaret ederken, farklı toplum türlerinde görülen suçların ortak özelliklerinin ortaya konulması gerektiğini belirtmiştir (Durkheim, [1893]2018: 99-100). Böylelikle suçun kolektif bilincin ortak ve güçlü yanlarına zarar verdiğine işaret ederken bu olgunun toplumsal bağlamını öne çıkarmıştır. Bu tespit Chicago Okulu çalışmalarıyla birlikte Chicago'nun geçiş bölgelerinde sosyal organizasyon bozukluğu üzerinden suç araştırmalarının gelişimine katkı sağlamıştır (İçli, 2019: 106). Dolayısıyla sosyal çevre koşullarının incelenmesine de önemli düzeyde katkı sağlamıştır.

Suçla ilişkin teorik yaklaşımlar arasında yapısal-işlevsel yaklaşım ise suç ve göç ilişkisine dair teorik çerçevenin ampirik düzeyde incelenmesine olanak sağlamıştır (Güllü, 2014: 104-105; Delice ve Yaşar, 2014: 4; Güçlüten ve Cereci, 2021: 29; Arslan ve Taş, 2022: 13). Örneğin sosyal düzensizlik teorisi daha yüksek göçmen akışı olan şehirlerin daha yüksek suç oranları kaydedeceğini, göçün artması durumunda suç oranlarının da artış göstereceğini ileri sürmüştür (Anatol ve Kangalee, 2021: 263). Ayrıca bu yaklaşım göç olgusunu modellemek için yüksek konut hareketliliği oranları üzerinden de değerlendirilmiştir. Göçmenlerin topluma ilişkin ortak değerleri geliştirme şansına sahip olmamaları nedeniyle suç teşkil eden ve anti-sosyal davranışlarda bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğu açıklanmıştır.

Merton tarafından ileri sürülen gerilim teorisinde ise Durkheim'in ileri sürdüğü anomie yaklaşımındaki suç olgusunun bireylerin göçle birlikte karşılaştığı ve baş edemediği sorunlara karşı verdiği bir tepki olarak ifade edilmiştir (Slattery, 2003 akt. Karasu, 2018: 336). Kültürel temelli sosyal yapı kuramlarında ise modern toplumların yapısal özelliği olan heterojenlik boyutu üzerinden farklı kültürel yapıların varlığı incelenmiştir. Buna göre suçluluk üreten alt kültürlerin veya belli grupların suçu onayladığı ya da suça neden olan değerlere sahip oldukları ileri sürülmüştür (Alpman ve Yarcı, 2018: 151).

Göç ve suç ilişkisine yönelik kuramsal yaklaşımın ampirik uygulamalarının ise özellikle Batı ülkelerinde ve yakın geçmişte incelendiği görülmektedir. Bahse konu önermenin test edilmesinde ise Becker (1968) ve Ehrlich'ten (1973) esinlenen standart ekonomik suç teorilerinden istifade edilmektedir ki bu ayrım ilgili önermenin ampirik teste tabi tutulması açısından önemli bir ayrıntıyı oluşturmaktadır. Böylelikle göçün suçlu davranışla ilişkili olası sonuçları ortaya çıkarılmıştır (Mariani, 2010:3). Göçmenlerin çoğunun vasıfsız ve modern çalışma yöntemlerinden yoksun olması durumunda iş olanaklarının azalması nedeniyle işsizlik, yoksulluk ve diğer sosyal sorunlara maruz kalmaları nedeniyle suça yönelebilecekleri bu çalışmalarda tespit edilen bulgular arasındadır (Debnath ve Roy, 2013: 205). Böyle bir önermenin ise Barbagli (2008) ve Killias'ın (1997) yaptığı araştırmalar dışında ampirik kanıtlarla çeliştiği de bulgulanmıştır (Mariani, 2010: 2).

Göçmenlerin suçlu davranıştaki oransal dağılımlarının kamuoyunda aktarılan bilgilerin aksine yerleşik nüfusa göre kıyaslandığında daha az olduğunu belirten Kubrin ve Mioduszewski (2018: 66) ise kendi kendini seçme, etnik yerleşim bölgeleri, göç-yeniden canlandırma tezi ve aile yapısı ile ilgili açıklamalar da dâhil olmak üzere teorik yaklaşımların farklılaştığını ifade etmiştir. Göçmenlerin yasa dışı faaliyetlere karışmasını anlamak için ileri sürülen kendi kendini seçme teorisinde (*Self-selection theory*) göç sürecinin kendisinin suçta daha az eğilimli bireyleri seçtiği vurgulanmaktadır (Mariani ve Mercier, 2021: 540). Bu argümanın arkasında göçmenlerin iş gücü piyasasındaki durumlarının suçlu davranışa olan etkisi gözetilmektedir. Mesleki birikimlerini göç ettikleri ülkede devam ettirme durumu olan göçmenlerin suçlu davranışa yönelemeyecekleri düşüncesi ise bu perspektif açısından dikkate alınmaktadır.

Etnik kökenli göçmen topluluklarının mekânsal kümelenmesi tezi etnik yerleşim bölgeleri (*Ethnic enclaves perspectives*) yaklaşımından hareketle topluluk düzeyinde sosyal kontrolün ve sosyo-ekonomik kaynakların yokluğunun dezavantajlı azınlık gruplarını suçta yönlendirebileceğine ilişkin bakış açısını inşa etmektedir (Hermansen, 2022: 3). Ayrıksı bir mekânsal alan üzerine inşa edilen bu düşüncede göçmen topluluklarının kümelenmesi bağlamı öne çıkarılmaktadır. Ayrıca toplumun genel normlarının ihlal edilmesinde sosyal kontrol ve sosyo-ekonomik kaynakların önemine vurgu yapılmaktadır. Benzer şekilde göçün yeniden canlandırılması tezinde (*The immigration-revitalization thesis*) ise getto sakinlerinin bazı göçmen varoşlarını canlandıran etnik yerleşim ekonomilerinden yararlanamamasından dolayı suçlu davranışa yönelebileceği işaret edilmektedir (Lee ve Martinez Jr., 2002: 365).

Sosyal sermaye ve aile yapısı yaklaşımı ise (*Social Capital and Family Structure*) göçmenlerin yaşadığı toplulukları karakterize etme eğiliminde olmaktadır, sosyal sermaye ve gayri resmi sosyal kontrol seviyelerinin önemine değinerek göç ve suç arasında olumsuz bir ilişki olduğunu belirtmektedir (Ousey ve Kubrin, 2009: 452). Göçün bizzat belirleyici konumunda olan sosyal sermaye, suçlu davranış açısından ise toplumsal denetimin eksik kalmasını dikkate almakta, sosyal ilişkilerin sonucu olan suçlu davranışın açıklanmasında da kilit bir öneme sahip olmaktadır. Bu bağlamda söz konusu değerlendirmeler göçün suçta olan etkilerini farklı bakış açıları ve çıktıları üzerinden ele almaktadır.

3. Göç ve Suç İlişisine Dair Araştırmalar ve Türkiye'deki Durum

Batı ülkelerinde 1950'li yıllardan itibaren misafir işçi göçü bağlamında tartışılan göç ve suç ilişkisi ilerleyen yıllarda akademik yazında da ampirik veriler üzerinden tartışma alanı oluşturmuştur. Benzer yıllardan itibaren Türkiye, köylerden kente doğru yoğun ve hızlı bir göç hareketini deneyimlemiştir, bu süreçte ortaya çıkan kentleşme ise düzensiz kentleşme özelliği taşımış, sanayileşmeye bağlı sağlıklı bir kentleşme olmamıştır (Sağlam, 2006: 33). 1950'lerde iç göçü hazırlayan etmenlerin başında tarımda makineleşme ve sanayileşme yer almış ancak bu etmenler 1960'larda Türkiye'den dış göçü hazırlayan etmenleri oluşturmuştur (Bostan, 2017: 3). Türkiye'de iç göç hareketleri başlangıçta şehirleşme hareketi olarak başlamış, 1980'lerde ise köyden kente olmaktan çıkmış ve şehirlere diğer şehirlere doğru yönelmiştir (Ay, 2013: 40).

Keleş (2020) bu nüfus akınlarında devingenliğin başıboş bırakılması, kentlerin planlı bir düzenlemeye konu yapılamaması nedeniyle bu durumu "erozyon" olarak nitelemiştir (2020: 89). 1980 sonrası dönemde ise Türkiye'deki iç göçlerin yapısı incelendiğinde tarımın gerilemesi, imar yatırımları ile sanayi tesislerin artmasına bağlı olarak göçlerin hızlanması, ekonomide yeni bir döneme girilmesi, terör nedeniyle oluşan güvenlik sorunlarından kaynaklı zorunlu yer değiştirmelerin ortaya çıktığı anlaşılmıştır (Özdemir, 2012: 8-9). Türkiye'de iç göç hareketlerinin doğru yönetilmemesi durumunda göç alan illerde emniyeti etkileyen sorunların ve suçların arttığı ifade edilmiştir (Ay, 2013:52).

Arslan (2021) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise ülke içi göç ile şahsa ve malvarlığına karşı işlenen suçlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilirken, göç ile organize suçlar arasında bir bulguya rastlanılmamıştır. Aynı zamanda göçün suç üzerindeki etkisinin illerin büyüklüğüne göre farklılık gösterdiği de belirtilmiştir (Arslan, 2021: 228). Diyarbakır özelinde çocuk suçluluğu açısından yapılan bir başka çalışmada ise kırsal kesimden kente göç etmenin çocuk suçluluğu üzerindeki önemi vurgulanmıştır (Erkan ve Erdoğan, 2006: 79). Ancak yapılan araştırmaların göç suç ilişkisinin belirlenmesi açısından kesitsel süreci yansıtan sonuçları ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.

Türkiye'ye yönelen düzensiz göçü ise dört ana temellendirme üzerinden aktaran Deniz (2014) bu unsurların komşu ülkelerde artan siyasi belirsizlik ve çatışmalar nedeniyle gerçekleşen göçlerden etkilendiğini, Batı ve Kuzey ülkelerine geçiş yapmak isteyen transit göçmenler için Türkiye'nin coğrafi konumunun öne çıktığını, Avrupa'nın sınırlarında uygulanan sıkı kontroller nedeniyle çevre ülke olarak göçmenlerin Türkiye'ye yöneldiğini ve Türkiye'nin komşu ülkelere göre daha iyi ekonomik koşullar sunduğu için tercih edildiğini ifade etmiştir (Deniz, 2014: 184-185). Uluslararası göçmenler tarafından suça başvurulmasında ise göç edilen yerde karşılaşılan uyum sorunlarının önemi tartışılmıştır (Güçlüten ve Cereci, 2021: 30). Türkiye'ye yönelen düzensiz göçün görünüm olarak çoğunlukla doğu sınırlarından giriş yapılarak gerçekleştiği, örgütlenen göçmen kaçakçılığı organizatörleri tarafından Batı illerinden ise çıkış yaptırıldığı belirtilmiştir (Şen, 2006: 32; Kolukırcı, 2014: 46).

2011 yılından itibaren Suriye'deki iç savaş ve çatışma ortamından uzaklaşmak amacıyla Türkiye'nin güney sınırlarından ülkeye girmek zorunda kalan Suriyeli göçmenler ise bu süreç sonrasında Türkiye ve diğer ülkeler açısından önemli bir kitlesel göç gerçekliğini oluşturmuştur. Takip eden yıllarda ise özellikle kamuoyunda göç ve suç ilişkisinin tartışıldığı anlaşılmıştır. Türkiye'de 2011 yılı öncesinde göç ve suç ilişkisine dair tartışmaların yeterli düzeyde olmadığı tespit edilirken alan yazında göçmen kaçakçılığı suçu üzerinden araştırma sonuçlarının raporlandığı anlaşılmıştır. Türkiye'ye ve çevre ülkelere gerçekleşen Suriye göçü sonrası göç ve suç tartışmalarının ise nicel veriler üzerinden hem kamuoyunda hem de akademik yazında değerlendirilen başlıklar arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

Göçmen kaçakçılığı suçunun Orta Doğu'da işleme süreçlerinin incelendiği bir çalışmada ilerleyen süreç açısından deniz taşımacılığı boyutuna vurgu yapılmıştır (İçduygu ve Toktaş, 2003: 49). Bu durum yaşanan Suriye göçü sonrası Ege Denizi'nde gerçekleşen göçmen kaçakçılığı suçları ve ilgili suçların dramatik sonuçları açısından önemli bir sosyal gerçekliği ortaya çıkarmıştır. Türkiye'den Yunanistan'a ve diğer ülkelere insan kaçakçılığı suçlarının düzensiz göç üzerinden tartışıldığı anlaşılmış, insan ticareti ile göçmen kaçakçılığı gibi düzensiz göçle bağlantılı suç faaliyetleriyle mücadele etmek için katılımcı devletler arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi hususu öne çıkarılmış, ulus aşırı suçların bölgesel boyutlarının ele alındığı tespit edilmiştir (İçduygu, 2004: 312). Türkiye özelinde göçmen kaçakçılığı suçunun ilişkisel rolünün yıllara göre araştırıldığı bir başka çalışmada ise bu durumun artan suç istatistiklerine yansıdığı tespit edilmiş ve uluslararası göçün organize suç teorileri açısından önemi de sorgulanmıştır (Çalışkan, 2021: 1188).

Göç ve suç arasındaki ilişki hâlen tartışılan konulardan birisi olmasına rağmen iki olgu arasındaki ilişkiye dair henüz tatmin edici bir yanıt bulunamamıştır (Bulut, 2019: 91). Göçün suç oranları üzerinde etkisinin olup olmadığına yönelik araştırmaların ise benzer şekilde Suriye göçü sonrasında tartışmaya açıldığı görülmektedir. Göçmenleri suça sürükleyen sebepler ise; ekonomik yetersizlikler, yoksulluğun artması, toplumla bütünleşememe, medya ve toplumda oluşan suçlu algısı ve kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar olarak gösterilmiş, suç ve suçlu algısı ile aynı oranda suça karışmadıkları belirtilmiştir (Güleç Solak vd. 2019: 233).

Kayaoğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada Suriyelilerin Türkiye'deki suç oranları üzerinde herhangi bir nedensel etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Kayaoğlu, 2022: 1). Bir başka çalışmada mülteci nüfusun işlenen toplam suç üzerinde etkisi olduğu belirlenmiş, suçtaki artışın bir kısmının mülteci akışı tarafından tetiklenebileceği belirtilmiştir. (Akbulut-Yüksel vd., 2022: 32). Ayrıca göçmenlerin suçları bildirme noktasında isteksiz olduklarına yönelik varsayımın test edildiği bir başka çalışmada ise tersine bir sonuç elde edilerek suçları ihbar etmede Suriyeli göçmenlerin de istekli oldukları bulgulanmıştır (Özaşçılar vd., 2019: 1197). Bununla birlikte Türkiye'de göç ve suç ilişkisine dair önermelere yakın tarihli yapılan araştırmalar açısından önemli düzeyde yanıtlar verilmeye çalışılırken, alan yazında yer edinen göçmenlerin işgücü piyasası üzerindeki etkisi ve gruplar arası düzlemde sonuçları, sosyal kontrol düzeyi ile sosyo-ekonomik durum göstergeleri açısından söz konusu önermeye dair araştırmaların genişletilmesinin faydalı olabileceği anlaşılmıştır.

SONUÇ

Göç ve suç ilişkisini ele alan bu çalışmada, alan yazında önemini yitirmeyen ve ampirik teste tabi tutulabilen bir araştırma alanı üzerinden göç ve suç kavramları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Suç ve göç arasındaki ilişkiyi inceleyen kuramsal yaklaşımların ise geniş ölçekte sosyo-kriminolojik ve entegrasyon kuramları şeklinde ele alındığı ifade edilmektedir (Kızmaz, 2018: 565). Kuramsal yaklaşımların çeşitliliğinin yanı sıra göç ve suç kavramlarının

modellenmesinde önemli düzeyde farklılık gösteren yaklaşımlar ileri sürülmesine karşılık işgücü piyasası fırsatlarının ayrımı ve suçun oluşturduğu maliyet bu alandaki araştırmalarda öne çıkmaktadır. Göç gerçekliğinin özellikle 1950’li yıllardan itibaren ülkelerin sosyo-politik koşullarından etkilenmesi ise suç araştırmaları açısından niceliksel veriler esas alınarak araştırmacıları bu soruya yanıt aramaya yönlendirmiş, ampirik önermelerin test edilmesini sağlamış ve bu başlık özelinde üretilen araştırmaların genişlemesini sağlamıştır.

Batılı ülkelerin II. Dünya Savaşı sonrası işgücü ihtiyacı bağlamında deneyimlediği göç hareketliliği ise göç ve suç araştırmalarını da etkileyen bir boyutu oluşturmuş ve göçmenlerin işlenen suçlara etkisinin olup olmadığı tartışılmıştır. Göç ve suç ilişkisinin açığa çıkarılması açısından bu tartışmalarda farklı bulgular elde edilmesine karşılık önemli ölçüde göçün suç olgusunun belirleyicisi olmadığı yönünde bilgileri de ortaya çıkarmıştır. Ancak araştırmalara yönelik mekânsal farklılıklar ile dönemsel gelişmelerin metodolojik açıdan tartışma zeminine yansıtılma düzeyi de söz konusu önermenin popülaritesini sürdürmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye’de ise son on yılda deneyimlenen kitlesel göç hareketliliğinden sonra hem teorik hem de uygulamalı boyutlarıyla suç ve göç araştırmalarının genişlediği tespit edilmiştir. Göçmenler tarafından işlenen suçların ise alan yazından elde edilen bulgular ışığında yerleşik nüfusa göre farklı sonuçlar ortaya çıkardığı bulgulanmıştır. Ancak olası göç hareketlilikleri sonrası göç ve suç tartışmaları da akademik yazında önemli ölçüde ilerleme göstermiştir. Göçün suça olan etkisi ise alt bağlamlar üzerinden tartışılmaya devam etmektedir. Özellikle bu değerlendirmeyi Türkiye özelinde iç göçler sonrası kentlerdeki suç istatistikleri esas alınarak yapılan incelemelerden ve düzensiz göç sonrası yeni göç hareketlerinden sonra yapılan araştırmalardan anlayabiliriz.

Bu noktada göçün suçun belirleyicisi olup olmadığı sorusu metodolojik açıdan pek çok kuramsal yaklaşımı ve bakış açısını etkilemiştir. Lineer bir denklem üzerinden geliştirilen bu durum çoğu araştırma için belirli bir zaman aralığına sıkıştırılmış, tarihsel koşullar ve geçmiş periyotlar ile olan ilişkisi göz ardı edilmiştir. Bazı çalışmalarda ise bu durum zaman ve yer bilgilerine bağlı olarak ayrı ayrı derlenmesine rağmen (Bkz. Tufail vd., 2023), farklı sonuçların elde edilebildiği görülmektedir. Dolayısıyla nedenlerin ortaya konulması açısından geçmiş durumsal gerçekliğin de çalışmalara yansıtılması önem taşımaktadır. Bu çerçevede söz konusu nedenselliğin ele alınmasında özellikle sürdürülebilir ekonomik büyüme ve işsizlik oranındaki değişimler, demografik değişiklikler, polis stratejilerindeki değişimler, silah kontrolü yasaları ve artan hapishane nüfusu ile yaptırım gibi faktörlerin etkilerini dönemsel boyutlarda ele almak geliştirilen model çıktılarına ilişkin önemli bakış açıları sağlayabilir (Thasinul-Abidin vd., 2022: 1380).

Bu nedenle sadece göç değişkeninin suçun belirleyicisi olup olmadığını tartışmaktan öte suç yörüngelerinde görülen değişimlerin zaman ve mekân sınırlamasıyla ele alınmasının da metodolojik tartışmaları etkileyebileceği düşünülmelidir. Özellikle gerçek suç istatistiklerin modellenmesi açısından bu ayrımın anılan değişken setlerine göre önemli bilgiler sağlayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Adli birimlere yansıyan suç istatistiklerine ilişkin hata payı da araştırmalarda düşünülmesi gereken önemli bir gerçekliği oluşturmaktadır.

Göç-suç ilişkisine dair çözümlenmeler, elde edilen verilerin içeriğine göre sonuçları tayin ederken, son dönem alan yazını farklı ülkelerde ayrı ayrı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle lineer bir eşitliğin parametreleri olarak oluşturulan modeller sonuç üretmesine karşılık, metodolojik açıdan kuramsal bakış açılarının da farklılığı göz önünde bulundurularak bazı hususların model setleri içerisinde ele alınması gerekmektedir.

Son olarak, kuramsal perspektiflerin çeşitliliği ve sayıltıları ise araştırmaların içeriğine göre model içerisinde yer verilmesi gereken değişken setlerini hem farklılaştırmakta hem de çeşitlendirmektedir. Dolayısıyla araştırma yapılan verilerin mekân-zaman uzamına göre geçmiş değerlendirmeleri de ele alma zorunluluğu yapısal ve dinamik boyutlarını bir arada analiz etmeyi zorlaştırırken sonuçlar üzerinde de belirleyici olabilmektedir. Bu tespitin ise araştırmaların analitik çerçevelerini ve sonuçlarını önemli düzeyde etkilediği değerlendirilmektedir. Bu yönüyle gelecek araştırmaların anılan değerlendirmelerden hareketle bütüncül bir bakış açısı üzerinden oluşturulması geçerli sonuçlar elde edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKBULUT - YUKSEL, M., MOCAN, N., TUMEN, S., & TURAN, B. (2022). The crime effect of refugees. *Journal of Policy Analysis and Management*. <https://doi.org/10.1002/pam.22537>
- ALONSO-BORREGO, C., GAROUPA, N., & VÁZQUEZ, P. (2012). Does immigration cause crime? Evidence from Spain. *American Law and Economics Review*, 14(1), 165-191. <https://doi.org/10.1093/aler/ahr019>
- ALPMAN, P. S., & YARCI, S. (2018). Suç, Göç ve Kimlik: Suç Teorilerinde Göç Olgusu. *Turkish Studies-Social Sciences*, 13(18), 143-158.
- AMUEDO-DORANTES, C., BANSAK, C., & POZO, S. (2018). Refugee admissions and public safety: Are refugee settlement areas more prone to crime? *International Migration Review*, 55(1), 135-165. <https://doi.org/10.1177/0197918320920192>
- ANATOL, M., & KANGALEE, Q. M. (2021). Crime in Trinidad and Tobago: the possible impacts of increased crime due to migration from Venezuela. *Migration and Development*, 10(2), 260-272.
- ARSLAN, M. (2020, Ocak). İç Göç Hareketleri Bağlamında Türkiye’de Suç İstatistiklerinin Analizi. Kayseri: 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin E-Kitabı.
- ARSLAN, T., & BARIŞ, T. A. Ş. (2022). Türkiye’de Uluslararası Göç-Suç İlişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-28.
- AY, Y. (2013). İç göçlerin emniyet ve asayişe etkisi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2(1), 35-56.
- BALCIOĞLU, İ., DOKSAT, M.K., TAN, O. (2001). Madde Bağımlılığı, Göç ve Suç, Yeni Symposium, 39(4), 185-191.
- BARBAGLI, M. (2008). Immigrazione e criminalità in Italia, Bologna, Il Mulino.
- BECKER, G. S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *Journal of political economy*, 76(2), 169-217.
- BELL, B., FASANI, F., & MACHIN, S. (2013). Crime and immigration: Evidence from large immigrant waves. *Review of Economics and statistics*, 95(4), 1278-1290.
- BIANCHI, M., BUONANNO, P., & PINOTTI, P. (2012). Do immigrants cause crime?. *Journal of the European Economic Association*, 10(6), 1318-1347. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2012.01085.x>
- BOSTAN, H. (2017). Türkiye’de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Coğrafya Dergisi*, (35), 1-16.
- BULUT, M. (2019). Immigrants’ access to resources: The case of Syrian immigrants in Turkey. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 90-99.
- BURGESS, R. L., & AKERS, R. L. (1966). A differential association-reinforcement theory of criminal behaviour. *Social Problems*, 14(2), 128-147.
- BURKE, R. H. (2009). *An Introduction to Criminological Theory*. London: Routledge.
- ÇALIŞKAN, A. (2021). Uluslararası Göçün Karşılaştırmalı Bir Analizi: Göçmen Kaçakçılığı Suçu Üzerine Tespitler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1187-1207.
- DEBNATH, A., & ROY, N. (2013). Linkage between internal migration and crime: Evidence from India. *International journal of law, crime and justice*, 41(3), 203-212.

- DELİCE, M., & YAŞAR, M. (2014). Göç ve Şiddet Suçları İlişkisinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 1-18.
- DENİZ, T. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181(181), 175-204.
- DURKHEIM, E. ([1893]2018). Toplumsal İşbölümü, Çev: Ö. Ozankaya, İzmir: Cem Yayınevi.
- EHRlich, I. (1973). Participation in illegitimate activities: a theoretical and empirical investigation. *Journal of Political Economy*, 81(3), 521-565.
- ENGBERSEN, G., VAN DER LEUN, J., & DE BOOM, J. (2007). The fragmentation of migration and crime in the Netherlands. *Crime and justice*, 35(1), 389-452.
- ERKAN, R., & ERDOĞDU, M. Y. (2006). Göç ve Çocuk Suçluluğu. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 79-90.
- EWING, W. A., MARTINEZ, D. E., & RUMBAUT, R. (2015). *The criminalization of immigration in the United States*. American Immigration Council.
- GÜÇLÜTEN, Ç., & CERECİ, S. (2021). Uluslararası Göç Temelinde Göçmen Ve Suç İlişkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(47), 22-35.
- GÜLEÇ SOLAK, Ö., KURT, H. K., & GÖÇEN, P. (2019). *Göçmenler Fail Mi? Mağdur Mu? İstatistikler Üzerinden Bir Analiz*. Ö. Özbek (Ed.), Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar içinde (s. 207-240). Ankara: İKSAD Publishing House.
- GÜLLÜ, İ. (2014). Suç Olgusuna Teorik ve Eleştirel Bir Yaklaşım. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (3), 104-107.
- GÜNŞEN-İÇLİ, T. (2019). *Kriminoloji*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HERMANSEN, A. S. (2022). Ethnic enclaves, early school leaving, and adolescent crime among immigrant youth. *European Sociological Review*, 1-18.
- HUANG, Y., & KVASNICKA, M. (2019). *Immigration and crimes against natives: The 2015 refugee crisis in Germany*. IZA Discussion Paper No. 12469. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3427607>.
- İÇDUYGU, A. (2004). Transborder crime between Turkey and Greece: Human smuggling and its regional consequences. *Southeast European and Black Sea Studies*, 4(2), 294-314.
- İÇDUYGU, A., & TOKTAS, S. (2002). How do smuggling and trafficking operate via irregular border crossings in the Middle East? Evidence from fieldwork in Turkey. *International migration*, 40(6), 25-54.
- İNANKUL, H. (2016). An Analysis on The Impact of The Syrian Refugees on Turkey's Security with The Main Subjects Of Migration And Criminal Acts. *European Scientific Journal*, 12(5), 297-311.
- KAKAMU, K., POLASEK, W., & WAGO, H. (2008). Spatial interaction of crime incidents in Japan. *Mathematics and Computers in Simulation*, 78(2-3), 276-282.
- KARASU, M. A. (2018). Suç Korkusu, Göç ve Suriyeli Sığınmacılar: Şanlıurfa Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(3), 332-347.
- KARPAT, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. (Çev. B. Tırnakçı). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- KAYAOĞLU, A. (2022). Do refugees cause crime?. *World Development*, 154, 105858, 1-26.
- KELEŞ, R. (2020). *Kentleşme Politikası* (17. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- KIZMAZ, Z. (2018). Göç ve Suç Arasında Bir İlişki Var Mı?: Bütüncül Bir Bakış. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 562-599.
- KILLIAS, M. (1997). Immigrants, crime, and criminal justice in Switzerland. *Crime and Justice*, 21, 375-405.
- KOLUKIRIK, S. (2014). Uluslararası Göç ve Türkiye: Yerel Uygulamalar ve Görünümler. *Journal Of World Of Turks/Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, 6(2), 37-53.

- KUBRIN, C. E. (2003). *Immigration and Crime*, F. T. Cullen, R. Agnew (Ed.), Criminological theory. Past to present (pp. 440-455). California: Roxbury Publishing Company.
- KUBRIN, C. E., & MIODUSZEWSKI, M. D. (2018). *Theoretical perspectives on the immigration-crime relationship*. Holly Ventura Miller, Anthony Peguero (Ed.), In Routledge handbook on immigration and crime (pp. 66-78). New York: Routledge.
- LANGE, M., & SOMMERFELD, K. (2023). *Do refugees impact crime? Causal evidence from large-scale refugee immigration to Germany*. *Causal Evidence From Large-Scale Refugee Immigration to Germany*. ZEW Discussion Paper No. 23-047. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4632651
- LEE, M. T., & MARTÍNEZ JR, R. (2002). Social disorganization revisited: Mapping the recent immigration and black homicide relationship in northern Miami. *Sociological Focus*, 35(4), 363-380.
- LEIVA, M., VASQUEZ-LAVÍN, F., & OLIVA, R. D. P. (2020). Do immigrants increase crime? Spatial analysis in a middle-income country. *World Development*, 126, <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104728>
- MARIANI, F. (2010). *Migration and crime*. IRES, Université Catholique de Louvain, Paris School of Economics, IZA, Bonn.
- MARIANI, F., & MERCIER, M. (2021). Immigration and crime: The role of self-selection and institutions. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 185, 538-564.
- MCCANN, W. S., & BOATENG, F. D. (2020). An examination of American perceptions of the immigrant-crime relationship. *American Journal of Criminal Justice*, 45, 973-1002.
- OUSEY, G. C., & KUBRIN, C. E. (2009). Exploring the connection between immigration and violent crime rates in US cities, 1980–2000. *Social problems*, 56(3), 447-473.
- OUSEY, G. C., & KUBRIN, C. E. (2018). Immigration and crime: Assessing a contentious issue. *Annual Review of Criminology*, 1, 63-84.
- ÖZAŞÇILAR, M., NARLI, N., & ÖZTÜRK, O. (2019). Crime reporting behavior among Syrian immigrants in Istanbul. *Crime & delinquency*, 65(14), 1997-2018.
- ÖZDEMİR, H. (2012). Türkiye’de iç göçler üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*, 30(11), 1-18.
- PAK, M. D. (2017). Sosyal Hizmet Ve Pozitivist Okul Ekseninde Suç Olgusuna Eleştirel Yaklaşım. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 227-246. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/tsh/issue/38637/448631>
- PIOPIUNIK, M., & RUHOSE, J. (2017). Immigration, regional conditions, and crime: Evidence from an allocation policy in Germany. *European Economic Review*, 92, 258-282.
- PIROOZFAR, P., FARR, E. R., ABOAGYE-NIMO, E., & OSEİ-BERCHİE, J. (2019). Crime prevention in urban spaces through environmental design: A critical UK perspective. *Cities*, 95. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102411>
- REID, L. W., WEISS, H. E., ADELMAN, R. M., & JARET, C. (2005). The immigration–crime relationship: Evidence across US metropolitan areas. *Social science research*, 34(4), 757-780.
- ROWAN, Z., MCGUIRE, M. (2023). *Learning Theories*, In S. Hassan, D. Lett (Ed.), Introduction to Criminology (pp. 267-287), Retrieved from <https://kpu.pressbooks.pub/>
- SAĞLAM, S. (2006). Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 33-44.
- SELLIN, T., (1938). *Culture and Conflict*. New York: Social Science Research Council.
- SHAW, C.R., MCKAY, H.D., (1942). *Juvenile Delinquency in Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- SLATTERY, M. (2003). *Sosyolojide Temel Fikirler*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Sentez Yayınları.
- SOKULLU-AKINCI, F. (2022). *Kriminoloji*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- SOYASLAN, D. (2020). *Kriminoloji (Suç ve Ceza Bilimleri)*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- SUTHERLAND, E. H. (1947). *Principles of Criminology*. J. B. Lippincott.

- ŞEN, Y. F. (2006). *Dünya ve Türkiye Perspektifinden Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti Organ Doku Ticareti*. Ankara: KOM/TADOC Yayınları.
- TEKİN, H. H. (2021). Uluslararası Literatürde Göç ve Suç İlişkisi. *SDE Akademi Dergisi*, 1(2), 12-40.
- THASINUL ABEDIN, M., MITRA, R., & SEN, K. K. (2022). Does Refugee Inflow Increase Crime Rates in the United States?. *Social Indicators Research*, 164(3), 1379-1401.
- THOMAS, P. M. (2011). Theoretical articulation on immigration and crime. *Homicide Studies*, 15(4), 382-403.
- TUFAIL, M., SONG, L., ALİ, S., WAHAB, S., & HASSAN, T. (2023). Does more immigration lead to more violent and property crimes? A case study of 30 selected OECD countries. *Economic research-Ekonomiska istraživanja*, 36(1), 1867-1885.

“BLACK MIRROR: BANDERSNATCH” FİLMİNİN PARADOKSAL EVRENİ: İTERAKTİVİTENİN YARATTIĞI GERİLİM VE ÖZGÜRLÜK ALANININ YOL AÇTIĞI SINIR VE SINIRSIZLIKLAR*

The Paradoxal Universe of the Movie “Black Mirror: Bandersnatch”: The Tension of Interactivity and the Limits and Unlimitations Caused by the Field of Freedom

Nida SARIŞAN AKBABA¹

ÖZ

İletişime ‘geribildirim’ unsurunun eklenmesi ile sinemada yeni bir anlatı formu ortaya çıkmış ve izleyiciye seçim yapma şansı verilerek, tek yönlü izleme deneyimi değişime uğramaya başlamıştır. Netflix yapımı Black Mirror: Bandersnatch (David Slade, 2018) filmi, interaktif bir sinematografi evreninde, seyircinin içinden çıkamayacağı bir paradigma alanı sunmaktadır. Çalışmada paradigma alanında bulunan seyircinin, seçim şansı ile birlikte hangi sınırların ötesine ulaşabildiği veya ulaşamadığı incelenmektedir. Tutarlı bir yapı kurabilmek adına dijitalleşen sinemanın alanı gereği yeni medyadan ve dijitalleşen kültürden bahsedilecektir. Çalışmada sosyal yapının bir parçası olan iletişimin, ‘çevre’ faktöründen yararlanarak etkileşimli bir sürece girmesi sonucu, sinemanın değişen yönü ve dijitalleşmesi ele alınacaktır. Kapsam olarak çalışma, paradoksal evreni inşa ettiği varsayılan gözetim, bakış ve kontrol kavramlarından yararlanılarak, filmsel anlatı üzerinden ele alınmaktadır. Bu anlamda gözetim olgusu, Michel Foucault’nun ‘gözetim toplumu’ kavramı ile açıklanacaktır. Oyun Teorisi Yaklaşımı ile yüceltilen seçimler ve kontrol olguları açıklanacaktır. Chrisian Metz ve Jean Louis Baudry’nin psikanalitik çalışmaları çerçevesinde ise bakış kavramına odaklanılacaktır. Blackmirror: Bandersnatch filmine iki temel yolla söylem analizi uygulanmaktadır. Yorumlayıcı repertuarlar: ‘gerilimin yol açtığı sınırlar’ ve ‘özgürlük alanının yol açtığı sınırsızlıklar’. Sonuç olarak, iletişim evreninden beslenen sinemanın dijitalleşen boyutu, seyirci ve karakter arasındaki ilişkiyi etkilemektedir. Çalışmada bu etkinin, Blackmirror: Bandersnatch filmi özelinde, pratikte özgürlük alanı yaratan, fakat aslında tüm seçenekleri denetmek isteyen yanıltıcı bir paradoks içinde gerçekleşen bir döngü olduğu savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Kontrol, Bakış, Black Mirror: Bandersnatch, İletişim.

ABSTRACT

With the addition of the 'feedback' element to communication, a new narrative form emerged in cinema and the one-way viewing experience began to change by giving the audience the chance to make choices. The Netflix movie Black Mirror: Bandersnatch (David Slade, 2018) presents a paradigm space in an interactive cinematography universe that the audience cannot escape. The study examines the limits beyond which the audience in the paradigm area can or cannot reach, with the chance of choice. In order to establish a consistent structure, new media and digitalized culture will be mentioned due to the field of digitalized cinema. In the study, the changing direction and digitalization of cinema will be discussed as a result of communication, which is a part of the social structure, entering an interactive process by taking advantage of the 'environment' factor. In terms of scope, the study is discussed through filmic narrative, making use of the concepts of surveillance, gaze and control that are assumed to build the paradoxical universe. In this sense, the phenomenon of surveillance will be explained with Michel Foucault's concept of 'surveillance society'. Choices and control phenomena, glorified by the Game Theory Approach, will be explained. The focus will be on the concept of gaze within the framework of the psychoanalytic studies of Chrisian Metz and Jean Louis Baudry. Discourse analysis is applied to the movie Blackmirror: Bandersnatch in two main ways. Interpretive repertoires: 'limits caused by tension' and 'limitations caused by the space of freedom'. As a result, the digital dimension of cinema, nourished by the communication universe, affects the relationship between the audience and the character. In the study, it is argued that this effect, specifically the movie Blackmirror: Bandersnatch, is a cycle that occurs in a misleading paradox that creates a space of freedom in practice, but actually wants to test all options.

Keywords: Surveillance, Control, Gaze, Black Mirror: Bandersnatch, Communication.

1. ORCID: 0000-0001-9556-2935

1. İstanbul Aydın Üniversitesi Yüksek Lisans Mezunu, nidasarisan@gmail.com

* SARIŞAN AKBABA, N. (2024). “Black Mirror: Bandersnatch Filminin Paradoksal Evreni: İteraktivitenin Yarattığı Gerilim ve Özgürlük Alanının Yol Açtığı Sınır ve Sınırsızlıklar” *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.32, s.113-123. Makale Geliş Tarihi: 21 Aralık 2023 Kabul Tarihi: 23 Mayıs 2024

EXTENDED ABSTRACT

This study was prepared using discourse analysis. This analysis is illustrated using interpretive repertoire methods. Discourse analysis is a qualitative, interpretive research method used in social and cultural research. Brief plot of Blackmirror: Bandersnatch movie; In the story set in 1984, the main hero is Stefan, a young game programmer. Stefan wants to adapt a novel called Bandersnatch into a computer game. In this sense, he is in talks with a game company called Tuckersoft. Here he meets successful programmer Colin. Stefan, who is trying to make the game, always encounters obstacles. The author, who wrote the book of the play that Stefan is trying to adapt, lost his mind about the choices and killed his wife. In a part of the movie Bandersnatch, Stefan kills his father. Choices leave Stefan with bad or worse choices. The aim of the study is to focus on the interactive universe of the Netflix movie Blackmirror: Bandersnatch, together with the interpretive repertoire method; It is to understand at which limits the audience-character-universe trinity remains or exceeds, through the concepts of surveillance, control and gaze. In this sense, firstly, the new dimension in which cinema has evolved, that is, the digitalization dimension, is discussed in the study. With digitalization, it becomes clear that cinema has evolved from one-dimensional communication into a field of dimensionality that develops with the element of feedback. In this new field, the user can intervene in the content. Therefore, the position of the audience has changed. Later in the study, all the questions used in the movie Blackmirror: Bandersnatch and presented to the audience are tabulated and presented. This table shows the preferences and the venue where these preferences were asked. In the next table, the final possibilities are shown and all the decisions that the audience can reach are discussed. Due to its structure, it can be concluded that the audience must watch the film more than once for each final possibility to be realized. As a matter of fact, the movie Blackmirror: Bandersnatch offers the audience many alternative endings. The game is successful in only one of these endings, and the success does not last long. In the next stage of the study, the concepts of surveillance, control and gaze, which are the basic structures that reveal the paradoxical universe, were examined. In this sense, surveillance was explained by Michel Foucault. Foucault; He introduced the concept of surveillance society. Accordingly, an observant gaze enables a person to internalize it over time, and this reflects on the whole society. With the concept of control, Foucault argued that the individual should be controlled by institutions. The tables in the study are a control area where the choices can be seen. According to Christian Metz and Jean Louis Baudry, these control attitude discussions are not individual, but an artificial construct. The audience is now the master of the gaze. Metz explains this formation with Lacan. According to the mirror theory, identification, the emergence of the first concept of the other, is similar to the movie-audience narrative. In the continuation of the study, interpretive repertoires and film editing are combined and analyzed. First, the tension environment is described. Accordingly, the lines between audience-representation-subject become blurred. The limit here is that the audience is forced to make a choice within a certain number of seconds. The limitlessness of the field of freedom is a paradox universe that cannot be escaped. Because in this universe, story, character and film are intertwined. As a result, the movie Blackmirror: Bandersnatch enables two-way communication within the cinema developing in the information age. Cinema has gained a new dimension on existing platforms. This dimension, called interactive cinema, occurs when reality is intertwined with technology. One eye is no longer enough when watching a movie. If the movie in question is given as an example, the necessity of watching it more than once should be emphasized. Digitalization and interactivity have created a new cinema model. In this model, the viewer has reached the position of the character. It controls representation. All of this takes place in a paradoxical universe that cannot be escaped. As a result, this universe is a paradox for the viewer who experiences borders and limitlessness together.

GİRİŞ

İlk dönemlerinden beri iletişim çalışmaları, kapsamlı bir araştırma ile çok sayıda ekleme yapılabilecek bir insan etkinliğidir. Fakat her tür iletişimin gösterge ve kodlar içerdiğini ve bunların da kendilerinden başka bir şeye gönderme yapabilen bir eyleme sahip olduğunu belirten John Fiske (2017: 71-72), bu yönüyle iletişimi toplumsal ilişkilerle bütünleştirmektedir. Toplum her koşulda besleyen sinema da bu iletişim ortamında yeni anlatı formları geliştirerek, iletişim süreci içerisinde varlığını sürdürmektedir.

İletişim çalışmalarına ‘geribildirim’ unsurunun eklenmesinden önce düz ve tek taraflı bir ortama sahip olan iletişim, sinemada da doğrusal bir anlatı formu izlemektedir. Bu çalışmaların geliştirilerek daha sonraları, gönderilen mesaja verilecek tepkinin de işin içine girdiği çift yönlü bir iletişim kanalının oluşması, sinemanın da doğrusal olmayan bir anlatı formunun ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Bu form, izleyicinin olay örgüsüne müdahale edebildiği, bu anlamda yeni anlamlar yaratarak film izleme kültürünü geliştirdiği bir tecrübe alanı yaratmaktadır. Bunu yaparken

klasik anlatı formunda beyaz perde üzerinden aktarılan film izleme kültürü, gelişen teknoloji ile birlikte dijitalleşen platformlarda gösterilen zamansız ve mekansız bir izleme deneyimine evrilmektedir.

Metinde sinemanın dijitalleşmesi ile birlikte, iletişimin tek yönlü devam etmediği ve yeni bir sinematografi boyutu yaratıldığı varsayımından hareketle, Black Mirror: Bandersnatch filminde kullanılan interaktif yöntem üzerinden seyircinin varlığının ve konumunun hangi sınırlarda yer aldığı incelenmektedir. Yaratılan yeni boyutun bir tür paradigma alanı olduğu ve Black Mirror: Bandersnatch filminin de bu alanın merkezine seyirciyi yerleştirerek, birtakım gerilim ve özgürlük alanları yarattığı varsayılmaktadır. Bahsi geçen sınır ve sınırsızlıklar; gözetim, bakış ve kontrol kavramları üzerinden literatürden yararlanılarak, filmsel anlatı bağlamında irdelenmektedir. Metinde Black Mirror: Bandersnatch filmi, ‘gerilimin yol açtığı sınırlar’ ve ‘özgürlük alanının yol açtığı sınırsızlıklar’ olmak üzere iki temel yorumlayıcı repertuar üzerinden, söylem analizi yöntemi ile değerlendirilmektedir. Bu çalışmada kullanılan metodoloji “Technology Versus Individual: An Analysis on Interaktive Film Black Mirror: Bandersnatch” adlı makaleden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

1. Sinemanın Dijitalleşen Boyutu ve İnteraktivite

İnsanlık tarihinin başladığı andan beri var olan iletişim hem anlam üretme sürecini etkileyen hem de haberleşme ihtiyacını karşılayan temel bir gereksinim olmuştur. Toplumsal gelişim ile birlikte, iletişim olgusunun tanımlanması ve geliştirilmesine yönelik pek çok kuram ve model ortaya çıkmıştır. İlk başlarda iletişim olgu ve sürecini basit olarak açıklayan düz çizgisel modellerin yerini, daha sonraki yıllarda iki taraflı ve interaktif olarak çevresel faktörlerin de dâhil olduğu modeller almıştır (Aziz, 2012: 73). İletişim sürecine ‘geribildirim’ unsurunun eklendiği bu yeni modelde, iletişim artık etkileşimli bir hale gelmiştir. İnteraktif kavramı, iki ayrı etkenin, incelenmekte olan bir içerik üzerine yaptığı etkiyi ya da bu sistemler arasındaki etkisinin tümünü tanımlamaktadır (Sankur, 2004’den akt. Taşova, 2013: 35). İnteraktivite kavramı ise, kullanıcının bir içeriğin akışına müdahale edebildiği, kullanıcı merkezli yaklaşımı destekleyen multimedya sistemleri olarak nitelendirilmektedir (Özden, 1996’dan akt. Taşova, 2013: 35). İletişimin bu çift yönlü yeni bilgi akışı, iletiyi gönderenin (kaynağın), mesajı ilettiği tarafa yani alıcıya varmasından itibaren geçen sürede, alıcının kendi zevki ve isteği doğrultusunda iletiyi şekillendirebilmesine imkân tanımaktadır.

Yeni medya ve ağ teknolojilerindeki gelişmelerin bir ürünü olarak interaktivite olgusu, eğlence endüstrisinin de gelişmesi ile birlikte, birçok platformun dijitalleştiği bir dünyanın oluşmasına katkı sağlamıştır. İnternet ve bilgisayar teknolojilerinin hızla gelişimi, görsel iletişim alanına hâkim olan dijitalleşme ile birleşince, görsel iletiler kodlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile birlikte interaktivite ağının doğması da kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle yeni iletişim teknolojilerindeki dijitalleşen boyut, görsel iletişim alanında ‘dijital sinema’ kavramını gündeme getirmektedir. Gözde Sunal’ın Lev Manovich’den aktardığı üzere (2016: 300), dijital sinemada iletiler, matematiksel simgelerden ve kodlardan oluşmaktadır ve bu yüzden tüm veriler, programlanabilir hale dönüşmektedir. Bu anlamda interaktivitenin, sinema perspektifine uyarlandığı düşünüldüğünde; alıcının filmi seyreden seyirci olduğu, gönderici-kaynağın da filmi yaratan kişi olduğu söylenebilmektedir. Bu yeni dijital dünyada değişen tek şey iletişim olmamış, buna bağlı olarak seyircinin konumu da yeniden düzenlenmiştir. Nitekim interaktivitenin dijitalleşen sinemaya girmesi ile çift yönlü iletişimin sağladığı kontrol durumu gündeme gelmekte ve seyircinin kararlarına bağlı olarak izleyici ve üretici arasında etkileşim yaşanmaktadır. Dolayısıyla seyirci, ‘oyuncu’ / ‘özne’ konumuna ulaşmakta ve aynı zamanda içeriğe müdahalede bulunabildiği için yapıtı kişiselleştirebilmektedir. İnteraktif sinemanın doğrusal olmayan (non-linear) bir anlatı yapısına sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu anlatıda izleyici, içeriği üreten kişiler tarafından belirlenmiş ve sunulmuş olan seçenekler içerisinde karar vererek seçimlerini şekillendirmektedir (Ünlü, 2020: 33). Günümüzde pek çok platformun dijitalleşmesi, bu alandaki rekabeti arttırmış ve kitlelerin sinemanın yeni bir biçim ve içerik formunun oluştuğu bir sinematografi modeli ile baş başa kalmasını sağlayan, kişisel bir sinema deneyimi yaşamasını da mümkün kılmıştır.

Sinema dijital bir çağa doğru girerken bu yeni boyut; katılımcı, interaktif, sinema 3.0 gibi farklı isimlerle adlandırılmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Dijital sinemayı ‘Cinema 3.0’ olarak tanımlayan Kristen Daly, sinemanın yeni boyutunu ‘veri tabanı sineması’ (database cinema) adını verdiği bir sistemle açıklamaktadır. Daly, eleştirmen Vivian Sobchack’dan aktarma yaparak veri tabanı sineması ile bu yeni sistemin; hiyerarşik olmayan, kapsamlı fakat anlaşılabilir bir labirent düzenine dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu düzeni; kişinin takip ettiği, geri gittiği, kendini birden çok yörüngede kaybettiği, her zaman belirsiz dokuduğu görüntü, ses, rüya ve vizyon labirenti olarak açıklamaktadır (1999’dan aktaran Daly, 2010: 89). Daly, Lev Manovich’den alıntılanarak modern toplumun

öznesinin; gerçek dünyanın kaosundan, resmin statik kompozisyonunun istikrar ve dengesine, daha sonra da sinematik imgeye sığınmasını örnek göstererek, bilgi toplumunun öznesinin, huzuru yine bilgi toplumunda bulacağını belirtmektedir. Nitekim kişi, sonsuz veri alanları üzerinde gezerek ve herhangi bir bilgi kırıntısını tek bir tıklama ile bularak, dosya sistemleri ve ağlar arasında dolaşabilmektedir. Veri tabanı sineması bu anlamda hikâye anlatımı ve görsellikle daha az ilgili olan, bilişsel ve yön bulma süreçleriyle daha çok ilgilenen bir sinema biçimini ima etmektedir. Bu sayede bilgisayar teknolojilerinin günlük kullanımı, izleyicide yeni alışkanlıklar ve isteklere yol açarken, sinema ile alakalı yeni beklentilere de katkıda bulunabilmektedir (2001'den aktaran Daly, 2010: 89-89).

2. Dijital Kültür ve Yeni Medya

Kültür kavramı, modern düşüncedeki pek çok değişikliği barındıran bir anlam yaratma sürecidir. Kültürler, kendi kimliklerini inşa etmek için iletişimi kullanırlar. Bu anlamda kültür ve iletişim arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. İletişimin bu kültürel hali, insanların bir arada buldukları, ortak bir anlam dünyasındaki sistemi vurgulamaktadır. Kültür oluşturma toplumsal bir süreçtir ve kültür daima sona ermeyen bir süreç içindedir. Her toplumsal sistemin ayakta kalabilmesi için kültürel anlamlar sistemine ihtiyacı vardır (Fiske, 2017: 33).

İnsanlığın varlığıyla başlayan ve gelişen iletişim, anlam yaratma ihtiyacının şekillenerek birtakım gösterge veya kodlar vasıtasıyla aktarıldığı bir olgudur. İletişim aracı; dil, anlam ve sözü içeren, zamanla teknolojinin de etkisi ile gelişen, yeniden üretimin ayrılmaz bir parçasıdır. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra iletişim teknolojisinde meydana gelen hızlı gelişmeler, yüzyılın 'bilgi' ya da 'enformasyon toplumu' kavramları ile adlandırılmasına neden olmuş; hatta 21. yüzyılın ilk 10 yılındaki hızlı keşiflerle toplumsal değişimin iletişim teknolojilerine ayak uydurması güçleşmeye başlamıştır (Aziz, 2012: 23).

20. Yüzyılın en önemli olay ya da buluşlarından biri internetin bulunarak, topluma sunulmasıdır. İnternetle birlikte iletişim teknolojisi, kendine özgü bir kitle iletişim aracına dönüşmüştür. Bu anlamda kendinden önceki geleneksel medyanın kullandığı yazılı ve sözlü dilden farklı olarak bilgilerin indirilebilmesi (download) saklanabilmesi ve kullanılabilmesi gibi pek çok yenilik hizmete sunulmuştur. Devasa bir iletişim ağı olan internet, insanların bilgi alış-verişi yapabildikleri en büyük topluluktur. Bu başlangıç, bugün dijitalleşme olarak adlandırılan teknolojinin alt yapısını oluşturmaktadır. Bilgisayar ve internetin dâhil olduğu iletişim ortamı ile birlikte, yeni medyanın da temelleri atılmıştır. Pek çok sosyal medya platformunu bünyesinde barındıran yeni medya, geleneksel medyadan farklı olarak etkileşim ve iletişimin çift taraflı yaşandığı bir medya türüdür. Yeni medyanın özellikleri şöyle sıralanabilir: (Kaynak: 10.03.2024, <https://d-help.com/yeni-medya-ile-geleneksel-medya-arasindaki-farkliliklar/>)

- 1) Hızlı iletişim: Yeni medya, geleneksel medyadan farklı olarak iletişimi hızlı ve anlık sağlar. Böylelikle kullanıcılar daha aktif bir iletişim süreci yaşamaktadır.
- 2) Ulaşılabilir bilgi: Yeni medya, çok fazla bilgiyi bünyesinde barındırarak dev bir sanal kütüphane niteliğindedir. Buradaki dezavantaj, denetimsiz bilgi kirliliği noktasında oluşabilmektedir.
- 3) Etkileşim: Kullanıcılar birbirleriyle iletişime geçebilmektedir. Bu kolaylık, yeni medyanın olumlu etkilerinden biridir.
- 4) Çift taraflı iletişim: Kullanıcılar çift yönlü bir şekilde iletişim kurabilmektedir. Dolayısıyla iletişimin karşılığı bulunmaktadır. Televizyon, radyo, gazete gibi geleneksel medya araçlarından farklı olarak tüketicilerin nasıl sonuç aldıkları görülebilir.

Toplumdaki iletişim biçimlerinin teknoloji bağlamında değişmesi, kültürün de farklılaşarak yeni bir süreç içine girmesine yol açmaktadır. Bu süreçte kültür, 'dijital kültür' olarak adlandırılmaktadır. Nitekim bireylerin yaşadığı yeni gerçeklik, yaşam tarzı ve alışkanlıkların bütününde var olan dijitalleşme, kültür dünyasını değiştirmektedir. Başta da bahsedildiği gibi kültürün öznesi olan ve onu inşa eden insan, dijitalleşen kültür ortamında nesne konumundadır (Koç, 2022: 510). Yeni dijital iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla bireylerin yeni medya üzerindeki etkileşimleri artmış ve bu durum mevcut geleneksel kültürü etkilemiştir.

3. Bulgular

Bilgisayar ve internet teknolojilerinin evrildiği noktada dijitalleşen boyutu ile sinemanın durduğu konum hem izleyici hem de üretici için aynı kalmamaktadır. Artan dijital platformların varlığı, yeni izleme alışkanlıklarını gündeme

getirmekte ve bu sayede kontrol sahibi olan bireyler, filmin hem içeriğine hem de biçimine müdahale edebilmektedir. Dijital platformlardan biri olan ve tüm dünyada yayınlarını yapan çevrimiçi medya hizmeti Netflix, yeni teknolojilerin müşteri odaklı olması ve bu tür platformların interaktifliği ile alakalı hem özne hem nesne oldukları konusunda zengin veriler barındırmaktadır (Yengin & Ormanlı, 2020: 102). Netflix yapımı Black Mirror antolojisinin bir parçası olan Bandersnatch filmi (2018), etkileşimli bir yapıda seyircinin değişen profillerine göre şekillenen ve bu sayede birden fazla uca dağılabilen bir örnektir. David Slade tarafından yönetilen ve Charlie Brooker tarafından senaryosu yazılan Bandersnatch, 19 yaşındaki Stefan Butler adlı karakterin bir video oyununu tasarlama sürecini ve bu esnada yaşadığı birtakım olayları konu edinmektedir. Stefan, Jerome Davies tarafından yazılmış olan interaktif romanı, yine interaktif olarak tasarladığı bilgisayar oyununa çevirmeyi hayal ederken, aynı zamanda bu süreçte yaşadığı veya öğrendiği birtakım olaylarla hayatını etkileyecek adımların psikolojik savaşını vermektedir. Bu etkileşimli sürecin bir parçası olan ve hikâyenin gidişatını etkileyen seyirci ise, kendini çok katmanlı bir interaktivitenin içinde bulmaktadır. Filmin süresi 90-150 dakika arasında seyirci seçimlerine göre değişmektedir ve hikâyenin ilerlemesi, basitten zora gidecek şekilde tasarlanan seçeneklerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Bandersnatch Tercihler Tablosu

Bulunulan Yer	Soru	1. Tercih	2. Tercih
Stefan'ın Evi	Hangisini yemeli?	Şeker pufu	Frosti
Otobüs	Hangi kaset?	Thompson İkizleri	Now 2
Tuckersoft Şirketi	İş Teklifi	Kabul	Red
Dr. Haynes'in Ofisi	Annesi hakkında konuşsun mu?	Evet	Hayır
Stefan'ın Evi (çocuk)	Tren gezisi (Anneyle git)	Hayır (Tek tercih)	
Müzik mağazası	Plak Seçimi	Phaedra	Bermuda Üçgeni
Stefan'ın Evi	Bilgisayar karşısında tepki	Bilgisayara Dök Çay	Babana Bağır
Dr. Haynes'in Ofisinin Dışında	Ne Yapsın?	Dr. Haynes'e Git	Colin'i Takip Et
Dr. Haynes'in Ofisi	Kendini Anlat	Tırnaklarını Ye	Kulağınla Oyna
Stefan'ın Evi	Haplar	İlaçlarını al	Tuvalete dök
Stefan'ın Evi	Kritik Hata	Bilgisayarı Parçala	Masaya vur
Stefan'ın Evi	Fotoğraf mı Kitap mı?	Aile Fotoğrafını Al	Kitabı al
Stefan'ın Evi	Şifreyi Gir	Toy	Pac

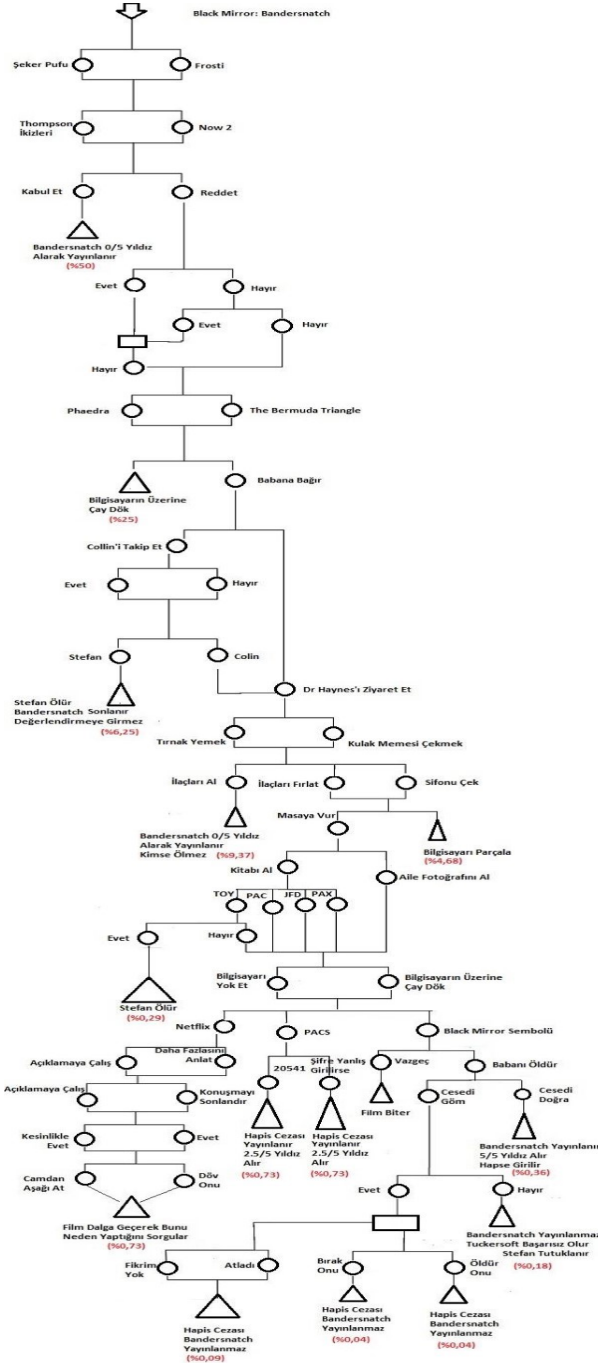
Stefan'ın Evi	Annesiyle gitsin mi?	Evet	Hayır
Stefan'ın Evi	Kim var orada?	Netflix	II
Stefan'ın Evi	Açıklamaya çalış	Biraz daha anlat	Açıklamaya çalış
Stefan'ın Evi	Biraz daha anlat	Biraz daha anlat	Konuşma
Dr. Haynes'in Ofisi	Daha fazla hareketlilik	Evet	Kesinlikle
Dr. Haynes'in Ofisi	Dövüşsün mü kaçsın mı?	Pencereden kaçmaya çalış	Dövüş
Dr. Haynes'in Ofisi	Karate vuruşu mu tekme mi?	Karate vuruşu	Tekme
	Bir hayatın sonuna geldin. Başka gerçekliği denemek ister misin?		
Colin'in evi	Lsd kullansın mı?	Evet	Hayır
Colin'in evi	Kim Atlasın?	Stefan	Colin
Stefan'ın Evi	Fotoğraf mı Kitap mı?	Aile fotoğrafını al	Kitabı al
Stefan'ın Evi	Kim var orada?	Netflix	II
Stefan'ın Evi	Babasını öldürsün mü?	Öldür	Vazgeç
Stefan'ın Evi	Bölünmüş ekran	Şifreyi gir (Pac)	Babanı öldür
Stefan'ın Evi	Kim var orada?	P.A.C.S (Program ve kontrol merkezi)	II
Stefan'ın Evi	Telefon görüşmesi	Babasını öldürür ve gömer	

Kaynak: Gencay Tepe ve Musa Ovalı, Black Mirror: Bandersnatch İnteraktif Sinema Evreni'nde Karar Ağacı ve Akış Şeması Uygulaması, Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2021.

Bandersnatch kitabını bir saplantı haline getiren Stefan, Tablo 1'de görüldüğü üzere pek çok soru ve cevaplardan oluşan hikâyeye göre tasarladığı oyunla, geçmişiyile veya babasıyla çeşitli hesaplaşmalar yaşamaktadır. Filmin

interaktiflik konusundaki çok katmanlılığının yanında az sayıda kullanılan mekânlar ise, bu hesaplaşmaların görüleceği geçitleri oluşturmaktadır.

Tablo 2. Bandersnatch Karar Ağacı Final İhtimallerinin Hesaplanması

Kaynak: Gencay Tepe ve Musa Ovalı, Black Mirror: Bandersnatch İnteraktif Sinema Evreni'nde Karar Ağacı ve Akış Şeması Uygulaması, Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2021.

Bandersnatch, senaryonun şekillenmesi konusunda, seyirciye pek çok alternatif son sunmaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, özellikle Tuckersoft adlı oyun şirketi ile anlaşarak tasarladığı oyunu piyasaya sunmak isteyen Stefan'ın bu noktada aldığı tercihler, ana sonların birçoğunda gerçekleşen tepkileri içermektedir. Bu anlamda Stefan'ın tasarladığı oyun, ya piyasaya çıkmakta ve başarısız olmaktadır, ya da Stefan'ın hapse girmesine neden olarak oyun şirketinin kapanmasına yol açmaktadır. Öte yandan alternatif sonların yalnızca birinde oyun başarılı olmaktadır, fakat bu başarı da uzun sürmemektedir.

4. Paradoksal Evrenin İnşası: Gözetim, Kontrol ve Bakış

Sinemanın, başta izleyiciyi etkileme gücünün yanında hızla gelişim gösteren teknolojik imkânların da etkisiyle, toplumsal değişimleri ve düşünce biçimlerini gündeme getirdiği söylenebilmektedir. Teknoloji devrimindeki bu değişimi Manuel Castells, ‘yenilik meselesi’ olarak tanımlamaktadır. Castells’e göre (2013: 486-487), zamansız zamana dayanan yeni bir ağ toplumu ortaya çıkmıştır ve bu toplum zenginliğin üretimi, iktidarın icrası ve kültürel kodların yaratılmasıyla toplumlar ile bireylerin teknolojik kapasitelerine bağlı hale gelmiştir. Ağlar oluşturuca bu mantık, toplumsal ve ekonomik hayatın bütün alanlarını dönüştürmektedir.

Hemen her alanda yaşanan teknolojik devrim, ağ toplumu mantığında hayatın temel yapılarına entegre olarak, iç içe geçmiş ve birbiri üzerinde etki gücüne sahip olan paradoksal bir boyut yaratmıştır. Bu boyut, sinemanın keşfedildiği andan beri inşa edilen biçim ve içerik üzerinde gelişerek, yeni bir sinema dilinin oluşumunu desteklemiştir. Paradoksal boyutun bu inşası, öncelikle bilişim teknolojileri ile süreklilik kazanan ‘gözetim’ kavramı ile bağlantılıdır. Çalışmanın örneklemini olan Bandersnatch filmi; başlangıçta gözetim olgusunun kökeninde yer alan baskı-zorlama ile kontrol etmeyi, denetim altına almayı, sonrasında ise rıza, haz duyulan gönüllü gözetim ve kontrolü içeren paradoksal boyutu inşa etmektedir. Zira Bandersnatch filminin ana karakteri Stefan, ilk önce bazı gizli dosyalara ulaşarak çocukluğundan beri gözetim altında olduğunu ve bu anlamda hayatına dair tüm bilgilerinin kayıt altına alındığını fark etmiştir. Filmin akışı içerisinde daha sonra Stefan, bu durumu kabullenmekte ve hatta hayatının kurmaca bir set ortamından ibaret olduğunu anlayıp Dr. Haynes ile dövüşmektedir. Filmde gösterilen bu sahneler, Michel Foucault’nun ‘gözetim toplumu’ kavramı ile örtüşmektedir. Zira Foucault’ya göre gözetleyen bakış ve bu bakış üzerinde hisseden herkes, bakışı öylesine içselleştirir ki sonunda artık kendini gözleme noktasına ulaşır ve bu gözetim, tüm topluma sirayet eder (2015: 95). Foucault, panaptikon metaforuna dayandırarak açıkladığı iktidar ve gözetim toplumu ilişkisini, ‘gören mi iktidardır, görülme mi, yoksa görülmeden gören mi?’ şeklinde formüle etmiştir. Bu formülde görünmeden görenin alanı üzerinde durmuş ve bu gözetimin, toplumsal yaşamın bütünüyle içinde olduğunu belirtmiştir. Modern toplumun katmanlarından birini oluşturan panaptikon bu bakımdan iktidarın, yani ‘gözün’ unutulmasına ya da tahakkümden çıkılmasına izin vermeyen bir paradigma oluşturmaktadır (Okmeydan, 2017: 57).

İnteraktif bir kurguya sahip olan Bandersnatch filminin ana kahramanı Stefan’ın, görünmeden gören seyirci tarafından yönetilmesi de gözün ve iktidar vurgusunun bir temsili olarak anlaşılabilir. Bu anlamda seyircinin Stefan’ı yalnızca gözetlemediği, aynı zamanda birtakım seçimler yoluyla onun hayatını da yönlendirebildiği düşünüldüğünde, başka bir paradoksal inşa kavramı gündeme gelmektedir. Stefan’ın her gün aynı saatte uyandığı bir rutini takip eden döngü içinde seyircinin seçimleri, filmin genel yapısına hâkim olan paradoksal yaşamı da kontrol etmektedir.

Bandersnatch filminde psikolojik sorunları olan Stefan’ın seyirci tarafından kontrol edilmesi, psikolog ve baba gibi otorite figürlerinin sekteye uğramasına neden olmaktadır. Foucault; böylesine bir otorite ve toplum arayışının, deli sayılmak için yeterli olduğunu belirtmiş ve bireyin, bu anlamda çeşitli kurumlar tarafından kontrol edilmesi gerektiği savunarak ‘kontrol’ kavramını olumlamıştır. Bu anlamda Foucault’dan yola çıkılarak; Google, Facebook ve Netflix gibi platformların, seçimlerimizi kaydeden ve ardından bunları reklam olarak kullanan algoritmalara sahip olduğu söylenebilmektedir. Filmdeki kontrol mekanizmaları da birey üzerinde hâkimiyet kuran dijital sistemler ve ağlar üzerinden ilerlemektedir (Akşit ve Nazlı, 2020: 518).

Bulgular kısmında yer alan Tablo 2’deki veriler göz önünde bulundurulduğunda, kontrol mekanizmasının, seyircinin konumunu aktif veya pasif olma anlamında merkeze alan, oyun teorisi yaklaşımını gündeme getirdiği söylenebilmektedir. Zira oyun teorisi yaklaşımında, bireyin elde ettiği başarılar, başka kişilerin seçimlerine bağlı olmakla birlikte, bazı stratejik düşüncelerle uyumlu veya rekabet içinde olan durumların açıklanması irdelenmektedir. Oyun teorisinin amacı, oyunlardaki en iyi seçenekleri belirleyerek bu yönde ilerleyebilmektir (Metin, 2014: 235). Akılcılık ilkesine dayanan bu yaklaşımla birlikte kişiler, kendilerine en yüksek faydayı sağlayacak olan seçimlerinin ihtimal ve hesaplamalarını yaparak, final sonuçlarını çeşitlendirmekte ve böylelikle her bir durum için yeni bir oyun kurabilmektedir. Bu bağlamda oyun, oyuncuların maksimum kar elde etmek istemeleriyle minimum zarar elde etme istemeleri arasında bir yerde durmaktadır (Cantaş ve Koluçak, 2020: 416). Pek çok alanda kullanılan oyun teorisi yaklaşımını, çalışmanın örneklemini göz önünde tutarak açıklamak gerekirse; Stefan’ın oyuncu, seçimlere dayalı düşüncelerle oluşturulan film kurgusu içindeki her anın bir strateji, Tablo 2’de

görülen final ihtimallerinin, muhtemel stratejik sonuçlar olduğu, tüm bunların yaşandığı Bandersnatch filminin ise, çok katmanlı bir 'oyun' olduğu söylenebilmektedir.

İzleyicinin elinde bulundurduğu bu kontrol tavrının tartışmaları, Chrisian Metz ve Jean Louis Baudry'nin dilbilimsel ve psikanalitik yöntemleri kuramsal çerçevede sinema okumaları içinde çarpıştırmaları ile yeni bir boyut kazanmıştır. Onlara göre seyirci 'birey' değil, sinematik aygıt tarafından üretilen 'yapay bir inşa' konumundadır ve bakışın efendisidir. Sinemanın ideolojik niteliğini ideal, aşkın bir özne yaratımıyla tanımlayan Baudry, seyirciyi görüntünün kaynağı olan göz-özne olarak tarif ederek, ona bir tür bütünlük ve kontrol hissi vermiştir (Arslan, 2009: 18).

Metz, sinemanın seyirci ile kurduğu bağ ile ilgili, öznenin bu yeni oluşumunda Lacan'ın ayna metaforundan yararlanarak 'özdeşleşme' dinamiklerini açıklamaktadır. Bu anlamda bir çocuğun ayna ile kuracağı ilk ilişkide kendini öteki olarak görmesi ve bedeniyle nesne olarak özdeşleşmesi, sinemada film-seyirci açısından benzeşmektedir. Zira kamera, seyirciye-özneye, perspektif olarak mutlak iktidar konumu vermektedir ve bu durum, 'hapis olma' olarak deneyimlenmeyen bir kontrol edinimi yaratmaktadır. Bu anlamda Metz'e göre seyirci, önce bakışın kendisiyle yani kamera ile sonrasında ise karakterle özdeşleşmektedir (Arslan, 2009: 21). Bu yaklaşıma göre seyircinin kurduğu özdeşleşme ne kadar çok olursa, kişinin yaşayacağı yanılsama da buna bağlı olarak artmaktadır. Nitekim 'ayna olarak sinema', filmin sınırlarını bulanıklaştırarak neyin gerçek neyin hayal olduğuna karar verilecek bir gerilim yaratır. Bu gerilim, Metz'in 'fetişistik bir deneyim' dediği bir izlemde gerçekleşmektedir (Metz, 1974: 3-108). İzleyicinin, imgesel gösterene duyduğu arzudan kaynaklı olarak kendi kendisini aldatarak, yanılsamanın farkında olsa bile onu devam ettirmek istemesi olarak tanımlanan bu deneyim, yine Lacan'ın 'öznenin arzusunu tetikleyen kayıp nesnesi' olarak açıkladığı 'objet petit a' kavramı ile benzer bir mantığa sahiptir (Barkot, 2011: 5-6).

Filmdeki seçimlerin neye göre yapıldığı ile alakalı olarak, kuram sonrası eleştirilerde özdeşleşmenin, yalnız filmsel araç özelliklerinden veya imgesel hapsoluş aşamalarından oluşmadığı belirtilmektedir. Bu eleştirilere göre filmi izleyen her bireyin sosyal, kültürel, siyasi, ahlaki değerleri farklıdır ve bunlar, seyirci tarafından iletişim halinde olunan karaktere de aktarılmaktadır. İzleyiciyi özne kılan 'özneliği' dolayısıyla yaşanan her bir film deneyimi, kişilerin farklılıklarıyla çeşitlenmektedir ve bu anlamda izleyicinin kendi kendine yarattığı yapı ve şablonlar, yine kendi içinde doğrulanarak anlamlı bir paradoks oluşumunu mümkün kılmaktadır.

5. Yorumlayıcı Repertuarlar

5.1. Yorumlayıcı Repertuar 1: Gerilimin Yol Açtığı Sınırlar

Bandersnatch filminde kurgusal Bandersnatch kitabı, Stefan'ın kurguladığı Bandersnatch oyunu ve seyirciler tarafından kurgulanan Bandersnatch filmi ile birlikte toplam üç katmanın olması, gerçekliğin kurgusalla ve sanal gerçeklikle bir araya gelmesini mümkün kılmaktadır. Bu anlamda daha önce bahsedilen ve ayna metaforuyla desteklenen sinemanın, görüntü-seyirci, temsil ve enformasyon arasındaki çizgileri bulanıklaştırmasıyla var olmaya başlayan gerilimin, yine aynı kuramdan hareketle arzu nesnesi haline gelen imgenin varlığıyla güçlendiği ve yanılsamaya yol açtığı söylenebilmektedir. İlk başta kontrolünü kaybeden Stefan için başlayan yanılsama durumu, film ilerledikçe izleyicinin onunla kurduğu özdeşleşmeyi bırakacağı 'cesedi göm' veya 'cesedi parçala' gibi kötü ve daha kötü seçenekler arasında seçim yapmaya zorlandığı sınırlara çarparak, seyircinin de yanılsama içinde olduğu bir gerilim yaratmaktadır. Zira izleyicinin-gözün gücünün, etkileşiminin ve seçimlerinin özgürlüğünün, filmi kurgulayanların izin verdiği ölçüde olması Tablo 1'de görülmekle birlikte, bu iradenin sonucunda genel anlamda oluşan mutsuz sonlar da Tablo 2'de belirtilmektedir. Sonuç olarak Bandersnatch filminin yaratıcıları tarafından hem seyirci hem de Stefan için kontrol bende tavrı yanılsaması, kurgusal sahnelerle karşılaşarak veya seçim yapmak zorunda bırakılarak sınırlandırılmaktadır.

Öte yandan Bandersnatch filminin yapısı gereği yalnızca Netflix platformunda izlenebilmesi ve bu anlamda belli saniye aralıkları içerisinde seyircinin seçim yapmaya zorlanması durumu, teknik ve görsel anlamda bir sınırlılığı ortaya çıkarmaktadır. Daha önce de bahsedilen çok katmanlılık ve senaryo gereği ortaya çıkan paradoks durumu, seçimlerin yapılacağı zaman aralığı ile birlikte daha da artan bir hapis olma durumu yaratmaktadır ve bu durum, görselin ötesine geçerek düşünce ve zihinle etkileşimi hedefleyen bir sınırdır.

5.2. Yorumlayıcı Repertuar 2: Özgürlük Alanının Yol Açtığı Sınırsızlıklar

Çok katmanlı bir evrene sahip Bandersnatch filmi, izleyiciyi seçenekler vasıtasıyla bu oyuna dahil ederek, tıpkı bir labirent gibi içinden kolay kolay çıkılamayan bir sınırsızlık sunmaktadır. Zira filmin yapısı gereği ileri veya geri sarılamaz ve depolanamaz oluşu, yanlış seçenek yoluyla biten yaşamın devamında yeni bir gerçekliği deneme seçeneklerinin yarattığı özgürlük alanı ile birleşince, paradoksal bir sınırsızlık ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında seyirci –her ne kadar filmi kurgulayanların izin verdiği ölçüde olsa bile- iki seçenek arasında karar vererek kendi özgün sinema deneyimini yaşamaktadır. Bu anlamda seyirci, dış çevreyi ve Stefan'ın yaşamını bir şekilde yönlendirebilmektedir. Dolayısıyla iletişim ortamının hem öykü hem de karakteri ile içselleştirebilen seyirci için iletişim ortamı çift yönlü olarak sağlanabilmektedir. Daha önce bahsedilen ve birtakım kuramlarla desteklenen bu sınırsızlık, Bandersnatch'in özgürlük alanını oluşturmaktadır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çoğu zaman kitlelerin üzerinde ideolojik olarak yönlendirici bir işlevi olan sinema, enformasyon çağının yeni ağ toplumu dünyasında, hızla gelişen teknolojik imkânların da etkisiyle yeni anlatı formları şekillendirmektedir. Bu anlatisallık, geleneksel sinemanın tek yönlü iletişimini tamamen yok etmese de dönüştüren ve bu anlamda çift yönlü bir iletişim sağlayan çoklu ortamlarda gerçekleşmektedir. Mevcut platformların varlığı, medya endüstrisindeki tüketim ve pazarlamanın piyasaya sürüldüğü ve bu sayede, sinemanın yeni sermaye kolları oluşturduğu bir ortam hazırlamaktadır. Dijitalleşen bu yeni film izleme kültürü, beyaz perdenin ekranlara taşındığı, bireyin istediği an istediği yerde içerik izleyebildiği ve aynı zamanda bu içeriği kontrol edebildiği kişisel bir sinema deneyimi sunmaktadır.

Etkileşimli veya interaktif sinema olarak adlandırılabilen boyut; gerçekliğin, teknolojiyle ve sanallıkla iç içe geçmesiyle birlikte bizi birbirimizle, başka filmlerle, başka izleyicilerle, film yapımcılarıyla iletişime zorlamaktadır ve bu da seyirciyi güçlendirmektedir (Daly, 2010: 95-98). Bu noktada dijitalleşmenin ve çoklu sinema ortamlarının, görüntünün ötesine geçerek, bilişsel ve zihinsel dinamikler kullanılarak gerçekleştirilen seçimleri gerektirdiği söylenebilir. Zira sinemanın alışlageldik klasik anlatı yapısında, filmi izlemek ve anlamlandırabilmek için yalnız bir gözün yeterli olduğu ortam, artık dijital mantıkta 'düşünce' ile uğraşan bir senkronizasyon gerektirmektedir. Bu noktada Daly'nin tespitlerinden biri, bahsi geçen film örneklerinin birden fazla kez izleme gerektirdiğidir ve çalışmanın örnekleme bu bakımdan tutarlı bir yapıdadır.

Çalışmanın kapsamı gereği sinemanın dijitalleşmesi ve interaktivite kavramları Bandersnatch filmi ile birlikte değerlendirilerek; gözetim, kontrol ve bakış kavramları üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda dijitalleşme ve interaktivitenin, yeni bir sinematografi modeli yaratmış olduğu ve bu boyutta izleyicinin oyuncu konumuna ulaştığı, onu temsil eden değil, temsili kontrol eden olduğu ve hatta temsilin yerine geçtiği sonucuna ulaşılmıştır. Tüm bunların da örnekleme üzerinden çok katmanlı paradoksal bir evrende gerçekleştiği ve bu evrenin içeriğinin felsefi, biçiminin ise sanatsal bir vizyona sahip olduğu görülmektedir. Oluşturulan sinematografi modelini, çalışmanın örnekleme içerisinde yer alan hikâye seçimleri ve olay örgüsünü içeren tek bir sanatsal biçimin doğurduğu varsayılmaktadır. İzleyicinin iki evren arasındaki boşluğu doldurarak tamamladığı filmin karmaşık anlatı formunun, sinemayı paradoksal bir boyuta soktuğu ve bu boyutun sınırını seyircinin duyduğu gerilimin belirlediği, bahsi geçen sınırsızlıkları ise seyirciye sunulan özgürlük ortamının oluşturduğu söylenebilmektedir. Filmin çok katmanlılığının yanında kullanılan az sayıdaki mekânların ise seyirci ve oyuncu arasındaki interaktiviteyi bozmamak adına yapılan bilinçli bir oyun olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Gözetim, kontrol ve bakış kavramlarıyla yorumlanan Bandersnatch filminde, seyircinin efendi-özne bakışı, filmin izlenmesinde temelde doğru bir yaklaşım olsa da deneyimleme kısmında kişilerin tüm farklılıkları ile oluşturduğu özgün şablonlar-senaryolar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla pratikte Bandersnatch evreni, ilk başlarda bu farklılıklara izin vererek özgürlük ortamı ile sunduğu sınırsızlıkları, filmin gidişatında tüm seçenekleri denemeye yatkın olan ve kontrol bende tavrı yanılması taşıyan izleyici ile birlikte kaldırmaktadır, böylelikle gerilim ortamı yaratarak sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak sınır ve sınırsızlıkları bir arada yaşayan izleyici için oyun içinde oyun olan bu evren, filmin başladığı anda içinden çıkılamayan bir paradoks yaratmaktadır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

- AKŞİT, O. & Nazlı K. A. (2009). Technology Versus Individual: An Analysis on Interaktive Film Black Mirror: Bandersnatch, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 10 (4), 509-523.
- ARSLAN, T. U. (2009). Aynanın Sırları: Psikanalitik Film Kuramı, *Kültür ve İletişim Dergisi*, 12 (1), 9-38.
- AZİZ, A. (2012). *İletişime Giriş*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- BARKOT, Ö. Z. (2011). İzleyici-Özne Sorunu Bağlamında Lacan Sonrası Psikanalitik Film Kuramı, *Doğu-Batı Dergisi Psikanaliz Dersleri Özel Sayısı*, 56: 1-15.
- CANTAŞ, A. & İ. Koluaçık. (2020). Bir Film Çözümleme Yöntemi Olarak Oyun Teorisi: Kara Şövalye Filmi Örneği, *SineFilozofi Dergisi*, Özel Sayı: 411-436.
- DALY, K. (2010). Cinema 3.0: The Interactive-Image, *University of Texas Press*, 50 (1): 81-98.
- D-HELP. (2023). *Yeni Medya ile Geleneksel Medya Arasındaki Farklılıklar*, 10.13.2024 tarihinde <https://d-help.com/yeni-medya-ile-geleneksel-medya-arasindaki-farkliliklar/> adresinden alındı.
- FİSKE, J. (2017). *İletişim Çalışmalarına Giriş*, (İrvan S. Çev.) Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- FOUCAULT, M. (2015). *İktidarın Gözü*, (Ergüden I. Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KOÇ, R. (2022). Dijitalleşen Kültür ya da Kültürün Dijitalleşmesi: Dijital Kültür Kavramı, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15 (38): 500-513.
- MANUEL, C. (2013). *Enformasyon Çağı Ekonomi, Toplum ve Kültür: Binyılın Sonu*, (Kılıç E.Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- METİN, S. (2014). Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 72 (1): 235-264.
- METZ, C. (1974). *Film Language: A Semiotics of Cinema*, Oxford University Press: New York.
- OKMEYDAN, B. S. (2017). Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omnipoptikon'a, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8 (30): 45-69.
- SUNAL, G. (2016). Sanal Gerçeklik ve Dijital Sinemanın Olanakları Üzerine Bir Değerlendirme, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1 (2): 294-309.
- TAŞOVA, K. N. (2013). *Üniversitelerde Lisans Programlarında Yer Alan İnteraktif Medya Tasarımı Ders Programının Değerlendirilmesi Ve Bir Program Önerisi*. Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.
- TEPE, G. & M. Ovalı. (2021). Black Mirror: Bandersnatch İnteraktif Sinema Evreni'nde Karar Ağacı ve Akış Şeması Uygulaması, *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3 (4): 39-51.
- ÜNLÜ, T. T. (2020). *İnteraktif Sinemada İzleyicinin Karakter ile Özdeşleşmesi*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- YENGİN, D. & ORMANLI, O. (2020). Dijital Platformlarda Film İçinde Oyun Denemeleri Black Mirror-Bandersnatch Örneği, *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1 (1): 98-107.

KLASİK TÜRK EDEBİYATI MENSUR HİKÂYE GELENEĞİNDE TASVİRLERİN YÖNÜ ÜZERİNE *

On the Direction of Descriptions in the Tradition of Prose Stories in Classical Turkish Literature

Halis AYDIN¹

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı altı yüz yılı aşkın bir süre zarfında ortaya koyduğu eserleri ile edebiyat tarihinin önemli bir bölümünü meydana getirmektedir. Bu edebiyat dairesi içerisinde çok göz önünde olmasa da mensur eserlerin başarılı bir yapıt olmasında edebî tasvir hususu önemli bir yer tutmaktadır. Mensur hikâyeler kaleme alındıkları dönemin siyasi, sosyal, kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler de sunmaktadır. Bu unsurlar verilirken anlatımın güçlü ve etkileyici olmasına özen gösterilmiş ve ona göre anlatım tercihlerine gitmişlerdir. Çünkü müellif/mütercimün üslubuna, daha doğrusu yapacağı kelime tercihi için göstermiş olduğu özene bağlamak mümkündür. Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı mensur hikâye geleneği çerçevesinde kaleme alınan hikâye metinlerinde yapılan tasvirlerin tasnifi ve yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmada ilk olarak farklı dönemlere ait hikâye külliyatları titizlikle taranmış ve hikâyeler içerisindeki tasvir örnekleri derlenip fişlenmeye gayret edilmiştir. Daha sonrasında fişlenen örneklerin türleri belirlenip tasnif edilmiş ve eldeki örneklerin gruplandırılma aşamasına geçilmiştir. Bu bağlamda hikâye külliyatlarındaki tasvirlerin genel olarak Mekân Tasviri, Olay Tasviri, Toplantı/Meclis Tasviri, Kişi Tasviri, Psikolojik Tasvir, Fiziksel Tasvir, Olağanüstü Tasvir, Zaman Tasviri başlığı altında toplanmış ve çalışma bu doğrultuda ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma boyunca tetkik ve tespit edilen edebî bulgular, dil ve anlatım alanındaki değişim ve gelişimi ifade etmesi açısından büyük bir önem taşıdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tasvir, Mensur Hikâye, Müellif, Mütercim, Külliyat.

ABSTRACT

Classical Turkish literature constitutes the most important part of the history of literature with its works produced over a period of more than six hundred years. Prose stories have an important place in this literary, although they are not very visible. Prose stories also provide essential information about economic, social and cultural characteristics of the period in which they were written. While presenting these elements, care was taken to ensure that the narrative was strong accordingly. Because it is possible to attribute it to the author / translator's style, or more precisely, the care she has shown in her word choice. This study focuses on the classification and direction of the depictions in the story texts written within the framework of the prose story tradition of classical Turkish literature. In the study, firstly, story collections from different periods were meticulously scanned, and examples of depictions were compiled and recorded. Afterwards, the types of the recorded samples were determined and classified. In this context, the descriptions in the story collections are generally grouped under the headings of Place Description, Event Description, Meeting/Assembly Description, Person Description, Psychological Description, Physical Description, Extraordinary Description, Time Description, and the study has been trying to be presented are literature is recommended developed literary findings examined and identified the study have a great importance in terms of expressing the change and development in the field of language and expression.

Keywords: Description, Talk Story, Author, Translator, Corpus.

1. ORCID: 0000-0002-9382-1507

Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aydinhalis01@gmail.com

* AYDIN, H. (2024). "Klasik Türk Edebiyatı Mensur Hikâye Geleneğinde Tasvirlerin Yönü Üzerine" *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.32, s.124-143.

Makale Geliş Tarihi: 6 Nisan 2024 Kabul Tarihi: 16 Mayıs 2024

EXTENDED ABSTRACT

In the dictionary, to tell, to convey, to repeat, imitate, imitate the word story is also used as a noun. Experienced or the story, which is a form of expression that tells about the events that can be experienced, is one of the most popular in the Turkish literature. In broad terms, it was thought of as the narration of an event whether in verse or in prose history, tale, legend, joke, epic, legend, describing an event. On the basis of arbitration all works based on stories are generally named with the name of the story. The tradition of narration, which has many types in verse and prose, has a very important place in the tradition of classical Turkish literature. These prose works emerged from within the nation itself, as in other works, and became one of the genres that best reflect the religious, national and social aspects of the society in which they live. In this tradition, there are some stories about love and heroism that were read with great admiration and adopted by the society during the period they were written. Has also found its place among these works in terms of its subject, plot, case order, structural and fictional features. Classical Turkish literature constitutes the most important part of the history of literature with its works produced over a period of more six hundred years. Prose works have an important place in this literary circle, although they are not very visible. Prose stories also provide important information about the while subject text being story the analyzing section time characters, language, time. While presenting these elements, care was taken to ensure that the narrative was strong and impressive, and words were chosen accordingly. Because it is possible to attribute it to the author / translator's style, or more precisely, to the care she has shown in her word choice. This study focuses on the classification and direction of the depictions in the story texts written within the framework of the prose story tradition of classical Turkish literature. In the study, firstly, story collections from different periods were meticulously scanned and examples of depictions were compiled and recorded. Afterwards, the types of the recorded samples were determined and classified. In this context, the descriptions in the story collections are generally grouped under the headings of Place Description, Event Description, Meeting/Assembly Description, Person Description, Psychological Description, Physical Description, Extraordinary Description, Time Description and the study has been tried to be presented in this direction.

GİRİŞ: TASVİR KAVRAMI ÜZERİNE

Tasvir kavramı ile ilgili olarak sözlük, ansiklopedi ve diğer çeşitli çalışmalarda birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Yapılan bu tanımlamaların farklılıkları tasvir kavramının sadece edebiyat bilimi için değil felsefe, sosyoloji, güzel sanatlar gibi alanlarda da oldukça yoğun bir şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

Tasvir hakkında yapılan tanımlama ve değerlendirmeler şu şekildedir:

Bir şeyin sûretini nakşetme, resmini ele alma. Tersim; bir mevkii, bir bireyi tasvir etmek (Sami, 2021: 658).

Suret vermek, verilmek; bir surete koymak, konulmak (Naci, 2009: 666).

Bir şeyin resmini yapma, yazıyla târif etme (Devellioğlu, 2013: 1039).

Bir şeyi veya nesneyi bir şahsı detaylarıyla birlikte kaleme alma; göz önünde canlandırma; betimleme (Çağbayır, 2007: 4626).

Mehmet Tekin'in Roman Sanatı isimli eserinde ifade ettiklerine göre ise, tasvir sanatının tarihî gelişimini ortaya koyması açısından önemlidir. Tekin'e göre; "Tasvir sanatı, dünden bugüne uzanan zaman kesitinde, değişik seviyelerde, değişik maksatlarla uygulanmıştır. Nitekim klasik romanda hikâyeye önem verildiğinden ayrıntılar ihmal edilmiş, tasvir sanatı gelişmemiştir. Ancak, romanın kendi kimliğini bulduğu çağda, bu durum değişir. Romancı, anlatacağı hikâye ve insanı, tabii dekoruyla birlikte vermeye çalışır. Çağdaş roman tek kelimeyle ayrıntı üzerine kurulur. 19. yüzyılda romancılar, kişi ve olayları, ait olduğu dekor içinde göstermeye özen göstermişlerdir. Temelde romantik tasvir denilen bu yaklaşımla romancılar, belirli bir ruh ve hava yaratmak ve onu devam ettirmek istemişlerdir. Bu ameliyenin bir hedefi de, oluşturulan hava ile okuyucuyu etkilemektir. Realistler, bu konuda prensip sahibi idiler. Onlara göre tasvir, gerçeğin ifadesi için yerine getirilmesi gereken şartlardandır" (2020: 73-74).

Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki tasvir kavramı farklı ifadelerle dile getirilmektedir. Fakat şu bir gerçektir ki tasvir aynı zamanda dört temel anlatım türlerinden birisi olup sadece yazılı anlatımda kullanılan bir tarz değildir.

Tasvir aynı zamanda günlük hayattaki konuşmalarda da sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. “Anlatım tarzlarından en etkili olan tasvir, nesne ve kavramları sıfatlarını belirterek, benzerleri ile kıyaslayarak onları zihinde canlı ve hareketli duruma getirir. Bu sayede okuyan ya da dinleyen en kısa yoldan mesaj veren, öğreten bir yapı arz etmesinin yanında muhayyilesini de harekete geçirerek bir duygu zemini oluşturup konular arasında bir geçiş imkanı sağlamasına yardımcı olur” (Göre, 2019: 404).

Klasik Türk edebiyatında tasvirin en güzel şekilde yer aldığı metinler mesnevilerdir. Özellikle aşk temalı eserlerde, şair anlattığı olayı okuyucuya yaşatacak kadar kuvvetli tasvirlerle başvurur. Aşk mesnevilerinde, şairler sanatlı anlatım güçlerini renkli bahar tasvirleri, kozmik âlem, aşk, sevgili gibi kavramlar üzerinde kurduğu tasavvurlarla gösterir (Kahraman, 2011: 135). Anadolu sahasında meydana getirilen mesnevilerde Türklerin sosyal, kültürel ve coğrafi yönden çok yakın temaslarda buldukları İran’ın önemli katkıları olduğu gerçektir. Mesnevilerdeki edebî tasvirlerle bakıldığında tercüme ve taklit yoluyla oluşan İran edebiyatının etkisini görmek mümkündür. Dolayısıyla edebiyatımızın bu yolla İran’dan pek çok yeni teşbih malzemelerini kazandığı söylenebilir. Buna mukabil gerek mesnevi mevzularında gerekse ihtiva ettikleri edebî tasvirlerde birtakım yenilikler, orijinallikler, yerlileşme ve aktüel olmaya yönelik birtakım temayüllerin de ortaya çıktığı görülmektedir (Şentürk, 2011: 35).

Mensur hikâye geleneğinde tasvir, hikâyenin aslî unsurları olan zaman, mekân, şahıs, olay örgüsü gibi temel unsurlardandır. Hikâye metinlerinde tasvir unsurunun kullanılması tek başına kullanılan bir yöntem değildir. Genel olarak hikâye edici açıklayıcı anlatım ile birlikte kullanılır ve hikâye içerisinde bazı fonksiyonlar üstlenir. “Tasvir, hikâyenin ritmini vermeye yarar. Bakışı dış çevreye yönelmek suretiyle tasvir, aksiyonun arkasından gevşeme veya kritik bir anda hikâyeyi kestiğinde okuyucuya sabırsızlık getirir; müzikal anlamda, zaman zaman esere ton ve hareket veren bir unsur durumundadır. Ayrıca anlatım perspektifini genişletir, sembolik değer kazanan bir müzik notası tespit eder” (Bourneur, Quellet, 1989: 111).

Mensur hikâyelerdeki tasvirlerin tespit edilmesi hususunda farklı yüzyıllara ait bir çok hikâye külliyatından faydalanılmıştır. Bu eserlerin isimleri ve çalışma içerisindeki kısaltmaları şu şekildedir:

Mensur hikâyelerdeki tasvirlerin yönünü tespit etmede faydalanılan eserler ve çalışma içerisindeki kısaltmaları şu şekildedir: “*Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşide (KSC)*, *Kahramân-nâme (K)*, *Bedâyi’ü’l-âsâr (BA)*, *Sindbâd-nâme (S)*, *Kıssa-i Fîrûz Şâh (KFŞ)*, *Tuhfetü’l-letâ’if (TL)*, *Esrâr-ı Hikmet (EH)*, *Süleymân-nâme (S)*, *Tercüme-i Tıbrü’l-mesbûk fî Nasâyihî’l-vüzereâ ve’l-mülûk (TM)*, *Tûtî-nâme (T)*, *Hikâye-i ‘Ucube ve Mahcûbe (HU)*, *Acâ’ibü’l-me’âsir ve Garâ’ibü’n-nevâdir (AM)*, *Hümâyûn-nâme (H)*, *Temîmü’l-d-dâri (TD)*, *Tarih-i Mısır-ı Cedîd (TMC)*.”

Çalışma meydana getirilirken ilk olarak klasik Türk edebiyatı tarihinde farklı dönemlere ait hikâye metinleri elden geçirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular belli tasniflere tâbi tutulmuştur. Tasnif edilen tasvir metinleri gruplandırılmış ve daha sonra çalışmada kullanılmıştır.

1. Mensur Hikâyelerde Tasvirlerin Yönü

1.1. Mekân Tasvirleri

Anlatma esasına dayalı metinlerde olay örgüsünün temel unsurlarından birisi şüphesiz mekândır. Klasik hikâyede bu yer gerçek dünyadan bir mekân olabileceği gibi tamamen hayal ürünü bir mekân da olabilir. Hikâye/romanda olaylar gerçek dünyada yer alan mekânlarda geçmiş olsalar dahi hayâlidir. Çünkü edebî metinlerde yer alan mekânlar “hâricî dünyada göründükleri gibi değil, insanların üzerinde bıraktıkları tesir ve intibalar” (Aktaş, 1991: 142) olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle edebî eserlerde mekân, vakanın bir unsuru olarak metindeki aksiyonun meydana gelmesi ve şekillenmesine yardım eder (Narlı, 2002: 99). Olay örgüsünün şekillenmesine yardımcı olan mekânın, bunun dışında eser içerisinde önemli bir görevi bulunmamaktadır.

Klasik Türk edebiyatı mensur hikâye geleneğinde mekânla eserdeki kişiler ve olay örgüsü arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Hatta bu unsurları niteleyen unsurların başında mekân gelmektedir. Şerif Aktaş, olayın içeriğinin çoğu zaman mekân tasvirlerine ayrılan satırlarda sezdirildiğini söyleyerek mekânı, sinemada film başlamadan önceki musikîye benzetmektedir (1991: 143). Ayrıca klasik hikâyedeki bazı mekân tasvirleri, hikâyedeki kişi ve olayların daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır.

Edebî eserlerde mekân, somut ve soyut olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Somut mekânlar, eserdeki kişilerin gerçek hayatta olduğu gibi içinde buldukları, yaşayıp hareket ettikleri, gündelik yaşantılarını ve her çeşit faaliyetlerini sürdürdükleri bu evrene ait yerlerdir. Somut mekânlar, açık ve kapalı mekânlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Soyut mekânlar ise somut mekânların dışında soyut planda kalan hayâlî, ütöpik, dünya dışı mekânlardır ve ütöpik, fantastik, metafizik, duyuşal mekânlar olmak üzere dörde ayrılmaktadırlar (Çetin, 2009: 133-136).

Klasik hikâyede çevre ve mekâna dair yapılan tasvirlerde çevreyi oluşturan nesne ya da varlıkların en ince ayrıntısına varıncaya kadar sayılıp dökülmesi, nitel ve nicel olarak özelliklerinin ortaya konulması, söz konusu edebî eserde anlatılan olayları bütünlemesi ve karakterlere hareket alanı yaratılması, yazar tercihiyle esere nitelik kazandıran unsurlarıdır (Baran, 2021: 43).

Mensur hikâyelerde yer alan mekânlar genellikle hikâyenin başkahramanının dünyası ile bağdaşan ve hikâye içerisinde ona göre şekillenen bir yapı arz eder. Olay örgüsü içerisinde kahraman eğer mutluysa mekânlar güzel, mutsuz ise kötü tasvir edilir. Bu durum ile alakalı olarak İsmail Ünver şunları ifade etmektedir:

Olayların geçtiği yerler, olayın niteliğine göre tasvir edilir. Mekân, olayın niteliğine göre düzenlenmeye çalışılır. Kişileri mutlu kılan olaylar gösterişli saraylarda, tabiatın güzel olduğu yerlerde geçerken; mutsuzluklar insanın içini karartan sıkıntılı yerlerde çetin tabiat şartları altında gelir (1986: 455). XVI. yüzyılda kaleme alınmış, mensur bir aşk hikâyesi olan Kıssa-i Seyyîd Cüneyd ve Reşîde-i Arab hikâyesinde böyle bir durum söz konusudur. Hikâye içerisinde kahramanın içerisinde bulunduğu mekân, kahramanın ruh dünyasına göre tasvir edilmiştir.

Hikâyenin başkahramanlarından olan Reşîde, her türlü imkânın kendisine sunulmasına rağmen Cüneyd'in aşkından dolayı içerisinde bulunduğu mekânı ve durumu kötü bir şekilde tasvir ederek oradan ayrılmaya karar verir (Ciğa, 2018: 97).

Gördi bir sahrâ-yı bî-gerân tûluna ne hadd var ne pâyânı var bir hoş murgzâr ve sebzsitân ve her tarafı bâg u bostân ve bostânının her kûşesi sünbül ü reyhan u gül ü zamîrân reng-â-reng ve beyâbânının her tarafı çemen ü semen ü lâle vü şakâyık-ı nu'mân gûn-â-gûn bülbülleri gulgulede ve gayrı kuşları velvelede ve ağaçları gûn-â-gûn mîvelerle müzeyyen ve âb-ı revânları câ-be-câ mu'în ve ol mâh-peyker periler ve ol hoş-nevâ mutribler hezâr neşât u tarabla Reşîde-i 'Arab'ı bu bâglara kim vasf itdüm bir garrâsına getürdiler [KSC-68b-69a].

Yine aynı hikâyede Reşîde, Cüneyd'in aşkıdan çöllere düşer ve periler tarafından güzel bir mekâna getirilir. Fakat gözü sevdiğinden başkasını görmeyen Reşîde burayı da bir zindana benzetir.

Çün Reşîde nazar itdi. Taht-ı zerrîni bir bâgda bir havz-ı sîmîn kenârında gördi. Ol havz hâm gümüştendüzmişlerdi. Şöyle ki tâbından âbı görünmezdi. Bu havz ve bostânları ki vasf u saf itdüm. Reşîde-i 'Arab'un gözüne bu mekân çün zindân göründi. Çün periler neşât u tarabla ve sâz u sözle ve semâ'larıyla Reşîde-i mâh-ruhsârı bu havz kenârına getürüp gitdiler tâ meger anun gönli gözi bunları teferrüc itmekle ferah bulup güşâde ola ve tebessüm idüp tekellüme gele. Kat'â ne tebessüm itdi ve bir kimesneye tekellüm eyledi [KSC-68b-69a].

Mensur hikâyelerde çevresel mekânlar sıklıkla kullanılır ve olay örgüsüne göre eş zamanlı bir seyir halinde devam eder. Hikâye içerisinde kahramanların ruhsal gelişimi ve onların mekânla olan içsel ilişkiler görülmez. Vak'a örgüsü geniş bir fiziksel mekân kurgusu içerisinde gelişir ve devam eder.

Türk edebiyatına, İran edebiyatından tercüme yoluyla geçen ve ilk örneklerinin 15. yüzyılda verildiği Kahramân-nâme'de Kahramân'ın devler tarafından kaçırıldığı Kûh-ı Kâf, Hüşeng Şâh'ın seferler düzenlediği Hindistan ve olağanüstü devlerin yaşadığı yerler olan Kûh-ı Ahmer ve Bellûr-ı Azam mekânları hikâyede olay örgüsünün geçtiği fiziksel mekânlardır. Hikâye içerisinde bu mekânlar şu şekilde tasvir edilmektedir:

Andan bu Kâf'ların arasında deryâlar kenârında cezîrelerde ne kadar dirsens dîv, perrî diyârların gördüm ki nihâyeti yokdur. Ol periler beni havâyâ döküp birazdan bir yire inüp didiler kim "Bâg-ı bî-gamân budur." Ol bostânı biraz temâşâ idüp gördüm bostândur kim nihâyetine göz irmez. Dünyâda ne dürlü

agaç kim var ise ol bostânda cümle var. Yine dürlü eşkâde ol kadar mahlûkât kim var nihâyetin Allâh bile [K-137b].

XVI. yüzyılın önemli simalarından olan Cinânî'nin kaleme aldığı ve kısa hikâye külliyyatı özelliği gösteren Bedâyi'ü'l-âsâr'da mekân tasvirleri diğer mensur hikâyelere nazaran farklılık göstermektedir. Eser içerisinde mekân tasvirleri genellikle kısadır. Hikâyelerde öncelik olay olduğu için olay örgüsünü yavaşlatan uzun çevre ve mekân tasvirleri fazla uzatılmaz. Uzunca bir yolculuğa çıkan kahraman dinlenmek için bir vadiye uğrar. Kahramanın uğradığı vadi şu şekilde tasvir edilmiştir:

Giderken nâ-gâh yolu bir acîb vâdiye yetdi. Gördi ki bu vâdinün ortasında bir zîbâ ağaç yetüp her cânibe sâye-i şâhlar salmış. Karşusunda bir âlî çeşmsâr yapılmış. Ayagı ol vâdiye akup yatur. Murâd idindi ki orada bir mikdâr etmek yiye ve ol sudan içüp bir pâre hoş geçe. Enbânından etmek çıkarup yidi, üzerine ol sudan içdi [BA-39b].

Bedâyi'ü'l-âsâr'da kısa mekân tasvirlerinin yanında uzun ve gerçekçi mekân tasvirleri de görmek mümkündür. Define aramaya çıkan bir grup arkadaş buldukları define karşısında şaşkınlıklarını gizleyemezler. Hikâyenin anlatıcısı bağlamdan kopup hazineyi izlemeye ve tasvir etmeye başlar. Anlatıcının tasvirleri o kadar gerçekçidir ki hikâyenin okuyucusunu/dinleyicisini mekânın içerisine sürüklemektedir. Bu hikâyede olay örgüsü anlatım ağırlıklı olduğu için tasvir duyguları ifade etme fonksiyonunda kullanılmıştır. Yani anlatıcının içsel duygu ve düşünceleri anlatımına yansımıştır.

Çün bunları cümleten seyr ü temâşâ eyledüm, gelüp iki cânibümde olan halvet-hânelere geldüm. Sag cânibinde olanda a'lâ mermer döşenmiş ve ferşden sakfına dek altun sebikesh hâli yer yok. Andan perâverdeye bakdum ol dahı hem-çenân mermer döşenmiş ve içinde takyanûsî at na'lı florîler sakfına dek yığılmış. Andan ol soffada olan koçun yanına gelüp anı seyr eyleyüp gördüm ki boynunda bir altun zencîr var. Bir ucı önünde bir kamışdan kazığa berkinmiş ve çeşme âhûrî misâlinde önünde bir mermerde âhûr var ki la'l u yakut ve enva'-ı cevâhir-i zevâhir dökülüp yatur. Mürûr-ı zamânla üzerlerini toz bürümüş ve ol koçun iki gözleri şeb-çerâgdan tertîb olunmuş karanlukda mihr-i 'âlem tâb gibi şu'le virür [BA-160b].

Mensur hikâyelerde geçen mekânlardan birisi de açık/geniş mekânlardır. Bu tarz mekânlar kahramanın çatışmaların içerisinden sıyrıldığı ve huzur bulunduğu mekânlar olarak göze çarpmaktadır. Bu mekânlarda "karakter; kendisiyle, çevresi ve bütün evrenle uyum içinde. Kapalı ve dar mekânlar nasıl çatışma mekânları ise, açık ve geniş mekânlar da uyumun ve huzurun mekânlarıdır" (Korkmaz, 2007: 411).

Doğu kültüründe doğmuş, farklı varyantlarla dünyanın farklı yerlerine yayılan ve 17. yüzyılın en önemli mensur hikâyelerinden olan Sindbâd-nâme, açık/geniş mekânlar yönünden oldukça zengin bir eserdir. Hikâye içerisinde yer alan en dikkat çekici geniş mekân tasviri Avcı, Köpek ve Bakkal Hikâyesi'nde geçmektedir. Hikâyenin hemen girişinde arıların bal petekleri ve bal yapışlarının anlatıldığı tasvir bulunmaktadır.

Ol kühsârün etrâf u eknâfi eşcâr-ı mevzûn ve ezhâr-ı gûn-â-gûn müzeyyen ve âb-ı revânî 'ayn-ı şât-ı dil-şâddan mu'ayyen ve ol makâm-ı dil-güşâ ve riyâz-ı rûh-âsâda emîrû'l-nahl ber-âyîn-i cihânbanî ve resm-i kâmrânî sâlâr u serheng ve derbân u bevâb karşusunda çâlâk vesâyir huddâm u nevvâb hizmetlerinde ferahnâk kimi ağızların envâ'-ı şükûfe ile pür ve kiminün dehânında âb-ı zülâl çün lü'lü-i dürr her rûz bunlar berg-i gül ve evrâk-ı nergis ü sünbül üzre galtân ve her şeb sürâdikât-ı müseddes-i mûm içinde müctemi'ân idiler [TA-2920-2932].

Sindbâd-nâme'de yer alan bir diğer hikâyede ise bazergânın alış veriş yaptığı memleketin çarşısı tasvir edilir. Bazergân, parlak mermerlerden yapılmış binaları olan ve güzel kokulu bu mekâna hayran kalır.

İttifâk ticâret tarîki ile bir gün bir şehr-i mu'azzam ve sevâd-ı a'zâma gelüp hâce-i yegâne ol şehr-i bî-gânenün çârşû-yı bâzârından güzer ve her cânibine nazar idüp gördi ki bir şehr-i riyâz-küster ve reyâhîn-perver revâyih-i tayyibe vü fevâyih-i müşkiyyeden dimâg-ı cân mu'attar ehâlî-yi şehr-i zarîfü's-şân ve latîfü'l-beyân her biri bir fenn ile mu'teber ve mehâbib-i ra'nâ ve mahbûbe-i zîbâları şâhân-ı hûbâna server ve etrâf u esvâkinun ferşi ruhâm-ı a'lâ v mermer-i muhallâ ile mu'ammer [TA-3040-3047].

İncelenen hikâyeler içerisinde “kapalı/dar” denilen ev, oda, saray, konak, saray odası, ibadet-hâne, mağara gibi kapalı alanlardan oluşan mekânlar da bulunmaktadır. Sözü edilen bu mekânlarla ilgili genellikle ayrıntılı tasvirler yapılmaktadır. Kapalı mekânlar için yapılan tasvirler genel olarak bir dekor yahut süsleme görevi görmektedir. Yani tasviri yapılan yer ve onu seyredenin duyguları arasındaki duygu ve düşünceler tasvire yansır.

16. yüzyılın önemli macera ve serüven hikâyelerinden olan Kıssa-i Fîrûz Şâh'ta Muzaffer Şâh'ın oturduğu kasr şu şekilde tavsif edilmiştir:

Bir eyvân gördi be-gâyet ‘âlî envâ dîbalarla ârâste ve ‘âc u âbânosdan bir taht gördi esnâf-ı sanâyi’le pîrâste. Üzerinde mâh-peyker bir cüvân oturur ki henûz müy-ı rûyî nev-demîde, yedi künkürelî bir tâc başında bir şâhî libâce önünde bir murassa’ kemer belinden etrâfından on ‘aded zer-nigârlar konmuş on pehlûvân u mübâriz yedeklü üzerinde cümleden üstün hilâl gibi kecede bir külâh-ı Hüsrevî renginde iki halka zerrîn gûşında şems-i tâbân gibi bir cüvân oturur ki gûyâ Rüstem-i Destân-ı Nerîmân’dur [KFS-193a].

16. yüzyılda Ali bin Nakîb Hamza tarafından kaleme alınan Tuhfetü’l-letâ’if’te kapalı mekânların tasviri teşbih ve istiare sanatından sıklıkla faydalanarak detaylı bir şekilde tasvir edilir.

Bir yüce köşk, dört yanında manzara-gâhları vardır. Deri dahî açık her pencere bir cânibe bakar. Sührâb Şâh sürdü ol köşke geldi. Gördi kim kapısı bağlu atından indi, yukarı çıktı, kapının bağını giderdi, içeri girdi. Ol köşk içine nazar kıldı. Gördi kim bir âc-ı âbnûs taht örülmüş, ol taht üzerinde mesned-i şâhî konulmuş, bezm âletleri kurulmuş [TL-167b].

Kıssa-i Reşîde’de ise yer alan kapalı mekânların sadece ismi geçmektedir. Bunlar için detaylı tasvire yer verilmez. Bu mekânların içinde yer alan eşya ve insanlar hikâye içerisinde ihtiyaca göre tasvir edilir. Eğer gidilen ülkelerde evler farklı bir yapıyla şekillenmişse evlerin dış yapısı ile ilgili kısa bilgi verilir. Aynı şekilde kurulan çadır eğer hükümdâra ait bir çadır ise bunun kısaca tasviri yapılır. Ancak saray, kasr, zindan, kuyu, hücre gibi mekânlar müellifin hayal gücüne bağlı olarak olabildiğince mübalağalı bir şekilde tasvir edilir (Çiğa, 2018: 99).

Bir serâydur ki binâlar yapmışlar hiç bir üstâd görmedi ve içinde dört dâne Süleymânî suffeler gördiler ‘ayyûka çıkmış ve her suffice üzerinde bir zerrîn taht kurulmuş. Cevâhîrle murassa’ câ-be-câ yâkût ile musanna’ Muhtâr ile Kâdî ve Sa’d-ı Mısrî hazîneye girdiler. Gördiler, şol kadar sîm ü zer ü cevâhîr ü la’l u yâkût u fîrûze gördiler ki eger cümlesin dünyâya getürelerdi cümle cihân halkı ganî olurlardı [KSC-201a].

Mensur hikâyelerde az da olsa soyut mekânlara rastlamak mümkündür. Soyut mekânlar, edebî eserdeki kişilerin umutları, özlemleri ve dinî inanışlarına göre ütöpik, fantastik ve metafizik olarak üç bölüme ayrılmaktadır (Çetin, 2009: 136). Bu tarz mekânlar genellikle eserin kahramanlarına yardımcı olan varlıkların yaşadıkları mekânlar olarak göze çarpmaktadır.

XVI. yüzyılın şöhretli halk hikâyecileri arasında gösterilen Derviş Hasan Medhî’nin kaleme almış olduğu ve büyük bir bölümü olağanüstü hikâyelerden oluşan Esrâr-ı Hikmet’te hayâlî mekânlar sıklıkla görülmektedir. Hikâye içerisinde yer alan Mağara hikâyesinin bulunduğu mekân hayâlî bir mekân olup şu şekilde tasvir edilmektedir:

Ey dervîş-i sîne-rîş ma’lûminuz ola kim bu şehrûn cânib-i şîmâlinde bir gâr-ı tılsım-âsâr vardır ki içi kitâbla memlûdur ve dîvârı levhalar ile müzeyyen. Etrâfına seyr idüp gezerken bir küşesinde âb-ı zemzem şeklinde bir âb-ı zülâl iki birâder anı gördükde hâlîka hamd ü senâ idüp ekl ü şûrb kaydından berî oldılar. Ne gördiler taraf taraf tâb-hâneler ve mâbeyninde suffeler ve şâdirvânlar gûşelerde çeşmeler ve mu’allâ kâşâneler ve mükellef kitâb-hâneler vaz’ olunmuş [EH-193].

Eserin neredeyse tamamı olağanüstülüklerle örülü olan ve Hazret-i Süleymân’ın olağanüstü varlıklarla olan mücadelesinin anlatıldığı Süleymân-nâme’de de mekânlar genellikle hayâlî bir özellik taşır. Hz. Süleymân’ın Beytü’l-mukaddes’i emri altındaki cinlere tarif ederken ince ayrıntılara girmesi oldukça dikkat çekici bir durumdur.

Şöyle kim ağaçları kızıl altundan idi ve yaprakları yeşil zümürüdden ve zebercedden, şükûfeleri dürr-i yetimden, enârları yâkût-ı rummâniden, kirasları la'l-i Bedehşânî'den, narenleri saru yâkûtan, encirleri elmasdan, hayvaları dürr-i Necef'den, ve Yarakan'dan, benefşeleri lâciverd taşından, nergisleri zer-i sâfiden, sûsenleri hacir-i elmasdan zanbakları sadeften, servileri zümürüdden, hurmâları 'akîk-i Yemenî'den ve gülleri dahî envâ'-ı cevâhirden, ak gülleri billûrdan ve kızıl gülleri yâkût-ı ahmerden ve saru gülleri yâkût-ı asferîden... [S-89a].

1.2. Toplantı/Meclis Tasvirleri

Betimleme ya da tasvir tahkiyeli metinlerin kurgusu için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu tip metinlerdeki tasvirler belli bir amaca ve eserin belirli bir sonuca ulaştırılmasında önemli bir rol oynar. İşret meclisleri, ziyafetler, düğünler, karşılama, ölüm gibi merasimlerin tasvir edilmesi klasik hikâye metinlerinin olay örgüsünde sıkça karşılaşılan bir durumdur. Örneğin savaştan zaferle dönen bir ordu ve uzun bir zaman aradan sonra sevgilisine kavuşan âşık işret meclisine başvurarak bu durumu eğlenceye dönüştürebilmektedir.

Kıssa-i Seyyîd Cüneyd ve Reşide hikâyesinde bu tarz meclislerin savaştan kazanılan zaferi kutlama, misafır ağırlama veya gelen misafiri karşılama amacıyla tertip edildiği görülmektedir. Bu tarz meclislerde yer alan araç ve gereçlerin tasviri için de yoğun bir anlatım söz konusudur. Sofralarda yer alan tabak ve kadehler değerli taşlarla süslenir; yiyecek ve içecek sınırsız bir şekilde ikram edilir (Ciğa, 2018: 120).

Mutribliği severdi ve dâ'im neşât u tarab gösterürdi ve beşâseti yüzinde zâhirdi. Çâr-pâre bir rebâb eline alup çalmaga tâlib idi. Egerçi tal'atı telbisle siyâh olmuştu ammâ melâhatı ve tarâveti ve nezâketi yirinde idi. Anı kim ta'bir ider ve gâh gâh ol duhter-i kayser şâh-ı gîsû-yı siyâhın tâ kemergâhına salıvirüp raksa girür idi ve tavûs-ı kudsi gibi cevelân iderdi. Anların üzerlerine sîm ü zer ü dürer-i güner nisâr eylediler ki vasf itmek olmaz. Şehr dürlü dürlü zînetle müzeyyen idüp ni'metler bişürdiler. Çün 'âlî ziyâfetler itdiler, kırk gün dahî Mansûr'un ziyâfetinde oldılar [KSC-169a].

Tasvir, eserin türüne göre de belli ölçüler kazanabilir. Mesela anlatıma öncelik verilen romanlarda tasvir önemli bir unsur iken, merak ve takibin egemen olduğu polisiye türü romanlarda tasvir, ritmi yavaşlatan bir unsurdur. Ayrıca bakışı, dış çevreye yönelmek suretiyle yapılan tasvir aksiyonun arkasından gevşeme ve kritik bir anda hikâyeyi kestiğinde okuyucuya sabırsızlık getirir (Bourneur, Quellet, 1989: 108).

Kıssa-i Fîrûz Şâh hikâyesinde yer alan bir tasvir dış çevreye yönelme, aksiyonu azaltma fonksiyonu üstlenmiştir. Şâh Sürûr ve Melik Dârâb arasında devam eden savaşın en kritik noktasında Fîrûz Şâh aniden ortaya çıkar ve babasının ordusuna katılır. Bu durum ordu içerisinde şaşkınlık yaratırken Fîrûz Şâh'ın babasında tarifsiz bir sevinç yaratır. Hikâyenin akışı esnasında anlatılan savaş sahnesinin arasına böyle bir sahnenin sıkıştırılması okuyucuda sabırsızlık ve heyecan yaratmıştır.

Melik Dârâb at üzerinden oğlunu koçdı. Yüzün görmek ile gönlüne cilâ ve gözine rûşenâ hâsıl oldu. Firâvân-ı meclis-i şâhî kurulup zerrîn âfitâbeler getürdiler. Pehlevânların gerd-i gubârların yudılar, gül-âb ile mülemma' niçe dürlü şerbetler getürdiler, çînî kadehle mübârizlere virdiler. Nûş itdükten sonra çâş-nigîrler ibrişim sofralara getürüp düşdiler, envâ' ni'âm-ı firâvân döktiler. Cümle begler bismi'llâh ile ta'âm yimege şürû' eylediler çün elhamdü'llâh ile ferâgat itdiler [KFS-139a].

Mensur olarak devam eden hikâyelerde tasvir edilen sahnenin yer yer birkaç manzumede özetlendiği de görülmektedir. Bedâyi'ü'l-âsâr'da anlatılan bir hikâyede böyle bir durum söz konusudur.

Kaçan ki içerü girdüm, ne gördüm ki bir meclis-i 'işret tertîb ü tezyîn eylemişler ki tavsîfde hîred 'âciz diller kâsir. Bir taraf cüvânânan-ı 'âlîşânlar ile müretteb ve bir cânib nigârân-ı lâle-rûhsâr u perrî-reftâr ile müzeyyen câm-ı safâ râh-ı rûh-efzâ ile dönmekte ve elvân-ı ni'met sîmât-ı 'işret üzre konulup yenmekte, gonce-leblerün ruhları gül gül ve dilleri bülbül olup.

Nazm:

Bitüp her birliğe erbâb-ı meclis

Biri biriyle olmuş yâr u mûnîs

İder mahbûbeler ‘uşşâka nâzı

Kılurlar ehl-i diller keşf-i râzı

Kimi câm-ı leb-i yâri kulup nûş

Meyânın eylemiş kimi der-âgûş [BA-89b].

Tertip edilen meclislerde sadece eğlence ve yemek olmazdı. Bazı meclislerde dönemin en ünlü kahraman savaşçılarının özellikleri anlatılırdı. Bu tarz tasvirlerde tasvir, artık dekor olmaktan çıkmış anlatılan kahramanın özelliklerini ifade etme görevi gördüğünü söylemek mümkündür.

Kıssa-i Reşîde'nin başkahramanı Cüneyd, on altı yaşına geldiğinde cömertliği, namı ve iki yüz savaşçıya tek başına savaşması gibi özellikleri dönem meclislerinde dilden dile aktarılmıştır.

Esb-i tâzîlere süvâr olup şikâr hevesin itdi ve çün on beş yaşına irdi. Hiç kimse anun kemânı kirişin yirinden kımıldamaz idi. Ol rûzgârın süvârları ve merdân-ı nâmdârları mecâlisinde Cüneyd'ün merdâneligin ferzâneligin ve sahâsın 'atâsın ve bezlin 'adlin darb-ı mesel eyidürlerdi. İki yüz merd-i dilâver ile ve mübâriz ile neberd içinde beraberlik itmişdi. Belki ziyâde gelürdi ve dahı küştgîrlikde şöyle oldu ki hiç kimesne püştin yire getüremezdi [KSC-3b].

17. yüzyılda Cinânî tarafından kaleme alınan Bedâyi'ü'l-âsâr'da toplantı meclis tasvirleri genellikle kısa cümlelerle yapılmıştır. Tasvir yapılırken meclisin en önemli öğeleri tasvir edilir ve önemli kişiler göz önüne çıkartılır. Bunda yapılmak istenen amaç okuyucunun/dinleyicinin dikkatini o yöne doğru sevk etmektir.

Kapuyı açup içerü girdüm. Ne gördüm ki bir 'âli sofrada tertîb-i meclis-i üns idüp her cânibi zîbâ nîhâlilerle tezyîn ve bezmi manend-i nüzhet-gâh-ı firdevs-i berîn eyleyüp bir cânibe nigâr... Ellerinde câm-ı bâde hâtırları küşâde biri birine kirişme vü nâz u lâbe vü niyâza meşgûl olmuşlar. Ruhlar tâb-ı mülden gül gül ve diller neş'e-i sahbâ ile bülbül olup meclis içi terennüm ü gulgul tolmuş. Bir tarafta sâzendeler nagme-i sazı âsmâna ve günûdeler tarb-ı sazı sipîhr-i gerdâna çıkarmışlar [BA-10a].

1. 3. Olay Tasvirleri

Olay tasviri, bir olay veya durumu tasvir etmeye denir. Klasik hikâye içerisinde geçen olay tasvirleri genellikle savaş, savaşa hazırlık sahneleri, tören tasvirleri olarak ön plana çıkmaktadır. Klasik Türk edebiyatı mensur hikâyelerinde savaşlar çeşitli sebepler sonucunda meydana gelir. Savaşlar genel olarak “dünyaya sahip olma arzusu, hırs ve emel duygusu, âşıkların kavuşması yolunda edilen mücadeleler, sevgilinin ailesi tarafından verilmemesi, iki âşığın arasına giren başka engeller, nedeniyle gerçekleşir” (Uğur, 2023: 273).

Bedâyi'ü'l-âsâr'da geçen olay tasvirleri genellikle canlıdır. Hikâye içerisinde seçilen kelimeler ve ifadeler öyle ustalıklarla metne yerleştirilmiştir ki okuyucuda bir hayranlık hissi uyandırmaması mümkün değildir. Anlatımda sade, canlı ve gerçekçi bir üslubu seçen Cinânî, bu şekilde okuyucuyu olayın içine sürükler (Ünlü, 2008: 79).

Ol dem iki deryâ birbirine akup at ayağı altından kalkan toz gün yüzünü bürüdi. At şahîli er âvâzı erenler na'rası tabl u nekkâre sadâsı kûs-ı hâkânî gürüldüsi kubbe-i felegi gümletdi. Güneş dahı kubbe-i felege dinelüp harâret dünyâyı tutdı. Tîg-i âteş-tâb harâreti hod bu merâreti basdı. Meydân yüzü deşt-i Kerbelâyâ dönüp susuzlukdan dehenler gubâr ile toldı [BA-117b].

Klasik Türk edebiyatı geleneği bağlamında kaleme alınan mensur hikâyelerin olay örgüsü içerisinde savaş sahnesi gerçekleşmeden önce bir hazırlık süreci vardır. Askerler savaş meydanına gelir ve yan yana dizilir. Savaş boruları çalınır ve meydana savaşçılar çağrılır. Çağrılan bu kişi genellikle savaş sanatında oldukça mahir bir kişidir. Kıssa-i Seyyîd Cüneyd ve Reşîde'de böyle bir tasvir söz konusudur.

İki leşkerden kôs-i sultânî ve tabl-ı hâkânî dögülüp masâf-gâha yüz tutdılar ve kalb-ı cenâhî ârâste itdiler. Meymene vü meysereyi pîrâste kılup nazar ber-meydân itdiler ki iki cânibden meydâna merdân kim

sebkât eyleye kim şecâ'at göstere. Nâ-gâh benî Şeybân sipâhından Merre nâm bir süvâr meydâna girdi. Cevalân gösterüp er diledi. Medîne 'askerinden Gâlib nâm bir dil-âver âheng-i meydân itdi, tarîd idüp cevelân gösterdi [KSC-6b].

Bazı mensur hikâyelerin savaş sahnelerinde at tasvirleri önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle savaşa hazırlık sahnelerinde atlar tasvir edilirken bütün uzuvlarının farklı sıfatlarla tasvir edilmesi dikkat çeken bir durumdur. Firdevsî-i Rûmî'nin yazmış olduğu ve gerçek dünya ile fantastik dünyanın aynı havuz içerisinde ele alındığı bir eser olan Süleymân-nâme'de bu tarz tasvirlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Agzına kesmelerin dize kodılar ve ejdehâ dillü berzi-hâne sûtûnı polâd sünülerin yire sançup aşkar tûlı, düldül sıfatlu, pîl kuvvetlü, gergedan kulaklu ve deve tutaklu, katır toynaklu, aslan göğüslü, geyik sagrılı, tavşan ucalu, kolan arkalu, evrişim yillü, ef'î gözlü, ra'd âvâzlu, semender tüllü, berk-rû hem çü şeb-dîz misl atların 'inânın urup ve zeyn-i zerrîn urup kulagun çeküp licâmından eyer kaşına kaza kodılar ve müheyâ cenge hâzır oldılar [S-138b].

Canlı savaş sahneleri, kullanılan silahların özellikleri, bir resim gibi tasvir edilir. Savaşları anlatan metinlerin kelime kadrolarının çoğu savaşın işleyişi, tasviri ve tahkiyesi ile ilgili olsa da önemli bir yekûnu savaş aletlerinin isimleri ve onları tarif ve tasvir eden isim ve sıfatlardan müteşekkildir (Duman, 2022: 301). Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşide-i Arab hikâyesinde cephaneye giren savaşçılar gördükleri aletler karşısında şaşkınlıklarını gizleyemezler. Cephanedeki aletler şu ifadelerle tasvir edilmiştir:

Cebe-hâneyi buldılar, içerü girdiler. Gördiler ki okun ve yayun ve kılıcun ve hançerün ve cebenün ve cevşenün nihâyeti yok. Muhtar yüz tîr ve bir kemân bir şemşîr ve bir zırh alup... [KSC-150b]. Ol havâric-i mel'ûn gelüp bir 'araba geldi. O arabanun altına on kişi girüp gizlenürdi. Şöyle ki menâreden ol 'araba üzerine hezâr taş düşerse dahı altundagılara muzırrat irişmezdi [KSC-249a].

Esrâr-ı Hikmet'te olay tasvirleri genel olarak sade bir dille yapılır. Mekân tasvirlerinde yoğun bir şekilde görülen secili kullanımlar, Arapça ve Farsça tamlamalar olay tasvirlerinde görülmez.

Çün şeyh, Ebû Alî'den bu nükte-âmîz kelâmı işitti. Fi'l-hâl hakîmün nazarında iki ellerün kaldırdı ve on barmakların açdı. Ol sâ'at yirden on daş kendü kendüye parmaklarına togrı dîvârın üstine çıkdı, yirlü yirinde karâr dutdı. Gûyâ ezelden o taşlar ol mahall için perdâht olunup binâ eliyle konmuş gibi karâr eyledi [EH-9b].

Mensur hikâyelerde yer alan olay tasvirlerinde ara ara manzumelerden de faydalandığı görülmüştür. Manzum tasvirlerde tasvir edilen olay ile hikâyenin kahramanları arasında ilişki kurularak kurguya sembolik bir anlam verilmeye çalışılır. Tuhfetü'l-letâ'if'te yer alan manzum bir olay tasvirinde yer yer argo ifadeler ve müstehcen tasvirlerin de yer aldığı görülmüştür.

Ol iki birbiriyle karışdı

Yanar od gibi oluben girişdi

Kirişe gezledi okun gezini

Asar kapusına dikdi gezini

Salup vardı bahâdur elde sâlık

Bırakdı bengünün suyına balık

O deryâ mevci irişdi hevâyâ

Uçup sunkur varup kondi yuvaya

Turup gusl itdi vardı girü yatdı

Şâh-ı Râmîn şeker dadımı tatdı

Gusa gam getdi geldi yirine şâd

Ol iki birbirisinden bulup dâd [TL-264b]

Bazı hikâye külliyyatlarında geçen olay tasvirlerinde cümleler kısa ve yüklem hareket bildiren fiillerden oluşmaktadır. Bu tarz tasvirlerin akışında farklı düşüncelere yer verilmez. Bu tarz tasvirlerde olay, okuyucunun/dinleyicinin zihin ve hayal dünyasında canlanır. Âşık Çelebi tarafından tercüme edilen Tercüme-i Tibrü'l-mesbûk fî Nasâyihî'l-vüzereâ ve'l-mülûk adlı hikâye külliyyatında anlatılan bir hikâyede böyle bir durum söz konusudur. Hikâyenin hemen girişinde yer alan bu hikâyede yöneticilerin adaletle hükmedebilmeleri için sahip olması gereken en önemli hasletin iman olduğu vurgulanır (Kılıç ve Bülbül, 2017: 26-27). Hikâyenin devamında müellif, sultanın imanını artırması için özellikle cuma günü sultanın nasıl ibadet edeceğini detaylandırarak anlatır.

Evvelâ Cum'a gicesi savma niyyet ve ibâdete 'azîmet eyle. Cum'a günü 'ale's-sabâh kalkasın bir libâs giymek gereksin ol libâs gerek denî ve gerek fâhir ola be-her-hâl bu üç vech-i tahâretle zâhir ola. Andan sonra salât-ı fecr-i îtâ ile belki mescidde cemâ't-i müslimîn ile edâ eyle. Ba'de's-salât tulû'-ı şemse dek kelâm-ı dünyâ ile tekellüm itmeyüp müstakbelü'l-kible lâ ilâhe illa'llâh Muhammeden rasûlu'llâh diyüp bin kerre tehlîl ile tulû'-ı şemse sonra bu kitâbı... Andan dört rek'at salât-ı duhâ ki 'inde'llâh kadri ve sevâbı bî-haddür. Mahsûsân cum'a günü olıcak bâ'is-i tahsîl-i mesûbât lâ-yu'addür. Ba'dehû eger taht-ı saltanatda ve eger halvetde ola. Vücûdun Hak te'âlanuñ kenef-i himâyetinde savârif ü havâdisden âsûde vü emîn ola [TM-6a].

1. 4. Kişi Tavsirleri

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin kurgusunun önemli bir bölümünü şahıs/kişi kadrosu oluşturur. Edebî eserlerdeki şahıs kadrosu; “edebî eserlerde anlatılan/sahnelenen olayları var eden ve yaşayan insan ve insan hüviyetine büründürülmüş varlıklar” (Çetişli, 2009: 67), “nakledilen veya değişik şekillerde ifade edilen vakanın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş varlıklardır” (Aktaş, 1998: 148). Yani bir hikâyede yer alan dolaylı veya dolaysız olarak anlatılan olayla ilişki içinde bulunan varlıkların tamamına kişi denilmektedir.

Mensur hikâye geleneğindeki kişi tasvirlerinde genel olarak hikâye kahramanlarının karakterleri, çevreleri ile olan ilişkileri üzerinde psikolojik tahlillerin yapılmadığını kahramanların iyi veya kötü olduğu ifade edilmiştir. “Hikâyelerde geçen vak'aların tek düzeyde olup kahramanların sosyal çevre içindeki durumları, çeşitli olaylar karşısında aldıkları tavır üzerinde durulmadığını ve hikâyelerde yer alan tiplerin âşık mâşûk, cadı, hırsız, tüccar gibi sınırlı sayıda kişiler olduğu dile getirilmiştir” (Mazıoğlu, 2014: 545).

Doğu edebiyatının önemli hikâye külliyyatlarından olan Tûfî-nâme'nin başkahramanı olan Mâh-şeker hikâyenin hemen girişinde öne çıkar ve şu şekilde tasvir edilir:

Bir bihişt-i hür-hüsni kim Mâh-şeker nâm idi, bulup alıvirdi. Mâh ile hürşîdi bir yire cem' itdi. Sâ'id ve Mâh-şeker çün şehd ü şekker bir yire karışup sanki cevz ile pervîn bir yire geldi. Şol mertebede birbirine muhabbet itdiler kim bir ân ve bir lahza birbirinden cüdâ olmazlardı [T-4a].

Cinânî'nin Bedâyi'ü'l-âsâr'ında kişi tasvirleri genellikle kısadır. Ele aldığı kişinin en dikkat çeken, en belirgin özelliğini veya hikâyede ön plana çıkacak olan yönünü verir. Bu şekilde tasvir edilen kişi, daha sonraki olay örgüsü içinde bu özelliğine uygun davranışlar göstermektedir. Okuyucu da bu tasvirde hareketle hikâyenin konusunu ve olayların gidişatını önceden tahmin edebilme olanağına sahip olur. Örneğin; cömertlik ve yardımseverliğin konu edildiği bir hikâyeye başlanırken kahramanın bu özelliği vurgulanır (Ünlü, 2008: 77).

Zamân-ı kadîmde erbâb-ı hayrât u hasenât ve ashâb-ı sadakât-ı müberrâtdan bir hâce-i sâhib-i kudret ve merdüm-i nîk-sîret varıdı ki hemîşe fırka-i fukarâya zevâ'id-i emvâlini nisâr ve zümre-i zu'afâ ve gürebâyâ mevâ'id-i in'âmını bezl ü isârdan hâli olmaz idi [BA-106a].

Esrâr-ı Hikmet'teki kişi tasvirlerinde kahramanın özellikleri secili bir anlatımla, Farsça ve Arapça tamlamalarla tasvir edilmektedir. Hikâyenin kahramanlarından Helva-fürûş'un tasvirleri oldukça dikkat çekicidir.

Her tarafa nazar salup temâşâ iderken bir helvacı dükkânında bir mâh-tal'at perî-sûret melek-hilkat pâk-fitrat bir cüvân-ı dil-sitân ve bir gulâm-ı gayret-i hür-i cinân bir nâzenîn-i cân-ı cihân gördi ki 'âlem ruhları güllerinün bülbül-i şûrîdesi ve kamet-i dil-cûsmun serv-i sehî-efgencesi [EH-144].

Tasviri bir anlatım biçimi olarak eserlerinde çok başarılı bir şekilde uygulayan müellifler diğer edebî türlere nazaran daha etkili ve daha akılcı olarak okuyucuya/dinleyiciye sunmuştur. "Karakterlerin mizacına ve fizyolojisine; çevreye zaman odaklı geçmiş ve geleceğe dönük anlatım aşamalarında kelimelerin öyle itinayla seçildiği görülür ki söz konusu kahramanın kelimelerle resminin yapıldığı izlenimi uyanmaktadır" (Baran, 2021: 34).

Sıdkî tarafından kaleme alınan Hikâye-i Ucube ve Mahcûbe'de anlatılan yedinci hikâyede kuyumcunun alımlı ve güzel kızı tasvir edilirken kelimeler özenle seçilmiş âdeta kızın resmi çizilmeye gayret edilmiştir. Kızın bakışlarının etkisi Samirî isminde bir sihirbaz ile kıyaslanmıştır.

Meger bir zer-ger bir pâdişâhun civârında mesken idinmişdi ve bu zer-gerün bir meh-çehre vü sîm-endâm duheri var idi ki nûr-ı tal'atından mâh-mâye ve zühre-behre olur idi ve mihr-i ruhsârınun pertevinden âfitâb-ı cihân-tâb bir zerre ve çeşm-i mekkârınun hud'asından sihr-i Sâmirî bir şemme idi [HU-49a].

Aynı şekilde Sindbâd-nâme kitabının farklı bir versiyonu olan Tuhfetü'l-ahyâr'da da yukarıda zikredilen durum ile aynı söyleyiş söz konusudur. "Güzel Kadın ve Bakkal" hikâyesinde bakkalın son derece saf ve ahmak olduğu, karısının ise çok güzel fakat hilekâr olduğu söylenir. Anlatıcı böyle bir başlangıç yaparak hikâyenin ilerleyen kısımlarında hilekâr kadının, ahmak kocasını aldatacağı mesajını okuyucuya/dinleyiciye hissettirmektedir" (Fidan, 2012: 150).

Seyyârân-ı nişib ü firâz ve nakkâlân-ı kasir ü dırâz bu dâstân-ı 'ibret-sâz ve destân-ı fikret-efrâzı rivâyet iderler ki zemân-ı sâbıkda ahmak-tab' ve a'rec-pây bir dihkân-ı bed-re'yün hûb-sûret ve bed-sîret mâyil-i şehvet-i pür-illet bir bî-gayret zeni vardı. İttifâk havâyic-i lâzıme ve mesâyih-i mühimme için ol dihkân-ı bed-râh ahmak-ı gümrâh 'avreti bâzâr-ı şehre gönderdi [TA-1615-1618].

Mensur hikâyelerde padişahların övüldüğü ve bazı sıfatlarının tasvir edildiği bölümler yer almaktadır. Bu bölümlerde Arapça-Farsça tamlama ve secilerin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Süheylî'nin Acâ'ibü'l-me'âsir ve Garâ'ibü'n-nevâdir'inde Fatih Sultan Mehmet tasvir edilirken İstanbul fatihi, İslam uğruna savaşıyan cesur ve eşsiz bir kişilik olarak tasvir edilmiştir.

Selâtin-i âli-şân-ı âli Osmân'dan fâtihi-i Kostantiniyye olan guzât-ı İslam'un ferîd ü mümtâzı Sultân Mehmed Hân Gâzî 'aleyhi'r-rahmetü ve'r-rıdvân 'âmilü'l-irfân şecî ü dilir ve ahlvâl-i saltanat ile mukayyed ü habîr pâdişâh-ı bâ-intibâh idi [AM-5a].

Tercüme-i Tıbre'l-mesbûk'un "Zikr-i Ensâb-ı Mülûk" başlığında Hz. Adem'den başlayarak Hz.Ömer'e kadar dünyaya hâkim olmuş bütün hükümdarların adı sıralanmıştır. Bu bölümde yer alan bir hikâyenin hemen giriş bölümünde Velîd bin Abdü'l-melik ve Süleymân bin Abdü'l-melik'in tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Tasvir esnasında Velid bin Abdü'l-melik için "İmâret ü zirâ'atle ma'rûf", Süleymân bin Abdü'l-melik için ise "İyş u nûş ve zevk u sefâ ehli" ifadeleri kullanılmıştır. Bu ifadeler tasvir edilen kişilerin karakteristik özelliklerini ortaya koymada önemli bir fonksiyon üstlenmiştir.

Nitekim hulefâ-i Ümeyye'den Velîd bin 'Abdü'l-melik 'imâret ü zirâ'atle ma'rûf idi. Kezâlik zemân-ı hilâfetinde olan re'âyâsı 'imâret ü zirâ'at ü hirâsete meş'ûfdu ve Süleymân bin 'Abdü'l-melik kesret-i şurb u ekl ve ittibâ'-ı şehevâtle mübtelâ idi. Kezâlik zemânında işi ve gücü 'ıyş u nûş ve zevk u safâ idi [TM-41b].

Süleymân-nâme'nin 68. cildinin hatime bölümünde Firdevsî-i Rûmî, Yıldırım Bâyezîd'i övmektedir. Firdevsî, bu bölümde eserin altmış dokuzuncu cildini yazmayı çok istediğini ifade ederek padişaha ve ordusuna övgüler yağdırmaktadır.

Ol Süleymân-saltanat İskender-ma'delet cem'-i ma'rifet sultân-ı âdilün hâkân-ı kâmilün nâm-ı nîgûsı bu Süleymân birle illerde meşhûr dillerde mezkûr ola. Hemîşe Allâhü te'âlâ kalb-i sâfî pâdişâhun emîrû'l-mü'minîn-i şehen-şâhun mülk-i 'âlem cemâl-i 'adl ile ârâste olsun. Düşmenleri nusret kılıcı altında şikeste olsun, 'akl-ı 'âşir ve kapusına mülâzım heft ekâlim halkı tapusına müsahhar olsun. Asker-i mansûrî muzaffer tâli'î ferhunde ve bahtı sa'îd olsun [S-179b].

Mensur hikâyelerde kahraman kişilerin betimlenmesi hikâyedeki akıcılığın rolü doğrultusunda uzun ya da kısa olacak şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Özellikle çevre tasvirlerinden sonra gelen kişi odaklı tasvirlerde, kişilere yüklemiş olduğu roller doğrultusunda betimleme yapılması okuyucunun daha ilk başta kime odaklanacağını göstermesi açısından önemlidir.

Tuhtefü'l-letâ'if'de hikâyenin başkahramanı Şâh Râmin'in hikâyenin hemen başında anlatılması okuyucunun odak noktası olması açısından önemlidir. Müellif, hikâyenin bu kısmında okuyucuyu yönlendirmek için ayrıca bir çaba göstermiş ve karakterin vak'aya yön vermedeki rolü doğrultusunda tasviri öne çıkarmıştır.

Erdeşir Şâh'ın bir oğlu var idi, cemâl u kemâl ıssıydı, sehâvetde erlikde hüneri var idi. Her işde fenni var idi. Hanende ve nuvisende, silahşorlık ve savaş işin bilürdi. Her dilden haber-dârdı. Kimse anunla bahs idemezdi ve dahı ayyârlıktan haber-dârdı. Gâyetde çâpük harîd idi. Ammâ işi dâ'im seyr ü seyrân idi, avdan şikârdan hâlî degüldi [TL-2a].

1. 5. Psikolojik Tasvir

Edebî eserler içerisinde hikâye türünün ortaya çıkarılması ve başarılı bir yapıt olmasında betimleme unsurunun etkisi önemlidir. "Betimleme unsurunun okuyucunun hayal gücünü tetikleyici ve okuyucuyu ilgili metne bağlayıcı bir role sahip olması, onu her edebî metinde yazarlar tarafından kullanılması gereken bir araç haline getirmiştir" (Baran, 2021: 34). Edebî eserlerde tasvirin önemi ile ilgili olarak Peyami Safa şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Romanda her zaman müşahhasan mücerrede gitmek lâzımdır. Yani evvelâ hayat ve hareket, sonra muhavere, daha sonra tasvir, en son tahlil ve izah... Böylece romanın her safhası, her küçük parçası, hayattan mefhuma doğru derece derece yükselmelidir. En büyük hata mefhumdan hayata, mücerretten müşahhasa doğru gitmektir. Meselâ siz bir hasis adamı tarif etmek istiyorsunuz. Onun mizacını, seciyesini ne kadar iyi tahlil etseniz, yüzünü ve kıyafetini ne kadar iyi tasvir etseniz faydasızdır. Evvelâ hasisliğini gösteren vak'asını anlatacaksınız; hayatın bu mürekkep ve canlı ifadesi içinde bir de kahramanınızı bize şeklen yaşatacak tasvirini yapacaksınız; en nihayet onun psikolojisini vereceksiniz" (1999: 203). Bir edebî eserdeki kahramanın tasvirine dair yapılan bu açıklamada kahramanın psikolojisinin önemi vurgulanmıştır. Kahramanın olaylar bağlamında girmiş olduğu psikolojik durum betimlemenin boyutunu belirlemektedir.

Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşide-i Arab'da kahramanların sıkıntıya düştüğü bazı durumlar olmuştur. Kahramanın yolculuk esnasında yaşadığı bazı zorluklar psikolojik durumunu da etkilemiştir. Reşide'nin çöldeki yolculuğu ve bu yolculuğun kendisinde bıraktığı psikolojik durum şu şekilde tasvir edilmiştir:

Zirâ yabân kamu kumdı, âfitâb dahı tâb virmişdi ve 'âlem tennûra dönmişdi ve çün duhtere yukarudan güneş ıssısı ve aşığıdan kum ıssısı te'sîr itdi ki be-gâyet nâzük beden idi ve hergiz yabânda yürümüş ve gurbet çekmiş degüldi. Takâtı tâk olup diledi ki otura, oturamadı ve teşnelik dahı galebe itdi ve'l-hâsıl-ı kelâm âfitâb bu mehlikâyâ haylî germiyyet gösterüp zebûn itdi ve duhter mütehayyir olup tefekküre vardı ve kendüye eyitdi: Bugün bunda bu kadar ıssıya tâkat getüremeyecek veyâ yarın anda nâr-ı cahîmün ol kadar ıssısına niçe döysen gerekdür [KSC-25b].

Hümâyûn-nâme'de yer alan "Bâzende ve Nevâzende" hikâyesinde psikolojik tasvirin güzel bir örneği bulunmaktadır. Farklı yerler keşfetmek amacıyla yıllardır durduğu yuvasını terkeden Bâzende, yaptığı kısa süreli yolculukta başına gelmeyen kalmaz. Yapmış olduğu yolculuktan pişman olan Bâzende tekrardan yuvasına dönmeye karar verir. Dönüş

yolundaki bütün tehlikeleri atlattıktan sonra tekrardan eski yuvasına döner fakat psikolojik olarak hiç iyi bir durumda değildir.

Bâzende hezâr zâr u zâr ile kendüyi kenâr-ı çâha atdı ve nâlân u girivân tayerân idüp çaştgâh havâlî-i âşiyâneyi penâh itdi. Nevâzende, Bâzende'yi çün der-kenâr itdi be-gâyet za'îf u nizâr bulup eyitdi. Ey yâr-ı gam-küsâr ve ey mûnis-i rûzgâr [H-26a].

Nevâzende eyitdi:

Nedür bu za'f-ı bâl ü 'aczi hâlün

Nedür çehrende gerd-i infi'âlün

Niçün sünbüllerün olmuş perîşân

Niçün nergislerün olmuş der-efşân

Bâzende eyitdi:

Dostum billâh hâl-i nâtivânüm sorma hîç

Heç elinden nâle vü âh u figânüm sorma hîç

Gül-ruhundan ayru ne çekdüm bu bâg-ı dehrde

Şemmesi şerh olmaz ey gonçe-dehânüm sorma hîç

Bazı mensur hikâyelerde ana karakteri öne çıkarmak için olay örgüsü ile bağlantıyı koparmadan ana karakterin mizacı ile çevresi arasında bağ kurarak tasvir yapmaya gayret edildiği görülmüştür. Örneğin; Kıssa-i Fîrûz Şâh hikâyesinin başkahramanlarından olan Melik Dârâb uzun bir süre çocuksuzluktan dem vurmaktadır. İçinde bulunduğu durum kahramanı psikolojik yönden zayıflatmış ve bu sıkıntısını vezirine anlatarak rahatlamaya çalışmıştır.

Melik Dârâb pây-ı taht begleriyle oturup mey nûş iderdi. Keyfiyyet ile mest ü medhûş olup cûş u hurûş esnâsında nâ-gâh dilden bir âh-ı siyâh itdi. Ma'lûmundur cihânun şerefi âdemî-zâde iledür ve ogulsuz âdem hakikatde semeresüz şecere ve ruhsuz cesede benzer. İran-zemîn'e pâdişah oldum bana oguldan elzem bir şey yokdur, âhum anun içündür. Egerçi hâne-i ma'mûr saltanatım zînet ü mâl-i câh ile müzeyyendür. Velî ne fâ'ide soffa-i 'âlî hayâtım zînetde evlâdsuz bî-safâdur [KFS-2a].

Bazı hikâyelerde karakter ve tiplerin iç seslerine yönelik bir çizgi izlediği ve bu durum karakterin ağzından dile getirilmiştir. Bazı dışsal unsurlarla harekete geçen kahraman, sorgulama sürecine girerek bazı neticelere ulaşma çabasında olmaktadır. Kıssa-i Fîrûz Şâh'ta Fîrûz Şâh'ın Aynü'l-hayat'ı birkaç defa rüyasında görmesi, onun kim olduğunu öğrenmek istemesi, gördüğü rüyayı tabir ettirmesi ve son olarak peşinden gitmesi yukarıda söylenen ifadeleri kanıtlar niteliktedir. Çünkü kahramanın psikolojik olarak kendisini böyle bir dünyanın içine sokması, rüyasında gördüğü kişiyi aramaya çıkması ve psikolojik olarak farklı duygulara bürünmesi sorgulama sürecine girdiğinin bir göstergesidir.

Fîrûz Şâh uyhu içinde ol dilber-i nâzenîn önünde hıdmet idüp eyitdi. "Ey âfşda güzellik ile tâk-ı 'aşkun yolunda tâkatüm tâk iden ne kişisin?" Ol dilber-i güzîn ve duhter-i nâzenîn güldü ve eyitdi. "Ey şâh-zâde-i İran senün cemâlün 'aşkuna geldüm zîrâ ki senün olmak isterem." didi. Bu kerre Fîrûz Şâh dönüp eyitdi. "Ben seni kanda isteyem ve nâm-ı şerîfün ki 'unvân-ı sahîfe-i âmâldedür." didi. Ol dil-fîrîb eyitdi. "Âdem karanulukda çeşme ve yirüm izzetde iste." didi. Fîrûz Şâh uyhudan uyandı ve âh itdi. "Ne 'aceb vâki'aya ugradum dîrigâ. Bana ne garîb sûret görinüp ve ne tarafa nişân virildi." didi [KFS-8b].

Olağanüstü unsurlarla kurgulanmış olan Temîmü'd-dârî hikâyesinde psikolojik tasvirler genel olarak kısadır. Bu hikâyede tasvirler kısa olmasına rağmen kahramanın psikolojik dünyasında meydana gelen iç çatışmalar çok net tasvir edilir. Ayrıca hikâyede kahramanın çaresiz ve zor durumlardaki psikolojik ve ruhsal sıkıntıları olay örgüsünün mantığına uygun bir biçimde anlatılır.

Temîmü'd-dârî hikâyesinde Temîm, hikâyenin ana kahramanıdır. Hikâye, Temîm'in cinlerle olan mücadelesini anlatır. Hikâye içerisinde Temîm, hem trajik hem de dramatik bir ruh haline sahiptir. Bir taraftan cinler tarafından kaçırılma, yedi yıl ailesinden uzak kalmanın verdiği bir psikoloji, diğer taraftan ise uzun yıllar sonra eşine ve çocuklarına kavuşmanın verdiği sevinci yaşayamadan eşinin başka biri ile evlendiğini öğrenmenin verdiği bir ruh halidir. Nitekim eşi onu yedi yıl sonra gördüğü vakit tanıyamamakta ve onu bir cin olduğunu tasavvur etmektedir. Çünkü Temîm, saçlı, sakalı ve tırnakları uzamış, psikolojik olarak çökmüş tanınmaz bir hale gelmiştir (Arslan, 2015: 57).

Hâtûn taşra çıkdı gördi. Havlıda bu mekrûh suratlu kişi turur gövdesi kılı tırnakları uzun ve saçlı sakalı karışık çagırdı. Bir heybetle hâtûn işidi, korkdu. "E'ûzubi'llâh." didi. "Ne kişisin?" didi. Erin Temîm'em ve 'ammin oğlıyam ve oglancuklarun atasıyam. Hâtûn eyitdi. "Ne 'aceb ahvâl erim gidenden beri yedi yıl oldu haberi bilinmedi şimdiki halde eve helâl getürdüm bir cinnî gelmiş er benim dir." Temîm bu sözi işitdi. Gamgîn olup 'azîm and içdi. [TD-2a].

Mensur olarak anlatılan bir hikâyede yer yer manzum psikolojik tasvirlerin de yapıldığı görülmüştür. Temîmü'd-dârî hikâyesinde Temîm, evinin yetmiş yıllık bir uzaklıkta olduğunu öğrenince büyük bir üzüntüye kapılır.

Sultân eydür yâ Temîm ilünüze
Gice gündüz durmadan gitmek gerek
Ne kadar yıllık yoldur eydün bize
Andan ol menziline irmek gerek

Ben didüm ki ey şâhum ne bilürem
Nice denizler dahı geçer kişi
Bilmezem ben nice haber bilürem
Andan irür âsân olursa işi

Sultân eydür yetmiş yıllık yoldurur
Çün işitdüm anı candan bezerem
İllâ zahmet ile meşakkat yoldurur
Bir uğurdan ümüdimi üzerem

[TD-12a]

1. 6. Fiziksel Tasvir

İnsanın çevreyi anlama ve yorumlama aşamasında kelimelere olan ihtiyacı yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu nesnelere karşılık gelen kelimeleri, bir yazının malzemesi olarak kullanılmaya başlandığında hemen her nesnenin şeklinden, renginden, kıvamından, kokusundan, intibaından bahsetme noktasında herkes kelimeler müracaat etmek zorunda kalmaktadır (Baran, 2021: 36). Mensur hikâyelerde yapılan fiziksel tasvirler genellikle hikâye kahramanlarının dış görünüşünü ifade etmek ile yapılmaktadır. Bazı durumlarda karakterlerin fiziksel özellikleri ile ruhsal özelliklerinin örtüştüğü de görülmektedir.

Tûtî-nâme'nin başkahramanlarından olan Mâh-şeker hikâyesinin bir bölümünde cennetteki huriler gibi tasvir edilirken başka bir bölümde ise gül yanaklı bir kız olarak tasvir edilmektedir.

Kendini muhafaza itsün diyü bütün şehri arayup haseb ü neseb ve cemâl-i dil-firîb bir nâzenîn-i gül-
'izâr bir mahbûbe-i sâhib-cemâl Mâh-şeker nâmında bir kız.... Mâh-şeker dünyâda cennet hürîlerinden
bir hürî idi. Dünyâda belki bihiştde misli yogdı [T-2a].

Bazı hikâye külliyatlarındaki fiziksel tasvirlerde sıfatların bolca kullanıldığı görülmüştür. Sıfatların fazlaca kullanılması anlatılacak olan şeyin niteliklerini ortaya koymanın önemini okuyucunun zihninde uyandırmaktan daha önemli olduğunu ispatlar niteliktedir. Bundan dolayı tasvir esnasında anlatılacak şeyi zihinde canlandırarak kelimelerin seçilmesine özen gösterilmektedir.

Kıssa-i Fîrûz Şâh'taki Aynü'l-hayât karakteri hikâyesinin bazı yerlerinde fiziksel olarak öyle tasvir edilmiştir ki âdeta okuyucunun zihninde resminin çizilmesi amaçlanmıştır.

Yanağı gül, sözi şîrîn, alnı ay ve yüzi gül, saçları sünbül, kaşı hilâl, bir mahbûb u mergûb gûyâ üstindeki siyâh hâllerle dâm-ı mâhî şeklinde ve gül yanağı üzre kemân ebrûsı göründü [KFŞ-57b]. Nâ-gâh karşusunda bir kız şekli âşikâre oldı. Anun la'l-i leb-i hûşî âdemi âb-ı hayvâna görünmezdi ve nergis mesti kaşları yayında tîr ü gamzesiyle atmadık cân komazdı. Kâkülleri ebrûsı çevgân ile zenahından sîmini top kapardı. Saçınun sâyesi yanağı gül-nârı üzre benefşe-zâr peydâ iderdi [KFŞ-8b].

Fiziksel tasvirlerde dikkat çeken hususlardan birisi de kelime tercihidir. Bu tip tasvirlerde kelimelerin seçimi, ayrıntı seçiminden daha önemlidir. Kıssa-i Fîrûz Şâh hikâyesinde yardımcı kahraman görevinde bulunan Bihruz Ayyâr ve Târik Ayyâr isimli kahramanlar tasvir edilirken yaptıkları mesleğe göre sıfatlar kullanılarak tasvir edilmeleri dikkat çeken bir unsurdur.

Ol iki 'ayyâr, ol iki tarrâr, ol iki şeb-i bî-dâr, ol iki şeb-i zinde-dâr, ol iki nâm-ı cûy, ol iki nîkû-hûy, ol iki hahçer-i güzâr, ol iki düşmen-i şikâr, ol iki karındaş şeb-i târde azm-i Kayseriyye itdiler [KFŞ-605a].

Bazı hikâyelerde yapılan fiziksel tasvirlerde karakterlerin fiziksel özellikleri ile ruhsal özelliklerinin örtüştüğü görülmektedir. Hümâyûn-nâme'de ana kahraman konumunda olan padişâh Hümâyûn-fâl tasvir edilirken kullanılan kelime kadrosu ile padişahın karakteristik özellikleri örtüşmektedir. Ülkesinde çok zengin, merhametli ve halkına karşı oldukça cömert olan padişah şu şekilde tasvir edilmiştir:

Hümâyûn-fâl dirler idi ki 'adl-i kâmilî ile fâl-i re'âyâ hümâyûn ve bezl-i şâmîlî ile hâl-i fukarâ gayret-i servet-i Kârûn olmuş idi. Dergâh-ı ma'delet-penâhında bir melik-nihâd, Âsâf-nijâd, ra'iyet-perver, merhamet-küster vezîr-i cihân-gîr ve müşîr-i sâhib-tedbîri var idi ki rây-ı 'âlem-ârâsı şem'-i şebistân-ı memleket ve fikr-i kişver-küşâsı hallâl-i müşkilât-ı umûr-ı saltanat idi [H-8a].

Fiziksel tasvirlerin yer yer manzum bir şekilde de yapıldığı görülmüştür. Temîmü'd-dârî hikâyesinde, Bedir savaşında şehit olan kimseleri ay yüzlü, kılıçlarını kuşanmış ve yaralarından kan akan gençler olarak tasvir etmektedir.

Girdüm ol kasrun içine görürem

Ay gibi yüzlü yigitler görürem

Her biri kılıç u hamâyil dakar

Yaralarından henüz kanı akar

Seyr ider kasrın içinde şâzumân

Yoldaş olmuş bunlara dîn u îmân

1.7. Olağanüstü (Nesne/Varlık) Tasviri

Klasik Türk edebiyatı mensur hikâyelerinde fiziksel tasvirler sadece insanlarla yapılmamış aynı zamanda insan dışı varlıkların da fiziksel olarak tasvir edildiği görülmüştür. İnsan dışı varlıklar cin, peri, ifrit, cadıdır. "Bu varlıkların, insanoğlu dışında bir bilinmezliği vardır, görülemezler ve korku uyandırır" (Sona, 2015: 231).

Konusunu Hz. Süleymân'ın cinlerle olan savaşından meleklere, cinlere, insanlara, hayvanlara ve devlere hükmetmesine kadar olan geniş bir yelpazedeki olayların oluşturduğu Süleymân-nâme (Tombak, 2017: 27), olağanüstü varlıkların tasviri açısından oldukça zengin bir külliyyattır. Nitekim Süleymân-nâme'de ifritler şöyle tasvir edilmiştir:

Hakim kavlince 'ifritler bölüğündeki her birisi niçe bin 'afârît hükmindedir. Öyle 'ifritler ki her birinün kâmetin bergûsa ve dişleri bedene benzer ve başları kaya öyüke, gözleri yanar külhana ve kolları şâm agacına, ayakları hirmene benzer. Bâzûları bezîr-hâne sûtûnına, kılları dikene benzer. Baldırları menâre

gibi kafaları kubbe-i hırmâna benzer. Turuşları kaplan gibi cünbüşleri yidi başlu evrene benzer [S-142a].

Süleymân-nâme'deki Sürhibâd isimli karakterin tasviri hemen hemen bütün savaş sahnelerinde göze çarpmaktadır. Bu cin, Hz. Süleymân ile yaptığı savaş esnasında meydana çıkmış ve şu şekilde tasvir edilmiştir:

Sürhibâd'un şekline göz urdı ki bu kızıl Cehennem odı gibi 'alevün içinde bir 'acâ'ib korkunç şekil görünür. Âteş içinde a'zâsı gâyet heybetlü, salâbetlü, şecâ'atlü nite başı tokuz başlu evre şeklinde turdı. Sol omzunun orta yirinde başı gâyet 'azîm ve 'arş-ı 'azîmi yedi kerre kuşadup tokuz kat karnı altına alan ejderha başına benzer [S-104b].

Olağanüstü unsurların fiziksel tasviri esnasında nesne veya varlığın en dikkat çekici yönü ağırlıklı olarak anlatılır. Bunun yapılmasındaki en büyük amaç okuyucunun/dinleyicinin ilgisini o noktanın üzerinde yoğunlaştırmaktır. Nitekim Kıssa-i Fîrûz Şâh'ta yapılan bir kavim tasviri bu özellikleri göstermektedir. Kullanılan kelime ve sıfatlar kavmin en belirgin özelliklerini ön plana çıkartmıştır.

Bu diyârda bir kal'a vardur kim içinde olan halkı cümle 'üryânlardur ve gevdelerinde olan deriler be-gâyet müstahkemdür. Başları hınzîr başı gibidür, boyunları kısa, kolları ve elleri uzundur. Pençeleri saht, tırnakları uzun, her bir tırnağı hançer gibidür. Taşa pençe ursalar geçürürler. Dâ'im cengi ol tırnakla iderler ve at kuyruğu gibi kuyrukları vardur. Hergiz kimseye baş indürmezler [KFS-148b].

Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde hikâyesinde Cüneyd'in yakalanarak getirildiği şehirde yılan ve koyun büyüklüğünde fareler ile insan eti yiyen siyah tenli, uzun boylu yaratıkların tasvirleri oldukça dikkat çekicidir.

Seyyid Cüneyd nazar itdi. Gördi üç bin ferseng râh gördi ve cem'isi zemîn siyâhdan idi. Ol sulardan kara tütün gelür idi. Çün nâr-ı sa'îr ve taglarının kulleleri bulutdan bülend idi ve ne ağacı var idi ve ne suyu ve cemi' halkı siyâh dîvleri âdem yiyici mel'ün kâfirlerdi ve her birinün kaddi yüce çenâr gibiydi ve dişleri fil dişi gibi agızlarından taşra sövelüp tururdu [KSC-84b].

Mensur eserlerde nesne ve varlıkların sıfatlarını belirterek, benzerleri ile karşılaştırma yaparak anlatmak bu sûretle onları zihinde canlandırmak, şekillendirmek mümkündür. Hikâyede tasviri yapan müellif/mütercim hem kendi gözlem kabiliyetini ve hayal gücünü ortaya koyar, hem de okuyucunun muhayyilesini harekete geçirir (Tören, 1995: 142).

Celâl-zâde Sâlih Çelebi tarafından kaleme alınan ve dönemin önemli tarih kitaplarından olan Tarih-i Mısır-ı Cedîd adlı eserde yer alan bazı tasvirler okuyucunun zihninde canlı bir tablo çizecek kadar gerçekçidir. Özellikle Mısır şehrinde bulunan aslan gövdeli, insan başlı sfenksin tasviri oldukça dikkat çekicidir.

Ehl-i Mısır ana Ebu'l-hevl dirler. Bu da 'acâ'ib-i dehrdendür. Yir yüzünde boynı ile başından gayrı 'uzvı peydâ degüldür. Gevdesi yir içindedür dirler. Başı be-gâyet 'azîm başdur. Turduğı yirde bir ulu kubbe gibi görünür. Şekli bozılmadın yüzünde ve agzında hürmet âsârı vardı. Nihâyet mertebede güzel tasvîr olunmuş sûret idi [TMC-179a].

1. 8. Zaman Tasviri

Klasik anlatı metinlerinden birisi olan hikâyelerde olay örgüsünün sistematik bir düzen içerisinde devam etmesini sağlayan unsurlardan birisi de zamandır. "Hikâye ve romanda itibari olup bitenleri okuyucuya sunmakla görevli olan anlatıcı ve onun anlatma eylemi zamanın vazgeçilmezliğinin bir başka boyutunu teşkil eder" (Aktaş, 1998: 46). Bu tür edebî eserlerde yazarın eserini yazdığı zaman ve okuyucunun eseri okuduğu zaman; takvim, saat ve kronolojiyle ölçülebilen gerçek zaman dilimi iken vak'a zamanı; yani eserde geçen olayın gerçekleştiği zaman ile bu olayın anlatılma zamanı itibarîdir (Aktaş, 1991, 117-119).

Klasik hikâyeler zaman düzleminde incelendiği zaman bazı belirsizliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Hikâyelerde eserin tarihî zamanıyla ilgili net bir bilgiye rastlamak oldukça zordur. Fakat hikâye içerisinde yapılan bazı zamansal tasvirler sayesinde bir ipucu bulmak mümkündür. Tuhfetü'l-letâ'if'in dönemin padişahı II. Murad döneminde yazıldığını bu tasvirî ifadelerden görmek mümkündür.

Ol sultân ıssına kim gül-zâr-ı sa'âdet ve nihâl-ı devlet emir-i mu'azzam-ı nâmdâr u mufahham Hüdâvendigâr mahdûm-ı büzürgvâr mâlik-i inne cedde'l-ümerâ fi'l-aktâr kehfü'l-uzamâ ve'l-ahbâr zıllu'llâhi'l-meliki'l-gaffâr vâfirü'l-cûd ve'l-ma'delet kâhirü'l-müşrikîn ve'l-küffâr darb-ı bârû'l-berâr ve'l-bihâr mugîsü'l-muvahhidîn inde'l-ıztırâr li'l-husûsi bi-inâyeti'l-'azîzi'l-Cebbâr refiun li'l-hayli 'azîmi'l-mikdâr Murâd ibni Mehemed ibni Bâyezîd ibni Murâd ibni Orhân-ı nâmdâr [TL-2a].

Bedâyi'ü'l-âsâr'da yer alan yirmi üçüncü hikâyenin Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında Edirne'de geçtiğini, hikâye içerisinde yer alan dönem tasvirinden anlaşılmaktadır.

Mahrûsa-i Edirne ki gayret-i gül-zâr-ı cinân ve reşk-i hadika-i bâg-ı rıdvândur. Bir târihde cenâb-ı cennet-mekân Firdevs-âşiyân Sultân Süleymân Hân 'aleyhi'r-rahmetehu ve'r-ıdvân hazretleri memâlik-i mahrûsa-i Osmâniye'de pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve 'âdâlet-i dest-gâh idi [BA-58a].

Kıssa-i Reşîde'de hikâyeler arası zaman akışı kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir. Vak'aların anlatımı sırasında yazar; zamanı bildirerek okuyucunun zihninde canlanmasını sağlamış ve zamanı anlatırken de bazı kalıplaşmış tasvirî ifadelerden yararlanmıştı. Bu tür ifadelerin zaman tasviri olarak kullanılması kahramanların ruh hallerini yansıtması açısından da önemlidir.

Reşîde uykuya vardı tâ ufk-ı âsmândan subh-ı sâdik rûy-ı rûşenâlık eserin gösterdi. Hürşîd haber virdi ve şeb-i div-çehre dahı rûy-ı zemînden yüzünü pinhân eyledi. Cihân cânân cemâli gibi münevver oldu ve duhter-i mâh-rûy uykudan uyandı. Gördi ki âfitâb giribân-ı câme-i cihândan 'arz-ı cemâl itmiş [KSC-24a].

Bedâyi'ü'l-âsâr'da yazar, zamanın akışını daha iyi hissettirebilmek için gün içerisinde belli durak ve dönemler üzerinde ayrıntıyla durarak okuyucuyu metnin akışı içine sürüklemek istemiştir. Örneğin; güneşin hareketlerinin doğuşu, tam tepedeki halini veya batışını anlatırken de genellikle aynı ifadelerle tasvir edildiği görülmüştür (Ünlü, 2008: 124).

'Ale's-sabâh ki âfitâb-ı 'âlem tâb-ı pür-ziyâ bu evrenği lâciverdîden âşikâr ü hüveydâ olup 'âlem nûr u ziyâyla toldı ve etrâf ü cevânib rûşenâ-yı hürşîd-i envâr ile münnever oldu [BA-4a]. Kaçan ki sabâh olup âfitâb-ı 'âlem-tâb 'âlemi ferr ü ziyâsıyla münevver kıldı [BA-48a]. Kaçan ki gece yitişüp pîrezen-i çerh-i dütâ çadır-ı siyâhını büründi ve lü'betân-ı kevâkib nev-'arûsâsâ her cânibden şekvla görindi [BA-8a].

Sindbâd-nâme'de de uzun vaka zamanlı iç hikâyelerde günlerin geçtiğini anlatmak için sabah veya akşam olduğunu belirten tasvir cümleleri kullanılmaktadır (Fidan, 2012: 105).

Çün kudûm-ı Şâm ve vürûd-ı ahşâm ile 'âlem pür-zalâm olup çarh-ı nîlgûn ve eflâk-ı sâhib-fünûndan sahn-ı cihân ve harîm-i devrân kanâdil-i nûrânî ve meşâ'il-i rûşenâyî ile münevver ve şebnem-i şehvâr ve jâle-i lü'lü-misâlden dehân-ı ezhâr ve nâfe-i esmâr pür-ziver... [TA-44a].

Hümâyûn-nâme tasvir yönünden oldukça zengin bir eserdir. Eser içerisinde yer alan tasvirler dikkat çekicidir. Güneşin doğuşunun tasvirine özel bir önem verildiği görülmektedir (Bülbül, 2009: 182). Hümâyûn-nâme'de sabah güneşinin doğuşu ve sabahın ilk saatleri şu şekilde tasvir edilir:

El-kıssa çün tebâşîr-i subh zâhir oldu ve Cemşîd-i Hürşîd 'âlem-i sefid-i nusret-i te'bîd-i kubbe-i firûze-reng-i felege yitürdi ve Hüsrev-i seyyâregân-ı sâye-bân-ı zilâmı evvân-ı sipihr-i mînâ-fâmdan göründi [H-136a].

Başka bir örnekte ise sabah vaktini tasvir etmek için güneşe bazı insansı özellikler yüklenmiştir.

Ol zemân ki tâvus-ı zerrîn-bâl-i mihr riyâz-ı sipihrde cilve vü ihtirâza ve şeh-bâz-ı âşyâne-i târem çârem-i şeh-per-i nûr-küster ile hevâ-yı fezâ-yı ufkdan pervâza geldi.

Beyt:

Subh-dem urdı semend-i çarha zerrîn-per güneş

Nûrdan çekdi livâ-yı ejdehâ peyker güneş [H-171a]

SONUÇ

Başlangıcı insanlığın doğuşu kadar eski olan hikâye, Türk edebiyatında her ne kadar Tanzimat dönemi ile başlatılsa da köken itibarıyla İslamiyet öncesi dönemlere kadar farklı şekillerde kendisini göstermiştir. Sonrasında İslamiyet'in kabulü ile birlikte klasik Türk hikâyesi yapı, konu, tema, olay örgüsü ve kaynak yönünden olgunluğa uğramış ve varlığını sürdürmüştür. Bu çalışmada klasik Türk hikâyesi geleneği içerisinde tasvir unsurunun nasıl öne çıkarıldığı işlenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mensur hikâyelerin mekân tasvirlerinde oldukça çeşitlilik arz ettiği görülmüş ve mekânların açık, kapalı, çevresel, dar, geniş gibi fiziksel özelliklerine göre tasvir edildiği tespit edilmiştir. Toplantı/meclis tasvirlerinin genel olarak işret meclisleri, ziyafetler, düğünler, karşılama, matem gibi merasimlerle yapıldığı tespit edilmiştir. Meclis ve toplantı tasvirlerinin tamamen orijinal ve canlı unsurlarla yapılması dikkat çeken bir durumdur. Olay tasvirlerinin savaş ve savaşa hazırlık gibi durumlarda daha sık yapılması hususu önemlidir. Klasik Türk edebiyatı hikâye müellif/mütercimleri olay tasvirlerinde savaş meydanını kana bulanmış ve düşmanın akan kanını Ceyhun ırmağına benzetmekten kaçınmamışlardır. Ayrıca bu tasvir bölümünde mübalağalı bir anlatımla tasvir edilen ırmağın coşup yedi kat göğe ulaştığını da tasvir ettiği tespit edilmiştir. Hikâyelerdeki kişi tasvirlerinin genellikle tasvir edilen kişinin statüsüne göre şekillendiği ve kullanılan kelime kadrosunun da bu bağlamda değiştiğini söylemek mümkündür. Tasvir edilen kişi devlet adamı veya padişah ise anlatım yoğunluğu artmış, Arapça, Farsça secili bir anlatımın kullandığı dikkatlerden kaçmamıştır. Diğer türlü hikâye içerisinde normal bir karakter tasvir edildiği zaman ise dilin sınırları zorlanmamış sade bir dil kullanılmıştır. İncelenen hikâyelerde psikolojik tasvirlerin diğer tasvir türlerine nazaran daha az kullanıldığı dikkatlerden kaçmamıştır. Hikâyelerin olay örgüsünde yer alan psikolojik tasvirlerin kahramanın bulunduğu çevre ve kahramanın mizacı arasında sıkı bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bazı hikâye külliyatlarında psikolojik tasvirlerin yer yer manzum bir şekilde ifade edilmesinin hikâyelerin anlatımına anlatım çeşitliliği kattığını söylemek mümkündür. Fiziksel tasvirlerin yapıldığı yerlerde anlatımı canlı kılan sıfatların bolca kullanılması önemli bir detay olarak göze çarpmış ve bu durum yapılan tasvirin okuyucu/dinleyici zihninde daha canlı olmasını sağlamıştır. Hikâye içerisinde bir kahramanın fiziksel olarak tasviri yapılırken söz konusu hikâyede geçen zaman, mekân ve kahramanın etrafındaki diğer durumlar göz önünde bulundurulmuş ve tasvirin bağlama uygun olarak yapılmasına dikkat edildiği görülmüştür.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komisyon Onayı: Çalışmada etik komisyon onayı gerekmemektedir.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, Ş. (1998). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ: Yayınları.

AKTAŞ, Ş. (1991). *Anlatma Esasına Bağlı Edebî Metinlerin Tahlili, Teori ve Uygulama*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

ALİM, K. (2011). "Tasvir", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 40, s. 136-138

ASLAN, M. (2015). Türk Edebiyatından Temimü'd-dari Hikâyeleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

BARAN, E. (2021). Peyami Safa'nın Romanlarında Bir Anlatım Biçimi Olarak Betimlemenin Rolü, *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*, C. 4, S. 2, s. 32-50.

BOURNEUR, R. ve QUELLET, R. (1989). *Roman Dünyası ve İncelemesi* (Çev: Hüseyin Gümüş), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- BÜLBÜL, T ve KILIÇ, F. (2017). *Tercüme-i Tıbrü'l-Mesbûk Fî Nasâyihî'l-Vüzerâ Ve'l-Mülûk (İnceleme-Metin)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- BÜLBÜL, T. (2017). *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Metin)*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- BÜLBÜL, T. (2011). *Tarih-i Mısır-ı Cedid*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- CİĞA, Ö. (2018). *Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab Tercümesi (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken/Türkçe Sözlük C.V*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÇETİN, N. (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Kitap Yayınları.
- ÇETİŞLİ, İ. (2009). *Metin Tahlillerine Giriş II*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DİKİCİ, D. (2015). *Derviş Hasan Medhî'nin Esrâr-ı Hikmet'i (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DUMAN, A. (2022). *Klasik Türk Şiirinde Savaş Aletleri (XV-XVI. Yüzyıl Divanlarına Göre)*, İstanbul: Dby Yayınları.
- FİDAN, G. G. (2012). *Türk Edebiyatında Sindbâd-nâme Çevirileri: Tuhfetü'l-Ahyâr ve Kitâb-ı Sindbâd-nâme (İnceleme-Çeviri Yazılı Metin-Tıpkı Basım)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- GÖRE, Z. (2019). *Âsâfi Dal Mehmet Çelebi'nin Şecâ'at-nâmesi'nde Edebî Tasvîrler, Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 16, s. 401-431.
- İPEK, İ. (2018). *Paris Bibliotheque Nationale Supp. Turc. 344'te Kayıtlı Bir Kahraman-nâme Örneği: Kıssa-i Kahramân-ı Katil (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- KORKMAZ, R. (2007). *Dil ve Edebiyat Yazıları (Mustafa İsen'e Armağan)*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- MALGACA, E. (2006). *Sıdkî'nin Hikâye-i Ucube vü Mahcûbe Adlı Eseri ve Eserdeki Eğitimle İlgili Unsurların Tespiti*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- MAZIOĞLU, H. (2014). *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NARLI, M. (2002). *Romanda Zaman ve Mekan Kavramları, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S. 7, s. 91-106.
- NACİ, M. (2009). *Lügat-ı Naci*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAFA, P. (1999). *Objektif II Sanat, Edebiyat, Tenkit*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAMİ, Ş. (2021). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- SONA, İ. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Mensur Hikâyelerindeki Olağanüstü Unsurlara Bir Bakış, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 37, s. 228-233.
- SONA, İ. (2012). *Türk Edebiyatında Tûtî-nâme Hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ŞENTÜRK, A. A. (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerde Edebî Tasvirler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- TEKİN, M. (2020). *Roman Sanatı I*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TIFLARLIOĞLU, M. (2017). *Ali Bin Nakîb ve Tuhfetü'l-Letâ'if (İnceleme-Metin)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- TOMBAK, S. (2017). *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme'sinin 67.Cildi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- TÖREN, H. (1995). *Nevâyî'nin Sedd-i İskenderî Adlı Eserinde Tabiat Tasvirleri, İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 1, s. 141-156.

- UĞUR, A. (2023). Ahmedî'nin İskender-nâme'sinde Edebî Savaş Tasvirleri, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi (Estad)*, C.6, S.1, s. 274-296.
- ÜNLÜ, O. (2008). Cinânî'nin Bedâyi'ü'l-âsâr'ı (İnceleme-Metin), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ÜNVER, İ. (1986). "Mesnevi" *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, S. 415, s. 455.
- YAĞCI, Ş. (2001). Süheylî'nin Acâ'ibü'l-me'âsir ve Garâ'ibü'n-nevâdir'i (Metin ve Küçük Hikâye Üzerine Teorik Bir İnceleme), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

asbider

AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 11 / Sayı: 32

ISSN: 2667-4866